

ИЛУСТРОВАНИ РОМАН

ЈЕДНА УГАШЕНА ЗВЕЗДА

НАПИСАО

Л. КОМАРЧИЋ

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА Д. ДИМИТРИЈЕВИЋА, ИВАН-БЕГОВА УЛИЦА БР. 1

1902

Пишући овај роман писац се служно овим делима :

Camille Flammarion:

Astronomie populaire. Description générale du ciel. — Le Monde avant la création de l'homme. — L'Atmosphère. — Météorologie populaire. — Qu'est-ce que le ciel? — Uranie. — Les Mondes imaginaires et les Mondes réels. — La Fin du Monde. — Paris.

R. Noeggerath:

La Survie: — Sa Réalité — Sa Manifestation — Sa Philosophie. — Paris.

Ferdinand Siegmund:

Durch die Sternwelt, oder: Die Wunder des Himmelsraumes. Eine gemeinfassliche Darstellung der Astronomie für Leser aller Stände. Wien, Pest, Leipzig.

Rudolf Falb:

Sirius. Zeitschrift für populäre Astronomie. — Von den Umwälzungen im Weltall. Drei Bücher: In den Regionen der Sternen — Im Reiche der Wolken. — In den Tiefen der Erde. Wien, Pest, Leipzig.

Oton Kučera:

Naše Nebo. Črtice iz Astronomije. — Zagreb.

O. Mölinger:

Neue grosse dritte Himmelskarte mit beweglichem Horizont, mit transparenten Sternen 1^{-ster}—5^{-ter} Grösse. — Zürich.

УСПОМЕНИ
МИЛУТИНА ГАРАШАНИНА

ово дело посвећује

ПИСАЦ

ПРОЛОГ

„Целокупно трајање човечанства на земљи — само је један тренутак вечности.“

Флавијан.

И саме звезде што их о лепим ведрим вечерима гледамо, како су се по небу осуле као златне трепераве кокице, имају доба свога детињства, своје бујне младости, своје зрелости, своје дубоке старости, па најпосле и њима куцне последњи час, те се и оне за навек угасе.

Неизмерно крило васељенино то је, у једно исто доба, и колевка и гроб безбројним световима, што се непрестано рађају и мру.....

НАШЕ НЕБО

Посматрати, то је проучавати.....

Кад човек о ведрим ноћима стане да посматра ово наше плаво и звездама осуто небо, њега обузме неко необично осећање. Његови погледи хтели би да продру у дубине небесне; да виде шта је тамо и има ли живих и умних створова на којој год другој звезди... Али хај!... Његов је поглед још нејак, а вид несавршен, те нису кадри да се унесу у тако неизмерне дубине васељенине. Па ипак за човекову душу нема већег ни узвишенијег задовољства, него кад се на крилима својих мисли вине у те тајанствене покрајине небеске.....

*

На први поглед нама се чини да су звезде, што на небу вечно трепере, непомичне; оне нам изгледају као да су приковане за ону плаву куполу небесну, а није, оне се непрестано крећу од истока ка западу. Па и то није: нас наше

рођене очи varaју!.. Наша је земља то што се за 24 часа око своје осе окрене и што за годину дана обиђе око свога центра — нашега сунца.... Отуд долазе сва привидна кретања и нашег сунца и целог звезданог неба нашег; због тога у разна доба године нису једне исте звезде на нашем небу. Тако, првога јануара у 9 часова увече наш зенит — она тачка на небу што је над нашим теменом — пада између две главне звезде у Возару и Перзеју, између Капеле и Алгола. У то доба, тога вечера, видимо на нашем небу ова звездана јата и главније звезде њихове: Поларну звезду у репу Малог Медведа као центар око кога се сва звездана јата севернога пола и све њихове звезде окрећу и које никад не залазе; а то су: Велики и Мали Медвед, Северна Аждаја, Кефеус, Касиопеја, Лабуд, Лира и Херкулес. Те вечери и тога сата на самом истоку видимо лепу сјајну звезду прве величине и то је Регулус у Великом Лаву. На североистоку Велики Медвед готово додирује сам хоризонт, док се на северозападу једва може видети Вега, звезда прве величине у Лири што је у самој магли севернога хоризонта; а даље ка западу видимо другу сјајну звезду, то је Денеп, звезда прве величине у Лабуду, који је нешто мало више одскочио од северног хо-

ризонта, него што је Вега. На самом зениту видимо звездана јата: Перзеја с Медузином главом и у њеној коси сјајнога Алгола; видимо Возара са његовом лепом звездом Капелом — Козом; западно од Перзеја видимо лепо и сјајно звездано јато Андромеду са великим квадратом Пегазовим, који умало што не додирује западни Хоризонт. Јужно од Перзеја и Андромеде видимо Бика са Алдебараном и Плеадама — Влашићима — а мало даље и Овна. Југозападно од Овна видимо велико звездано јато Китово са његовом чудноватом звездом Миром. Северо-западно од Перзеја, у самој Кумовој Слами, видимо лепо звездано јато са пет сјајних звезда друге величине и то је Каснопеја, што веома личи на отворено латинско **W**... Јужно испод Бика необично блиста најдивније звездано јато на целом нашем небу, то је Орпон са својим златним појасом од три небесна сушца и са својом сјајном звездом Ригером. Испод Орпона виде се два малена сазвежђа: Зеца и Голуб, а источно од Зеца и Голуба видимо Великог Пса са његовом сјајном звездом, најлепшом на нашем небу — Спријусом. Источно од Бика лепо сија велико звездано јато Близанаца са своје две лепе звезде прве величине — Кастором и Полуксом; а јужно испод Близанаца видимо малено са-

звезђе Малог Пса са својом црвенкастом звездом прве величине — Проционом. Готово на средокраћи између Великог Лафа и Близнаца једва се виде две мајушне звездице четврте величине. И то је Рак... Још нам ваља поменути знамениту небесну реку Еридан. То је један извијуган низ сићушних звездаца четврте и пете величине, који потиче од самог Ориона и то право западу, а после, од једном, окреће свој ток југу, па онда истоку и најпосле се губи у магли самога јужног хоризонта.... Млечни Пут — наша Кумова Слама — овога вечера сече на две поле целу ову небесну куполу и то у правцу од југоистока па на северозапад. Овај Млечни Пут пролази између Великога и Малог Пса, између Близнаца и Ориона, између Возара и Бика, а сече звездана јата: Перзеја, Касионеју и Лабуда.

*

Изађемо ли на отворено место првога априла у 9 часова увече и погледамо ово исто наше небо, видећемо, да се оно са свим изменило. Ниједно сазвезђе и ниједна звезда није више на ономе месту, па коме смо их гледали првог јануара у 9 сати увече. И сâм се зенит са онога места помакао у правцу ка северистоку

и ено га под самим ногама Великог Медведа, који се са северног хоризонта понео готово на сâм зенит. Тако исто сва поларна сазвежђа промешила су своје положаје, па којима су били првог јануара у 9 часова увече. То је исто и с осталим звезданим јатима, што се налазе ван севернога круга небесног. Нека су са свим ишчезла, а то су она што су 9 јануара била близу западног хоризонта, као Пегаз, Ован, Кит и река Еридан, док су се онет на истоку јавила са свим друга сазвежђа, као: Каигџија са својом сјајном звездом Арктуром, Херкулес, Змија и Змијар, Дјева са својим златним класом — Спиком. Велики лав се понео на највишу небесну тачку: а то је јужно испод зенита. Пред Дјевом видимо Гаврана, а готово цео јужни хоризонт прекрило је велико звездано јато Хидре — водене Хале. И млечни се пут померио, а са њим и сва она звездана јата, што су се по њему и око њега поређала, као: Мали и Велики Пас, Орion и Близанци, Бик и Возар, Перзеј и Каснопеја. Плеаде се губе у магли западног хоризонта...

*

А посмотримо ли свод небесни над нама првога јула у 9 часова увече, онда ћемо ви-

дети са свим другу звездану панораму на целој небеској куполи. Зенит нам је тога вечера на самој средокраћи између Великог Медведа и Лире, између Херкула, Кочијаша и Аждаје. Јужно од Херкула видимо Змију и Змијара. Велики Медвед се примакао северозападу, а Велики Лав се спрема да зађе. Кастор и Полук се једва виде у магли на самом западном хоризонту: све остале звезде из Близанаца већ су давно зашле; Возар са Капелом, Перзеј и Андромеда са Пегазом се једва виде на северном и североисточном хоризонту. Делфина видимо где је већ високо одскочио на источном небу. Тога вечера видимо како се други полукруг Млечнога Пута оцртао преко целог источног неба, а по њему се поређала звездана јата: на самом северном крају Перзеј, на Касионеја, на Лабуд, на златнокрили Орао са својом звездом прве величине — Алтапром; а на самом јужном хоризонту видимо Стрелца и дивно лепенасто сазвежђе — Скорпију, са њеном сјајном звездом прве величине — Антаресом.

*

Сличну промену звезданих јата видимо тако исто и на дан првога августа у 9 часова увече. Млечни је пут целу небеску куполу пред-

војно скоро на две поле. Зенит нам пада на средокраћу између Лабуда и Касиопеје, Перзеја и Кефеуса. Велики и Мали Медвед са својом Аждајом налазе се на источној половини небеске куполе, а ниже према југу на истој страни небеснога свода видимо Змију и Змијара. Северну Круну и Каигцију видимо на југоисточном хоризонту. По самој Кумовој Слами, пошав од северног хоризонта, па преко целог неба све до јужног хоризонта, поређала су се ова звездана јата: Бик, Возар, Перзеј, Касиопеја, Кефеус, Лабуд, Лира, Делфин, Орао и Стрелац. Западно од Перзеја видимо Овна, а пред њим велико Китово сазвежђе. Јужно од њих блиста се Андромеда и велики звездани квадрат у Пегазу, а пред овим звезданим јатима видимо Водолију, а пред њим Јарца. На самом западном хоризонту видимо једну веома сјајну звезду: то је Фомалхаут у Јужној Риби...

*

И то су само звездана јата, која ми северци видимо на северној небеској хемисфери. Доле на јужном небеском полу имају са свим друга сазвежђа, која ми никад видели нисмо. И да ли су само то једина звездана јата у бесконачној пучини небеској?.. Не; сва та небесна

сазвежђа, све те небројене звезде, што их људи гледају, посматрају, проучавају за читавих четрдесет векова, нису ништа друго, до један виши немарски створ великог оца небеског, до један већи звездани комплекс, до један цигли, у већем небеском стилу, сунчани систем!.. А колико ли таквих звезданих комплекса још има, што их очи наше не виде и што их никад ниједан умни створ са наше земље, па ни са које друге планете нашега сунца, неће видети?!..

ЈЕДНА УГАШЕНА ЗВЕЗДА

I

БЕСКОНАЧНОСТ ВАСЕЉЕНИНА

„Ни вечност једне душе не би била доволна да обиђе бесконачност васељенину и да све сазна“...

Флапаршон.

Једнога вечера и мене позову у Грађанску Касину на позната предавања г. **Д. С.** о бесконачности васељениној. Ово је било његово шесто предавање. Ја не знам што је он говорио на првих пет предавања, али по ономе шта причају они који су га слушали изгледа да је којешта говорио.

„Е баш оно крупно одвали, кад рече, да наша земља, шестарећи око сунца, у једној секунди, а то је док шеталица на сату учини „цак,“ прође простора 29 километара, а то је, колико одавде до иза Рађе!“ повикао је један који је био на његовом трећем предавању.

„Вала то му је и којекако — да човек и верује и не верује — али кад оно рече да се из нашег сунца може истесати један милиун и две стотине осамдесет хиљада ових наших земаља, — то му ни луд не би веровао,“ додао је неко други.

„А овамо је одмах за тим навео да је сунце теже од наше земље три стотине двадесет четири хиљаде пута.... Он сâм себе побија: онамо каже да се из сунца може истесати 1,280.000 наших земаља, а овамо да је оно од наше земље теже само 324.000 пута!“....

„Море, пројте се, људи!.. Зар не видите да је у ове наше научнике ушао некакав љк, те немају о чему наметнијем да говоре, већ о ономе у што ни луд не би веровао. Ја од кад знам за се наша земља стоји како стоји, а они сад пронашли и да иде и како иде, па чак и колико у њој има ока!..“ рећи ће на то неки Драго оцанчар....

*

На предавање беше дошло пуно света. Лепна половина је необично била заступљена. У великој дворници Грађанске Касине била су сва места заузета. Мушкиње је било у побочним собама. Пушило се и разговарало. Говорило се о последњим великим указима, што су их донеле службене новине, а за тим се прешло на предстојеће изборе и на то, која ће странка однети победу. Глас Весе Ђука највише се чуо. Он је доказивао да ова садашња организација наше војске ништа не ваља; а да се он шта, сместа би замолио Русију, да нам она уреди војеку. Стеван Зоља, Савамалац, на другој страни љутио се нешто на одбор, што се ништа не стара за њихов крај, већ сваки одборник вуче на своју страну, а овамо кад се пореза и општински при-

рези наплаћују, онда од Сављана прво траже. Из побочне собе се опет чу неки глас, да је свему томе крива наша интелигенција и Бог свети зна, о чему се ту још не би говорило и препирало, да неко не повика:

„Почиње!“

И ми нагрнусмо на врата.

Наста један свечан тајац.

Г. Д. С. беше се већ понео на катедру. Смешкао се: мило му, што се његова предавања овако лепо посећују. И онда поче, од прилике, овако:

„Госпође и Господо,

„Овога вечера имамо једну врло неблагодарну тему. О њој су лунали главу толики светски умови па је опет нису довољно расветлили. И ја сам се сад, нигмеј један, пашао да је пред вама расправљам! То је од мене одиста дреко; али шта ће се, да није те дрекости и у других људи, људски би се род просто унарложио, те не би био ово што је... Дакле ја ћу данас говорити о бесконачности васељениној....“

И онда мало заћута. Његови се погледи зауставише на „плафону“ — као да је кроза њ хтео да погледа у ону бескрајну пучину небеску, што је баш овога вечера треперила миријадама небеских светила.

„Прво да се упитамо,“ започе он, „шта је то управо васељена? — Васељена је све, све што она у себи садржи: то је наша земља и наш месец; то је наше сунце и сва његова

огромна породица — Нептун, Уран, Сатурно са својих осам пратилаца и оним тајанственим појасима својим; то је горостасни Јупитер, из кога може изићи хиљаду и две стотине ових наших земаља; то је онај блистави рој астероида, што кружи око нашег сунца између Марса и Јупитера; то је сâм Марс; то је Венера и Меркур; то су оне загонетне луталице — репате звезде — што се с времена на време на небу појаве, облете око нашег сунца па их онет нестане, — то је ово наше лепо небо са својим безбројним звездама што на њему вечито трепере; — то је оно и што видимо и што не видимо — то је оно што нема ни почетка ни свршетка!... Васељена је, дакле, сама бесконачност: бесконачност је под нама, бесконачност над нама, бесконачност пред нама, бесконачност за нама!.. И како то да се још боље нашем уму представи?.. Замислимо једну безграничну сферу, у којој је свако њено место њен апсолутни центар... Летели ми брзином сунчане светлости, — што у једној секунди прође три стотине хиљада километара простора, — летели ми, велим вам, том страшном брзином лево или десно, доле или горе — сто, двеста, хиљаду, сто хиљада, не, већ сто милиуна, не година, већ векова, — ми бисмо били увек у центру те безграничне сфере!...¹

¹ Une sphère dont la centre est par tout, la circonférence nulle part (*Pascal*).

*

„И бесконачност времена аналог је бесконачности васељениној: оно нема свога почетка, оно неће имати ни свога свршетка. Само име: време, — то је илузија; јер у животу васељенину нема времена — нема ни прошлости, ни садашњости, ни будућности: живот васељенин — то је једно апсолутно трајање.....

*

„Па и сама бесконачност броја аналог је бесконачности васељенине; јер је у васељени све безбројно — светови као и атоми, из којих су ти светови састављени.

„Па и сам прогрес живота — било биљног или животињског — нема својих граница. И он је вечит и бескрајан. Ко би могао повући границе између интелигенције једног црвића и интелигенције ловачког кера, а ко ли између једног Патагонца² и философа Канта, великог астронома Коперника и песника Молијера?!. О, ти узвишени Уму, ти вечита и непојамна сило васељенина — што одржаваш на карару и вечитој хармонији миријаде миријада светова, те чине да је овај свет и тако леп и тако величанствен и тако недостижан, — ми се теби дивимо; ми пред престо твој на колена падамо и са дна душе своје прошаћемо:

„Велија дела твоја јесу Господи!...“

² За Патагонце веле, да интелектуално стоје најниже од свију осталих племена читавог човечанства. Они живе у Патагоњии, на јужном крају Америке.

*

После мале паузе он опет настави:

„Господо и Госпође,

„Бесконачност васељене то је бесконачност и вечитост материје, која испуњава цео простор; а бесконачност простора и вечитост материје, то је бесконачност светова, то је вечитост живота њихова; а бесконачност и вечитост живота њихова то је бесконачно и вечито кретање материје; а бесконачно и вечито кретање материје, то је бесконачно и вечито обнављање — вечито постојање, рађање и умирање светова³!...

„Вама то, Господо и Госпође, може изгледати мало и чудновато и невероватно, али је то ипак така овејана истина, као што ја гледам вас и ви мене.

„Ево вам једног примера:

„Колико сте пута о леним ведрим вечерима гледали ово наше лепо плаво небо осуто безбројним треперавим звездама. И на северној и на јужној хемисфери небесној једва их се могло голим оком видети око 4—5 хиљада, али кад се небо погледа на мало веће телескопе, онда их се покаже на милиуне. И не само да их се покаже на милиуне, већ нам телескоп открије безброј небесних маглина и магличастих звезданих гомила. Небо нам се онда учини као да је све с краја на крај посуто ситним блиставим песком.

³ У овоме излагању г. Д. С. има мало и порицања. Он говори о бесконачности живота светова; а овамо одмах казује како се светови вечито рађају и уру....

Из ових се небесних маглина стварају нови светови, нове сунчане системе. Од безброја тих небесних маглина и звезданих гомила да поменемо једну из маленог сазвежђа које се зове: *Ловачки Пси*. И она се голим оком не види, а кад се телескоп потражи, онда нам се у том маленом сазвежђу оцрта један мајушни блистав венчић, начичкан једва приметним прашинастим звезданцама. Њих је знаменити астроном сир Хермел старији чак и пребројио: има их, вели се, преко десет хиљада, а то ће рећи, да у оној маленој магличастој гомилици има преко десет хиљада сунца, или, боље рећи, сунчаних система, и већих и мањих него што је систем нашега сунца, овога колоса небесног, из кога се, као што сам вам недавно напоменуо, може истесати милиун и две стотине и осамдесет хиљада ових наших земаља, која је опет за себе један колос!.. Па и опет, кад би се ово наше сунце гледало из даљине онога мајушног прстенчића звезданог, оно се не би голим оком видело, и једва ако би се на највећи телескоп могло наћи и то као једна светла треперава тачкица — колико убуд мале шиваће игле!... А шта би се тек могло рећи о осталим, безбројним небесним маглинама и звезданим гомилама — у Перзеу, у Тукану,⁴ у Центауру, у Ждребету, у Ориону, у Штити Собјевскога, у Великом Медведу, у Андромеди,

⁴ Сазвежђе на јужној хемисфери неба.

у Змају, у Лафу, у Водолији, а шта опет о оном горостасном и светлцавом небесном појасу, што се зове *Млечни Пут* — наша „Кумова Слама“ — што је цело небо опасала, а која ништа друго није, до баснословно од нас удаљена сунца и сунчане системе, којима нема броја ни есапа — ни по даљини ни по величини њиховој?!..

„Ето, Господо и Госпође, то су тек овлашни оцртаји нама непојамне бесконачности васељенине!..

„Пре милиуна и милиуна, не година, већ векова, и наше сунце и цела његова огромна породица били су овака небесна маглина, чије су се границе тада простирале далеко иза граница Нептунових. Пречник ове горостасне маглине нашега сунца износио је преко 8800 милиуна километара!... Најпре се од те маглине одделио Нептун, а за њим Уран, па Сатурно, па Јупитер, па астероиди — има их око 400 што су до сад пронађени; а, по свој прилици, има их још који нису пронађени; — па Марс, па наша Земља, па Венера и па послетку Меркур, овај мезимац нашега сунца. Па и ова деца сунчева имају свој пород. Земља наша има једно дете — а то је наш Месец; Марс има двоје, Јупитер четворо⁵, Сатурно осморо, Уран четворо. За Нептун се зна да има самог једног пратиоца,

⁵ Један од ових Јупитерових пратилаца, по имену Ганимед, нешто је мањи од Марса, а већи од Меркура.

али неки астрономи тврде, да их мора бити више⁶...

„И та огромна породица нашега Сунца смештена је у једну периферију небесног простора, која има, као што горе рекох, у пречнику на, скоро, девет милајаарада километара. И она опет у целој васељени није ништа друго до, као што вам мало пре рекох, један убод игли!... То је један цигли атом међу атомима из којих се састоје сви небесни светови, који испуњавају ову, нашем уму недостижну, васељенску просторију, просторију без краја и почетка, просторију што има једно једито име: васељена.....

„Господо и Госпође,

„Бесконачност је васељенина што и вечност њена. Има светова који су сад у повоју, а има их, који су у пуној младићској бујности, а има их који су достигли врхунац зрелости своје, а има их који су нагли вечеру живота свог.... Ето и ова наша земља била је негда небесна маглина — и она је негда сјала најпре љубичастом бојом, па бљештећи белом, па златнобелом, па црвеном, док се најпосле није охладила. Милиунима и милиунима година прошло је док је она постала ово што је; и милиуни и милиуни проћи ће, док се и наше сунце охлади и постане један грдосни небесни леш. С њим ће изумрети и сва његова породица. И то ће

⁶ А има их који с великом вероватноћом тврде, да Нептун није крајња сунчева планета, већ да и иза њега има још једна — занептунска планета!...

бити једно васељенско гробље.... Шта се мрштите?.. Не бојте се. Ми то доживети нећемо!..

„И цео овај живот и нашега сушца и целе његове породице, то је само један трен у животу васељенину!.. Ето шта је бесконачност васељенина!“ ...

Овим је г. **Д. С.** завршио своје шесто предавање.

*

После је настала играшка. О васељени и њеној бесконачности ама нико више ни речи да прозбори. Па и сâм г. **Д. С.** о томе није више мислио: и он се ухватио у коло и играо је, да га је свега зној пробио. Што се мене тиче морам признати да ме је предавање овога г. **Д. С.** прилично узбудило, те нисам могао ни да вечерам, а то ли да се у коло ухватим. Оно ми није силазило с ума, да је васељенина безграничност, слична оној бесконачној сфери, у којој је свако њено место њен апсолутни центар: летело се ма у ком правцу, десно или лево, доле или горе, — сто хиљада, не, већ милиун милиуна, не година, већ векова, брзином сунчане светлости, — увек би се било у центру те бескрајне сфере.... Та ово је, да човеку свест мркне!... После оно „да ће се у току времена и наше сунце и цела његова породица скочањити и постати једно васељенско гробље;“ па оно, да се и светови рађају и умиру, — ето, то ми троје није ишло у главу: зар ова наша лепа земља,

пуна сваке природне лепоте, пуна зеленила, пуна цвећа и мириса, пуна миријада Божјих створава — пуна песме и цвркута, пуна љубави и доброте; пуна мрзости и зависти, — па да свега тога од једном нестане и да постане један васељенски леп?!... Не, не, то само бити не може: све верујем, али у то не верујем. Зар је Бог за то створио овај лепи бели свет и у њему чудо од чудеса — човека, па да га једног дана збрише као сунђер кредом исписане цифре на табли?! Не, то би била права, па макар, Боже опрости, и Божја бесмислица!...

*

У тим и таквим мислима отишао сам кући и легао у кревет. Дуго и дуго писам могао заспати. Испред мојих очију пролазили су читави светови, црни као авети, а покривени вечитом тмином. У два сам маха скакао из кревета и опет легао, али пусти сам никако да ми дође. И, најпосле, не знам кад сам и како сам заспао.....

37520

II

ЈЕДНА ВИША ИНТЕЛИГЕНЦИЈА

Све се објашњава на овоме свету,
што га ми видимо, другим светом
који ми не видимо...

C-te de Maistre.

Како је то било ја и сад не знам, тек мени се учини као да ме неко по имену зовну. И ја се пробудим. Погледам. Баш до самог кревета стајао је један младић. Био је провидан; јер сам кроза њ лепо видео свој орман с књигама, како га је кроз прозор обасјала месечина....

„Устани!“ рече ми он.

Ја устанем. Био сам лак као перо. Погледам на свој кревет, кад, о чуда, а ја се испрућио на кревету на снавам као — заклан: једва сам могао опазити да ми под котлацем бије дамар. И таман да заустим да унштам шта је ово са мном, а онај ће ми младић рећи:

„Видиш, оно је твоје тело, а ти си душа његова: оно је оно, што се вечито на теби мењало и обнављало, а ти си оно што је у ономе материјалном телу твоме било непроменљиво и што ће вечито остати непроменљиво.

„Ама зар ја умро?!“ умало што не писнух.

„Не бој се; ниси. Имаш ти још дуго да живиш на овоме свету и да лупаш ону твоју веселу главу!“ рече он смешећи се.

И ја опет погледам на моје тело: јест, оно је. Ја, баш истоветни ја. Чело ми се беше нешто памрштило — Бог једини зна, шта се у тај мах по оној мојој глави мело?... И да ли је она знала шта се ово са мном збива?!...

„Не брини, ништа не брини: оно се сад налази у стању мртвог сна. И оно заиста мртвим сном спава и спаваће, док се год ти у њ не вратиш; а сад де, да идемо!.. Далеки су наши путеви, куд ја мислим да те одведем!... Хоћу да те разуверим о твојој неверици — о бесконачности васељениној и да ти докажем да је она у једно исто време и колевка и гроб безбројних светова.... Хоћу да те проведем кроз безброј супаца и сунчаних система; хоћу да те одведем на један давно и давно изумрли свет, који је био у највећој бујности и развићу онда кад се ова ваша земља није ни мислила родити. Свет је тај баснословно далеко од нашег сунца, или, боље рећи, од наше земље. Зато ћемо ићи много већом брзином, него што је брзина светлости; јер кад би ишли брзином светлости, требало би нам десет хиљада година даноноћног путовања, па да се до тога света дође, а толико исто па да се вратимо; а ми то морамо све обићи, и уз пут прегледати и друге небеске знаменитости, па се до зоре вратити.

Теби то може изгледати мало невероватно, али тако је у ствари. Духовни свет не зна за даљину. Он је у трену тамо, где замисли... У први мах морамо ићи лакше, паравно, релативно лакше. Ићи ћемо у правцу сенке земљине, па ћемо после скренути у лево — од прилике на средокраћу између земље и месеца, — одакле ћемо посматрати и ваше сунце и ваш месец и ову лепу постојбину твоју, овај мали чупић васељенски, у коме се вози преко океана вечности читава милијарда и по људи!... Одатле ћемо видети да и ова ваша земља није ништа друго до једна небесна звезда, онака нста као што је и ваша Вечерњача, ваш Марс, ваш Јупитер и Сатурно... А сад, де, кренимо се у име Божје!..."

*

И ми се кретосмо. Ја управо ни сад не знам како ми изађосмо из мог стана, да ли на прозор или на врата. Само сам видео како се испод наших ногу измиче земља. У један мах небо над нама поцрни. То више не беше оно лепо и плавкасто небо посуто треперавим звездама, већ једна црна, црна као поноћ, небеска пучина, посута небројеним светлим већим и мањим звездама.

„Сад смо изван атмосфере земљине, зато нам је небо тако црно. Звезде, као што видиш, више не трепере, јер им се зраци не ломе кроз вечно таласасте слојеве земљине атмосфере,“ об-

јашњавао ми је ове, за ме непознате, појаве, овај загонетни вођ мој.

„А погледај сад!“ повица мој вођ. „Сад смо таман на средокраћи између Земље и Месеца. Одавде до ваше земље има 162 хиљаде километара, а толико исто до Месеца.... Погледај Месец, шта ти се чини?... Опажаш ли какву год разлику?“...

„Опажам, како не опажам: много је већи него што је кад га са земље гледамо. После није ни онако сјајан.“

„Наравно, јер смо му се за половину одстојања приближили.... Али погледај-дер и вашу земљу, како она сад изгледа!“ рече ми он и пружи руку на једно место на нашем небу.

Ја погледам. Писам могао својим очима веровати. То беше један грдан, таман, један видан колут, оцртан на црној пучини небеској. Никад и никад не бих веровао да је то наша земља, да су ту оних пет „части“ света — Азија, Африка, Америка, Аустралија и Европа; да су ту она сиња мора и по њему просута она безбројна острва и архипелази; — да на том тамном колуту има тако сиљних, тако пространих и тако моћних држава и народа; да су ту на тој, једва видној, плочи земљиној — Париз, Лондон, Беч, Берлин, Петроград, Пекинг, Чикаго, Њу-Јорк, Сиднеј, Калкута и многи други богати и велелепни градови, што су посејани по непрегледном шару земаљском; да на оном мрком лопару живи једна милијарда и по људи;

да су ту оне силне и боју вичне војске; да су ту читави паркови Крупових, Дебанжових и Астроигових тонова; да су ту грдни и многобројни магацини, пуни пунцати пушака свију могућих система и други пуни барута, динамита и триста других чуда и сијасета, што их је људски род изумео, да њима сâм себе сатире и уништава!...

„Е, сад пази!.. Сад ћемо изићи из земљине сенке. Ићи ћемо лагапо, да би боље посматрали помањање вашег Сунца,“ рече ми вођ мој.

И одиста, не постоја мало, а иза онога мрког колута, и то с једне стране, поче да игра чудновата, сад црвенкаста, сад љубичаста, а сад блештеће-бела светлост. С те стране перваз земљин преливао се у стотину разних боја, док од једанпут иза њега стадоше избијати некакви, сад мањи, сад већи, светли букови. Неки од њих су допирали до половине неба. На овој страни обод земљин као да беше оперважен неком, као крв црвеном, траком, иза које су на све стране избијали фосфорасто-светли млазеви, чији су се врхови повијали час на једну, час на другу страну. Каквих ту није било слика и облика!.. Неки су личили на горостасне расцветане лале, други опет на цвергасте жалосне врбе, трећи на повијен шевар и сити, а неки на растресита пламена повесма....

„Ето, то су,“ рече ми вођ мој, „тако зване сунчане протуберанце, његове ерупције, огњени вали вечито узбурканог пламеног океана

на вашем Сунцу. То су они исти појави, што су их ваши астрономи толико пута посматрали

Сунчани букови

приликом тоталнога сунчевог помрачења.... О, да ти је знати како су страховити ти сунчеви огњени вали, ти његови пламени букови и еруп-

ције!. Они често достижу висину на преко 300.000 километара, а то је скоро за четвртину сунчевога пречника, или на 26 пречника ваше Земље.⁷ Него ми ћемо имати прилику да све то изближе посматрамо. На путу нам је једно сунце веома слично вашем Сунцу, слично и по својој величини и по броју својих планета... А сад пази!“ повика он.

И, док би човек оком тренуо, оних ватрених млазева и оне црне Земљине плоче неста а на небу се нађе једно сунце и два огромна месеца. Боже, ја величанствен ли је то био приказ!.. Око нас се свела једна као угљен црна небесна планисфера, посута безбројним звездама које само светлуцају а не трепере; а међу њима светле, неком мртвачком светлошћу, три велика небесна светила!..

„А, како ти се чини?.. Ни налик на оно небо, што га ви, било дању, било ноћу са своје Земље гледате!.. А то је оно исто небо, то су оне исте звезде и звездана јата, то је оно исто ваше Сунце и ваш Месец — само што им се сад придружила и ваша Земља!.. Ено погледај је, погледај!.. Види како су се на њој лепо оцртала њена мора и њени континенти!“ повика мој вођ гласом, као да је и сâм ганут овим величанственим приказом небесним.

⁷ Сунчев је пречник $108\frac{1}{2}$ пута већи од пречника наше Земље...

*

Мени није никако у главу ишло да је ово оно исто небо, што сам га целога свога века гледао са наше Земље. После, и то ми је било чудно што на небу светле три велика небесна светила — једно сунце и два огромна месеца — на ми се опет чинило да није дан већ ноћ...

И тамањ ја у тој мисли а мој ће вођ рећи:
„То је са свим проста ствар. Овде нема ни ваше Земље, ни њене атмосфере, те да од себе одбијају сунчану светлост. Овде се сунчани зраци, као и зраци оба месеца⁸, губе у овој неизмерној празнини васељениној. Рефлекса њихова ни с које стране, с тога се теби и чини, да смо код сва три небесна светила окружени неком, теби досле непознатом, ноћном тмином.“

*

Даље, ја се још никако нисам могао разабрати: где је *север*, а где *југ*; где је *исток*, а где *запад*?. После бејаш са свим изгубио рачун: шта је *горе*, а шта *доле*?..

На то се мој вођ осмехну, па ће ми рећи:
„У васељени нема ни шта је *горе*, ни шта је *доле*; у васељени се не зна ни за *исток*, ни за *запад*, ни за *север*, ни за *југ*. Те сте појмове ви створили ради вашег оријентисања на Земљи вашој, али тога, као што рекох, у васељени нема. Ми бисмо овде могли стајати хиљаду година, па не

⁸ И нашег Месеца и наше Земље, која је овом приликом на небу сјала као и сваки други месец.

бисмо приметили да се и једна звезда помакла са свога места: једва ако би се у 25 хиљада година опазило, да су поједина сазвежђа у неколико изменила свој садашњи облик. Па и само ваше Сунце не би се за хиљаду и више година ни помакло с онога места, на коме се сад налази, док се вама, на вашој Земљи, чини, да се оно свако јутро на истоку рађа, а увече на западу залази!.. Све је то привидно. Девет десетина је од онога, што ви видите, друкчије него како се то вама чини. Али о томе за сад доста!.. Него деде да ми нађеш *Зодијак*, или боље рећи да ми нађеш оних дванаест небесних знакова — звезданих јата — што представљају привидну путању вашег Сунца око Земље, или путању којом шестаре ваше планете: Меркур, Венера, ваша Земља, Марс, Астероиди, Јупитер, Сатурно, Уран и Нептун око свога центра Сунца!.. Путања се та с овога места, где смо ми, цела види, јер ваша Земља не заклања њену другу — јужну — половину. Али пре тога ваља ти наћи *Поларну Звезду*. Она је, знаш, у репу *Малог Медведа*, а после ћеш без пола муке наћи и сва остала звездана јата, што су на северној хемисфери небесној, а тако исто и она што су на јужној страни.“

И ја станем разгледати целу небесну планисферу и по њој растурена звездана јата. Њу беше на две поле предвојио онај блистави појас, што се зове *Млечни Пут* или *Кумова Слама*. И брзо сам се оријентисао. Прво сам нашао *Ве-*

ликог *Медведа*, а за тим и *Малог*. Нађем и *Поларну Звезду*. Морам признати да ми се учинило као да ова сазвежђа нису на истом месту као што сам их са *Земље* гледао: учинило ми се да се овај северни небесни капак померио са свога места и отишао некуд на другу страну неба.

„То ти се зато чини што ти није *Земља* под ногама да заклони јужну половину неба, па те то збуњује. Тако је то: ништа човека тако не вара, као његове рођене очи,“ рећи ће ми мој чудновати вођ, ама као да ми је мисли читао...

После малог посматрања нађем и лепо сазвежђе *Касиопеју*. Оно је на противној страни према Великом *Медведу*, с оне стране *Поларне Звезде*. Мало у десно, а нешто ближе *Поларној Звезди*, светлуца малено звездано јато *Кефеус*. Између Великога и Малог *Медведа* испресавијао се дугорепи *Змај* — *Аждаја*. — То је, по свој прилици, она страховита морска неман што ју је послао бог мора — *Посеидон*, да опусте *Етиопску Краљевину* и да тако казни лепу краљицу *Касиопеју*, што се похвалила да је лепша чак и од самих *Нереида*!⁹

⁹ По грчкој причи — миту — то је овако било: *Касиопеја*, жена *етиопског краља Кефеуса*, похвали се да је најлепша жена на свету, па да је лепша чак и од самих *Нереида* — морских нимфа. Ове се нађу увређене, па замолу *Посеидона* — бога мора — да казни и *Касиопеју* и њенога мужа краља *Кефеуса*, па чак и саму његову краљевину *Етиопију*. И бог мора им учини по вољи. Он пусти велике кише, те надођу све реке и потоци *Етиопију*, а из мора изиђе некаква морска неман — *аја*, па

Даље од Андромеде, у самој Кумовој Слами, раширио је своја блистава крила *Лабуд*¹⁰, а у његовом репу дивно одсјава *Денел*, звезда прве величине; а још даље, ка западу, видимо лепо звездано јато *Лиру* и у њему *Вегу*, ову вечиту сунарницу, и по сјају и по лепоти — Сиријусову. Јужно од Лабуда и Лире блистају се два звездана јата: *Делфин* и небесни *Орао* са својом светлом звездом прве величине — *Алтаирум*. Десно од Лире, на истом небесном кругу, види се велико звездано јато — *Херкулес*, а пред њим лепо сазвежђе — *Северна Круна*, у којој блиста најлепши алем њен — звезда *Гема*; а јужно доле, под овим звезданим јатима, видимо *Змијара* — Офикуса — и његову грдну *Змијурину*, што крајем репа свога дохвата *Млечни Пут*, док

стане прождирати и људе и жене и децу. Амоново пророштво да знак краљу Кефеусу, да своју лепу кћер Андромеду привеже за неку стену на морској обали, тамо баш, где она аждаја из мора излази, те да је ова прождере, па ће се по ту цену искупити опроштај од Нереида и Поседона. И краљ на то, с тежким болом у души, пристане; али баш у тренутку, кад је она морска немам хтела да прогута краљеву кћер, од некуд баше Перзеј — син Данајин и Зефсов — те ти он алу убије и тако спасе живот лепој краљевој кћери, којом се после и жени. И тако сви јунаци из овога грчкога мита доцније буду пренесени међу звезде: они су сви један до другог. Перзеј с Медузином Главом, што јој у коси сија варљиви Алгол, одмах је дево од Андромеде, а ту је чак и Пегаз. Њега ено где се пропео десно од Андромеде. И он је пореклом из ове приче. Он је син Поседонов и Медузин, и онда, кад је Перзеј, за припомоћ Атинину — Минервину — одсекао Медузи главу, Пегаз искочи из утробе материне и одлети на Акрокоринт, да се тамо напије бистре воде на студенцу Пеаврени, по ту га ухвати коринтски херој *Белерофон*, те га упитоми, па после оседла и себи у службу уведе.

¹⁰ Зове се још и *Северни Крст*.

је својим чељустима обзинула чак Северну Круну, а својим трбухом додирује сâм небесни екватор. Пред самом Северном Круном блиста се лепо звездано јато *Каигуија*, или, како га неки зову, Вољујар, са својом лепом звездом прве величине — *Арктуром*. Пред овим сазвежђем — у истом небесном кругу — једва сирѝ звездано јато — златна *Коса Вереничина*, а више њега, одмах испод репа Великог Медведа, једва се види по која звездица из малена сазвежђа *Ловачких Паса*, док на противној страни — између Перзеја и Великог Медведа — необично блиста лепо звездано јато *Возара*, са својом златнорогом *Козом*¹¹ — *Кашелом*; а десно од Возара види се звездано јато Перзеј, што држи у руци Медузину Главу, у чијој се змијастој коси блиста заго-нетна звезда *Алгол*.¹²

¹¹ По једној грчкој причи — миту — ова је коза одојила бога богова — силнога Зеуса. А то је, веле, овако било: Силни титан Крон о абаци са небесног престола свога оца Урана, на бојећи се да и њему деца његова не отму престо, он их стане, једно по једно, гутати чим се које роди. Тако је он прогутао Хестију, Деметру, Херу — Јунону — Ада и Посејдона; али ожалошћена њихова мајка Реја дође на срећну мисао, те при порођају најмлађег сина Зеуса, повије у пелене некакав камен, и да га своме мужу — Крону — те га овај прождере, мислећи да је прогутао свога мезимца. Реја повери тако спасена сина морским нимфама, које га сакрију у неку пећину на острву Криту — где га је дојила коза *Амалтеја*, а то је ова иста коза, што је запристала за овим небесним Возаром.

¹² Загонетна је по томе, што за два дана, 20 часова, 48 минута и 54 секунда мења своју светлост од друге до четврте величине.

Јужно од Косе Вереничине, и то одмах испод небесног екватора, необично блиста златан *Клас* у руци *Дјевчиној*.¹³ Ово звездано јато — *Дјеву* — сече небесни екватор. Ту на самом томе месту налази се и тачка јесење равнодневнице, а на противној страни, у сазвежђу *Риба*, налази се тачка пролетње равнодневнице. Те су тачке, у исто време, и прелази сунчане путање преко небесног екватора — из северне хемисфере неба у јужну и обратно; а та путања пролази кроз дванаест небесних знакова, или, како се обично каже, кроз животињски круг — *Зодијак*. И тако полазећи од звезданог јата *Риба*, привидна сунчана путања — *еклиптика* — улази у звездано јато *Овна*. *Ован* је знаменит по томе, што је ту негда била тачка пролетње равнодневнице, али се она у низу столећа преместила у *Рибе*. Из *Овна* *Сунце* привидно улази у сазвежђе *Бика*, чије је десно око вечито закрвављено.¹⁴ У гриви *Биковој* видимо малено сазвежђе, *Плеаде* — наше *Влашиће*, са својом знаменитом звездом *Алкионом*. Јужно испод *Близанаца* и *Бика*, на самом небесном екватору, блиста се најсјајније и најлепше звездано јато *Орион*,¹⁵ са својим златним појасом

¹³ Ми овде помињемо само некоја главнија звездана јата, а њих има, на целој небесној планисфери, на сто дванаест.

¹⁴ Звезда прве величине — *Алдебаран*, позната најстаријим *Мисирцима*, *Калдејцима* и *Арављанима*.

¹⁵ *Орион* је, по грчкој причи, био млад, красан и страстан ловац. У њ се заљуби *Еоја* — *Аурора* — кћи титана *Кипериона* и сестре му *Теје*; но богови не одобре ову брачну везу, него *Ориона* устреле стрелама *Артемидиним* — *богиња* лова —

од три небесна сунца¹⁶ и са својом сјајном звездом Ригером, којој се, ни до данас, није могла наћи паралакса — те да се по њој ухвати рачун њене баснословне удаљености од наше Земље... Какав то тек мора бити небесни огњени колос, кад нам његова светлост засењава очи, док је он од нас тако баснословно удаљен, да тој удаљености есапа нема¹⁷.... Из бика сунчана путања

али му за то определише место међу звездама, где се, ево, и данас налази. И не само да се и њему та почаст учинила, већ и његовим ловачким керовима: Сиријусу и Прочиону, чија имена носе две лене звезде прве величине — Сиријус у Великом Псу и Прочион у Малом, а њих ево на небу, где су оба запристала за Орионом.

¹⁶ Ове три звезде у појасу Орионовог наш народ зове — „Штапцима.“ Ово се лепо звездано јато види на нашем небу преко целе зиме.

¹⁷ Има преко четири хиљаде година како су китајски и индијски пастири почели да посматрају ово наше небо, ове исте наше звезде и звездана јата. Њих су посматрали још стари Мисирци са својих горостасних пирамида; њих су гледали и дивили им се Вавилоњани, Асирци, Арапи и Персијанци; — њих је опевао и до престола бољшег узнео Омир, прослављени песник класичних Јелена... Њих су гледала и обожавала их толика минула племена и изумрли народи на читавом шару земаљском... Јест, ово небо и ове звезде и сазвежђа познаници су толиких народа, њихових научника, философа, песника, астронома и астролога, који су на овој земљи вековима живели и преминули, а само је остало ово исто небо и ове исте звезде и сазвежђа!... *Сиријус* у Великом Псу; *Вега* у Лири; *Алдебаран* у Бик; *Денеб* у Лабуду; *Кастор* и *Полюкс* у Близначима; *Арктур* у Волујару; *Капела* у Возару; *Плеаде* — *Влашићи* — у гриви Биковој, — све ове звезде и њихова сазвежђа стоје и дан-данас на истом месту, где су стајала и треперила још пре четрдесет и више векова!.. На ипак тако није у ствари: оне не стоје на једном месту; напротив, оне лете непојамном брзином, пролазе баснословне просторе; свака од њих лети правцем, који јој је још у прапочетку њена постанка одредио вечити закон гравитације. Тако Сири-

улази у лепо јато Близнаца, у коме дивно блистају — *Кастор* и *Полукс*; из Близнаца сунчана путања улази у малено сазвежђе *Рака*, из Рака у сазвежђе *Великог Лафа*, у коме блиста његово срце — *Регулус*, звезда прве величине; из Лафа сунчана путања улази у звездано јато *Дјеве*, која ту прелази небесни екватор и улази у јужну половину неба.... Из Дјеве сунчана путања прелази у сазвежђе *Теразија*, из Теразија улази у лепо звездано јато *Скорпије*, што у њему необично блиста звезда прве величине, по имену *Антарес*; из Скорпије сунчана путања улази у *Стрелца*, из Стрелца у сазвежђе *Козорога*, из Козорога у *Водолију*, а из Водолије опет у *Рибе*...

„Ето, то је тако званн Зодијак, кроз који ваше Сунце како се вама чини, прелази, правећи вашу годину. Али тако није у самој ствари. Ваше Сунце, као члан оних безбројних звезда у *Млечном Путу*, стоји на једном месту, а око њега кружи цела његова породица — *Меркур*, *Венера* — ваша *Даница*, или *Вечерњача*, — ваша *Земља*,

јус пређе за годину 160 милиуна миља или 640 милиуна километара простора; а Алдебаран, десно око Бикова, за толико време прелети 660 милиуна миља, или 2640 милиуна километара простора!. И сад дѐ да себи представимо ону страховиту дужину простора, који су ова два небесна сунца прешла за 40 векова!?. Станимо, зауставимо се мало пред овим питањем!.. Па и опет нама се чини, да се они ни за једну длаку са свога места померили нису. Па како се то дâ објаснити?. То је проста ствар. Они су од нас тако баснословно удаљени, да ту удаљеност ум данашњег човека није кадар да појми. И у тој баснословној удаљености губи се онај простор, који они пређу за 40 векова, као што се губи кап воде у непзмерном океану вечности!...

Марс, Астероиди¹⁸, Јупитер, Сатурно, Уран и Нептун са свима својим пратницима, и то они круже оном путањом, што су је ваши астрономи назвали *еклиптиком*, а која опет пролази кроз оних дванаест небесних знакова, што се зове *Зодијак*. Па чак ни ваше Сунце не стоји на једном месту, већ и оно лети, вашем уму, непојамном брзином кроз овај бескрајни звездани свет, водећи са собом целу своју породицу. Оно јури тамо у правцу великога звезданог јата Херкулесова; те тако и оно кружи око свога центра и прави своју годину, коју оно заврши за 25 хиљада ваших година,¹⁹ рећи ће мој вођ.

*

Небесни екватор или, боље рећи, она замишљена линија, што наше небо дели на две половине — на северну и јужну хемисферу — пролази опет кроз ова звездана јата: *Рибе*, *Водолију*, између *Орла* и *Атлуса*, за тим сече *Змију*

¹⁸ Њих има до сад пронађених око 400. Прва је откривена *Церера*, па *Палас*, па *Јунона*, па *Веста*, а последња *Пефгиса*. Цереру је пронашао астроном Пијаци 1801, а све остале пронађене су у размаку за непуних сто година.

¹⁹ Наша Земља обиђе око Сунца за 365 дана и 6 сати и то је наша година; Меркур за два месеца и 27 дана, 23 сата, 15 минута и 16 секунда и то је Меркурова година; Венера за 224 дана, 16 сати, 49 минута и 8 секунда и то је њена година; Марс за годину и 322 дана и то је Марсова година; Јупитер обиђе око сунца за непуних 12 година; Сатурно за 29, 5 месеци и 16 дана и то је његова година; Уран за 84 наше године и 8 дана и то је Уранова година, а Нептуну треба 164 наше године и 281 дан да обиђе око нашег Сунца и то је Нептунова година....

и *Змијара*, *Дјеву*, *Сектанта*, *Хидру*, *Ориона* — пролазећи посред његова појаса — *Штапаца*; — од Ориона екватор улази у велико сазвезђе *Китово*, а одатле опет у *Рибе*....

Одмах испод екватора, на јужној хемисфери неба, налазе се многа звездана јата, која и ми северци видимо. Тако испод Ориона види се *Зеца* а још јужније *Голуб*; лево од Голуба видимо *Великога Пса*: у његовој њушци блиста најлепша и најсејајнија звезда на целом нашем небу, по имену *Сиријус*. Десно од Ориона види се вијугава река *Еридан*, а за њом велики део звезданог јата *Китова*, са својом чудноватом звездом *Мирол*.²⁰ Лево од Великога Пса, у истој небесној равнини, види се један део лађе *Арга*, а даље: *Бусола*, *Хидра*, *Пехар*, *Гавран*, а нешто јужније од *Гаврана* видимо главу *Центаурову*, *Курјака* а још даље, у истој равнини, *Скорпијин реп*, *Јужну Крину* и *Јужну Рибу* са њеном блиставом звездом прве величине — *Фомалхаутом*.

И сад ја погледам и сâм јужни небесни пол. И лепо сам осетио да ме поче подузимати неко особито душевно осећање. Овај крај нашег неба сад први пут у животу гледам!.. Сâм јужни пол мрачан је и пуст — готово без и једне звезде. То беше као неки црн понор небесни!.. Некаква мрачна дубина, од које ме језа поче хватати.

²⁰ Ова звезда периодично мења своју светлост. Понекад дотера до звезде друге величине, а понекад спадне на звезду треће, четврте, па чак и пете величине, а понекад са свим ишчезне....

„Не бој се!.. То је место некад блистало најдивнијим звездама на овом крају небесном; али су се оне давно и давно све угасиле. Ми ћемо имати прилику да једно тако пусто место посетимо, а то управо и јесте права сврха нашега садашњег путовања кроз небеса,“ рече ми мој вођ.

*

Око овога црнога понора небесног на јужном небу има пуно лепих звезданих јата, али је међу њима и најлепше и најсветлије јато *Јужнога Крста*. Оно што је нашим северним мрнарима наша Поларна Звезда, то је Јужни Крст онима на јужној половини наше Земље. Њега ено између Центаура и лађе Арга, који се такође одликују лепим и сјајним звездама прве и друге величине. Лепа су звездана јата на јужној хемисфери и *Олтар*, *Паун* и *Ждрали*. Али ми је једна звезда пала у очи са својом веома живом светлошћу, што је преливала из љубичасте и у зеленкасту светлост.

„Знаш ли која је то звезда?“ упитаће ме одједном мој вођ.

„А откуд бих ја знао која је, кад је сад први пут у животу своме видим,“ одговорим му.

„То је Алфа у Центауру: то је управо двогубо сунце. Оно је најближе вашем Сунцу: оно је његов, тако рећи, капи-комшија. Па ипак да ти је нешто знати, како је оно баснословно удаљено од ваше Земље и од нашег Сунца!...

Оно је две стотине седамдесет и пет хиљада пута даље од вашег Сунца него ваша Земља, а то је на округло десет трилиуна миља или четрдесет трилиуна километара, док је ваша Земља, као што знаш, удаљена од вашег Сунца само 37 милиуна миља или 148 милиуна километара.²¹ Светлост, као што ти је познато, пређе у једној секунди 300.000 километара простора: и њој би требало да путује, и дању и ноћу, четири године и четири месеца, па да са ове лепе звезде стигне до вас. — Него ти ипак не можеш појмити каква је то баснословна удаљеност: да ти то представим у мало разумљивијем примеру. Један ваш брзи железнички воз, који прелази 60 километара у сату, требао би да путује, и дању и ноћу, *седамдесет и пет милиуна година*, па да стигне на ваше Сунце!.. А кад би се каква страховита експлозија догодила на тој, вама најближој, звезди, онда би тај глас требао три милиуна година путовања, док стигне до ваше Земље... А то је, као што рекох, капи-комшија вашем Сунцу... А шта би рекао за она сунца, за оне звезде, с којих би сунчана светлост требала хиљаду, десет хиљада година даноноћног путовања да до ваше Земље стигне?!.. Па и те даљине, према бесконачности васељениној, нису никакве даљине!“.. рећи ће мој вођ с неком узвишеном збиљом, па онда настави даље:

²¹ Овде се узима четири километра у једну миљу,

„Од атара вашег Сунца, а то је од орбите — путање — Нептунове, крајње планете вашег Сунца, па до атара звезде Алфе у Центауру, — нема ни једне једите звезде, ни једнога једитог магличка небесног, — већ је тај огромни, вашем уму недостижни, простор небесни једна мрачна, једна тужна, једна вечита, једна нема, једна језовита ноћ — ноћ без сумрака и без расвитка!.. Али баталимо те мисли!.. Имаћемо кад и о томе размишљати, него погледај ти ово, што је, тако рећи, пред нама!“.. И он пружи руку и показа ми, на северној хемисфери неба, наше Сунце, Земљу нашу и наш Месец. Сунце се овога пута налазило у Теразијама, а наша Земља с Месецом у Овну. Меркура познам у самом Скорпијином репу. Венера је дивно блистала у Дјеви. Крвавог Марса нађем у Козорогу, а Јупитера у Раку. Сатурна сам тражио и тражио, али га не могах наћи, на што ће ми мој вођ, смешећи се, рећи:

„Није ти га вајде ни тражити, јер је њега заклонило ваше Сунце и кад бисмо ми овде остали три месеца, два дана и 16 минута, он би се тек тад, иза левога руба Сунчевог, помолио.“

И наше Сунце и наша Земља са својим Месецом и осталих пет планета Сунчевих лепо су обележавали животињски круг на небу....

„Хе, брајане мој, да ти је знати како би тај круг тек онда био окићен звездама, да се одавде може голим оком видети и рој Астероида, што кружи око Сунца између Марса и Ју-

Наша земља међу звездама

питера, па да ти је видети и Урана и Нептуна и све планетске пратиоце, овда би ваш Зодијак одиста изгледао као какав огроман звездани прстен, само што би у томе прстену било и само ваше Сунце, док се оно, у самој ствари, налази у центру тога прстена, а то је у центру своје обитељи!...

И, одиста, с онога места, на коме смо ми били, видела се цела Сунчева породица. И ја сам тек тад потпуно појмио и, управо, уверио се, да је и наша Земља једна небесна звезда, онака иста као и наша Даница и њене остале на небу друге. Нама је била окренута она Земљина страна, на којој су Атлански Океан, цело источно прибрежје и северне и јужне Америке, Гренланд, Европа, цела Африка, већи део Азије, западни део Индијског Океана и готово цела Предња Индија...

Лепо се виде сва њена мора на тој страни и сви њени континенти: цела Енглеска са Скотском и Ирском изгледали су као неке мајушне мрљице, а таква сила на Земљи нашој!.. Лепо сам видео, и то први пут у животу, оба Земљина пола — и северни и јужни... Они су се оба беласали, као да су посребрени. Познао сам и острво Мадагаскар, што су га Французи пре неког времена освојили; али сам се најдуже задржао, посматрајући јужни део Африке — тамо баш, где овога часа силна Енглеска пролива потоком људске крви, у циљу, да и тамо изврши једну велику „хуману замисао“ — да и тамо

пронесе своју познату културу и цивилизацију!.. Али ме је највише ганула, негда класична, Предња Индија, где овога часа у њој, од глади, мру милиунима оних добрих и питомих Индијанаца!..

„Да и ово није плод европске цивилизације и културе, што их је у ове, негда рајске, земље унела велика и образована нација — поноснога Албиона?!“ помислим...

„Немој корити Албиона; сви сте ви једнаки: ни хвали Ерака ни куди Петака!.. А зар је на твоме Балканском Полуострву боље?. Зар то није јагње међу гладним вуцима?!. А сирота Кина?!.. То је безазлено стадо оваца међу тигровима!“ учини мој чудновати вођ с неком особитом тугом и горчином.

*

Ја сам овом приликом још нешто на нашој Земљи опазно. То је некакав светао ореол, или, боље рећи, некакав провидан обруч, који је целу нашу Земљу опасивао. Да нисам видео и познао наша мора и наше континенте, ја не бих веровао да је ово наша Земља....

„Да није ово каква магнетска светлост, што наша Земља из себе пушта, а коју наши астрономи нису могли до сад опазити?“ помислим.

„Не, није. То је атмосфера ваше Земље, обасјана сунчаним зрацима“ одговори ми вођ мој. Овај чудесни младић просто ми је сваку мисао читао....

„Ама ко си ти, добар човече?“ упита га већ једном.

Он се само осмехну, па ће ми рећи:

„Хе, ко сам, питаш ме? Па да ти кажем. Ја сам она виша интелигенција, о којој је толико сањао ваш научник Лаплас. Његов ум назирао је оно, што ће човечанство да појми и потпуно разуме тек после десет милиуна година. Оно што се данас људима чини да је недостижно, то ће онима, после десет милиуна година, бити једна обична и малој деци разумљива ствар. Они ће тада свима природним појавама знати њихове пра-праузроке и ништа им на овоме белом свету неће бити ни скривено ни непојмљиво.... Још јасније: ја сам, дакле Лапласов дух,“ одговори ми мој вођ, а онај му се осмех опет залепрша на његовим као кармин руменим уснама.....

III

НА МЕСЕЦУ

Он је то што је човека покренуо да мисли о небу, о звездама, о — Богу....

„А, сад да пођемо, у име Бога, даље,“ започе он, после мале паузе. „Ја мислим, да би најпре требало, да мало свратимо и на Месец. Има се шта и тамо видети!... Та он је прва станица на нашем големом путу кроз небеса. После, он то и заслужује: и ако је он мајушац и незнатан међу осталим звездама, он онет има огромних заслуга за развитак ума људског. Његова је то блага и мека светлост, у коју је око човеково смело први пут погледати; она је то, која је ум човеков почела, мало по мало, озаравати; он је то, који је човека отргао од земље и покренуо га да мисли о небу, о звездама и о — читавој васељени: та он је прво слово у огромном буквару Астрономије!... После, он је вечити пратилац Земљин; он је, најпосле, њено чедо, пород срца њена, јединче њено: он је пранзвор љубави њене, која се после препела у читав род људски; — он је украс њен, понос њен...

Како би бедно изгледала ваша Земља, а како ноћи њене, да јој није меке и благе месечине његове?!... Зато хајдемо да њега прво посетимо!“... И ми се сетосмо.....

*

Ја и сад не знам како то би; тек мени се чинило да Месец иде к нама, а не ми њему. Што се више приближавао, све је постајао већи и већи. Контуре његових брдâ и долина, равница и мора постајале су све разговетније и разговетније, док се најпосле, он сам — Месец — не поче кострешити као каква демонска утвар. Оне његове блиставости неста; и мени се лепо учини, као да к нама јури једна на кострешена грдосија небесна. Он се просто падимао, и мало по мало стао запремати читаву половину оне црне, а звездама осуће, небесне сфере, док се најзад не нађе под нашим ногама једна са свим нова, мени досле непозната, земља, покривена голим, сивим, једно до другогачичканим, као стреле шиљатим, брдима, страховитим урвинама, мрачним безданима, каквих нигда у своме веку видео нисам. Па онда, какве се још конфигурације, брдâ, долина, висораванâ, клисурâ — не виде на овом чудноватом глобу небесном! Виде се некакви, готово непрегледни, кратери, образовани од самих, несрећно испреламаних, од дна до врха испрсканих, брдâ и окосина. И то је све сиво мрко - тужно!...

И ми се спустисмо на једно од тих исполинских брда?... Боже, какав величанствен поглед! Мени се учинило као да сам на врху нашега Ртића, па као да с њега гледам оно сурѐ, овде онде испреламаио омољско стење и оне мрке клисуре и провалије, што су их ту оставили последњи таласи давно усахнулог Панонскога мора!... Али је ово све друкчије — друкчије и по конфигурацији брда и по облику клисура. Над нама онако исто небо; али без онога заносног плавила, већ је над нама пукла, као поћ црна, бездна небесна, посута небројеним звездама, и то оним истим звездама, што их ми, о лепшим ведрим вечерима на небу са Земље гледамо.... Велики и Мали Медвед, Каспонеја, Перзеј, Кефеус, Жирафа и остали њихови другови, онако су исто на небу поразмештани, као што се са наше Земље виде.... Сунце сја, али са свим друкчије; зраци његови не трепере онако као на Земљи нашој. Па и саме сенке на Месецу са свим су друкчије: црње су и мрачније.... Свако брдо на Месецу кад је с једне стране обасјано Сунцем, онда с те стране има дан, а с оне друге поћ. Кад ми на нашој Земљи седимо у сенци каквога лиснатог дрвета, ми ту лепо видимо и најмање тварчице око себе. На Месецу није тако. Сенка је тамо што и густ мрак: Сиђете ли у сенку ви сте већ у густој тмини, у правој тамној ноћи.....

„Наравно,“ рећи ће ми мој воћ, „Месец нема оне и онакве атмосфере, као што је има ваша

Земља, која, обасјана Сунцем, баца рефлексе на све околне предмете, па и на оне, што су у каквој сенци. Овде на Месецу нема тога. Атмосфера Месечева је неопазна, а ако је нешто и има, она је тако проређена, да се, у неку руку, може равнати етеру, и једва ако је што гушћа доле у низијама и у дубоким долинама Месечевим..... С тога на Месецу нема ни сутона ни прозорја: на њему се на једанпут смркне и на једанпут сване. Док Сунчеви зраци, било при рађању, било при заласку његову, обасјавају највише врхове Месечевих брдâ, дотле је доле по његовим низијама и провалијама права црна ноћ. Тако је исто и кад га ваша Земља својом „месечном“ обасја..... И он погледа нашу Земљу. Погледам и ја. И ако је био дан на Месецу, она је, на оној црној пучини небесној необично лепо сијала — баш као да је помагала Сунцу, да у ова суморна брда, да у ове усамљене и вечито пусте пределе Месечеве, унесе што више светлости и видеља... Али и светлост Сунчева и светлост наше Земље и светлост оних безбројних звезда на небу, — све је то на Месецу нека хладна, нека укочена светлост — светлост без треперења и без живота!...

„Па има ли каква год живота на овој суморној кугли Месечевој“? упитам вођа мог.

„Има, како да нема; али је живот на Месецу са свим друкчији, но онај на Земљи вашој. Сваки се живот прилагођава средини, у којој се и јавно; а кад се с том средином сроди, онда

Земля гледана са Месеца

се у њој почне чак и да развија — наравно, догод постоје услови за то развиће: северна плетика и маховина бујају и напредују под дебелим снегом северног пола ваше Земље, онако исто као што буја тропско биље на жарком, док би ово угинуло на северу а оно усахло на екватору. На Земљи има сезона — годишњих времена, — а на Месецу их нема; на Земљи је дан и ноћ 24 сата, а овде на Месецу 28 дана — 14 дана дан а 14 ноћ. — И биљни и животињски свет ваше Земље овде би за 28 дана свршио своје: или би се за Месечев дан — спржио, или би се за Месечеву ноћ скочањом од страховите студени.... Даље, ваша Земља има, као што рекох, једно непроцењиво благо, које овај Месец нема. То је њена атмосфера, то је онај полупрозрачни ореол, у који је ваша Земља тако рећи учаурена, онако исто, као што је учаурена свилена преља у своју кокону — свилени меурак свој, који је чува и од претеране Сунчеве жеге и од претеране зимске студени. О, ви још не знате шта свега има ваша Земља, и све оно што на њој живи, да благодаре тој добродетељици својој — атмосфери!.. Атмосфера је то, што чини да ваша Земља живи животом, којим живи сад, којим је живела у најтамињој прошлости и којим ће живети у далекој будућности. Океани, мора, реке, потоци; шуме, зелена поља, цветне ливаде; небројене специје биља и животиња, па и сам човек — све то живи, све то дише у атмосфери и атмосфером. Ваздушно море преплавило

је целу куглу Земљину; у његовим се валима кунају брда и планине њене, а ви онет живите на дну дна тога пространога океана, — живите у њему и храните се њим..... Атмосфера је то што облива веселим зеленилом ваше шуме и дубраве, зелена поља ваша и цветне ливаде; атмосфера је то што онако идилски злати румено-светлом пеном врхове брдâ и планина и при изласку и при заласку Сунца; то је она што на ову црну и суморну пучину небесну навлачи онај светао, онај зелено-плавкасти азурни застор, чијој се лепоти још нису сити надивили велики песници ваши и обожаваоци лепоте неба Земљиног!... Атмосфера је оживела органска тела, али је она оживела и најузвишенију човекову мисао, која се винула на крилима великог Ђенија небесног, горе у неизмерне просторије васељенине!“...

И мој пратилац мало застаде. Замисли се па опет настави:

„А, као што видиш, Месец нема атмосфере, нема је ни изблиза онаке какву има ваша Земља. Па и оно што је још има на најнижим својим низијама, то је тако бедно и тако проређено да и најосетљивија чула ваша нису кадра осетити никакво таласање њено.... Зато на Месецу нема ни бура, ни ветрова, ни магле, ни облака, ни муња, ни громава, ни кише, ни снега; ни мора, ни језера, ни река, ни потока; ни најмањег шума ни жубора; а свега је тога у далекој прошлости његовој било у изобиљу.... Живот Месечев био је негда бујан, — то сведочи ово стра-

ховито испреламано земљиште његово; ова брда, чији врхови штрче до на 7600 метара у вис;²² ове језовите и тако рећи бездане провалије; овај на све стране испрекан терен; ове гранитске литице, што су као какви исполински зидови; ово до фантастичности нагомилано стење на подножју ових циновских брда и кратера, — све нам то казује да су и овде некад беспеле буре и ветрови, да су ова брда плаќале кише и покривали зелени застори шума; да су и овде некад текле реке и шуморили потоци; да су већи део ових непрегледних равница Месечевих покривала сиња мора и језера!... А сад?... Погледај само како је на овом љубимцу ваше лене постојбине утрнуо сваки покрет, умукао сваки глас и сваки шум!... Ама нигде трага од живота!... Па ипак, ипак — на њему још има знакова од живота — бар биљног ако не и животињског, али живота, који се прилагодно стању, условима и свеколиким климатским приликама, које данас владају на Месецу. На најнижим пизијама „Мора Плодности“ расте нека врста цвећа, чији цветни листићи изгледају да су коптани, те им не може наудити ни зима ни врућина. Два су агента, који и данас јако дејствују на мењање облика Месечеве површине, њених брда и њених провалија. То су — хладноћа и топлота; а оне су

²² Највећи брегови на Месецу ово су: *Лајбниц* 7610 метара, *Дерфел* 7603, кратер *Њутн* 7264, кратер *Клавиус* 7091, кратер *Казитус* 6956, *Хуигенус* — на Месечевим Апенинима — 5560, *Калипус* на Кавказу — 6216, *Шорт*, недалеко од брда *Њутна* 5500, кратер *Тихо* 5300.

овде и једна и друга страховите, јер је на Месецу, као што сам рекао, дан дуг за 14 ваших дана и ноћи, а толика му је исто и ноћ....“

„После, ту недавно чак су и ваши астрономи опазили, да на Месецу још нису са свим угашени вулкани. Опажено је на више вулканских поља неких промена: ишчезли су неки, астрономима добро познати, вулкански кратери, а појавили су се нови. Од свију доста је да поменем познати нови вулкански отвор — кратер — у близини Хигинуса,²³ а Хигинус се налази на самом окомцима негда грднога вулканског огњишта, чиј је највећи кратер *Агрипа* на северним обалама „*Магловитого Мора*“ на Месецу.“

„А како се зове ово брдо на коме смо ми?“ упитам га.

Он ме оштро погледа. Може бити да му је било криво, што сам му унао у реч; али ми ипак одговори:

„Ово брдо има два имена: *Харива* и — *Коперник*. Харивом су га назвали, још пре два и по милиуна година, астрономи на Марсу; а то је опет име једнога њиховог „Коперника,“ који је изнашао неку чудну методу, како се оншти са осталим световима, на којима има умних створења. И они одиста дају и вама знакова, да им се јавите, али ви још нисте ни изблиза дошли на ону висину астрономског разумевања, на којој данас стоје становници *Марса*. И тако ће они још дуго и дуго чекати, да им се јавите

²³ Име светога Хигинуса, папе римскога од 139—142 год.

и да им на њихове знаке одговорите. С тога је у њих почело да преовлађује мишљење, да на Земљи и нема умних створења. А Коперником су га назвали ваши астрономи...“

„Ја сам парочито хтео, да сиђемо на ово брдо,“ настави мој вођ даље, „јер се с њега има диван поглед на најлепше пределе Месечеве. Одавде се виде најзнаменитије равнице Месечеве као и најживописнији планински ланци, висови, брда, кратери, планинске окосине и провалије. Ето, ова брда пред нама, то су — *Кариати*, а онај огромни полукруг планина тамо у десно од *Кариата*, то су — *Аиенини*, а тамо иза тих планинских лапаца — она непрегледна равница, што је окружена брдима као каквом горостасном оградом, то је — *Море Киша*, а Марсовци га зову — *Поље Мртвих*; она друга равна, што сири иза *Аиенина* и што изгледа као какав циновски лопар, то је — *Море Ведрине*. А ова непрегледна равна, што је лево од нас, то ти је — *Океан Бурџа*; а Марсовци га зову — *Поље Богова*. А јужно од Месечевог екватора простире се таласасто поље, што је испреламано вулканским брдима и кратерима, — и то ти је *Море Облака*, а Марсовци га зову *Бавоља Раван*; а преко ових огромних брда, нама с десна, налазе се непрегледне равнице, овде онде испреламане вулканским гротлима, — и то су вам мора: — *Мирно Море*, *Море Плодности*, *Море Нектара* и *Гудљиво Море*.... После има ту ваздан мора: — *Море Паре*, *Море Магловито*, *Хладно Море*, *Море*

Мочара, и пуно других морских залива, рукава и — језера. Наравно да у свима тим морима данас нема ни капи воде,“ рећи ће мој вођ и осмењну се.

„Па, Боже мој, где се дела толика вода?“ упитах га.

„Она се вековима уткивала у разге слојеве Месечеве коре, у неизмерно ткиво бујних шума и свеколикога царства биљног; кад-и-кад продирала је чак до огњишта лаве, ту се претварала у пару, а пара је пара: и ви на Земљи већ знате огромну снагу њену. Она је, дакле, потискивала лаву, а ова је, где је год наша одушку, какав вулкански отвор, пробијала себи пут па је излетала на Месечеву површину, док се није најпосле, највећи део утробе Месечеве од лаве очистио. И у те огромне Месечеве шупљине сручила се сва вода из ових њених старих планинских котлина.... Та иста судбина чека и вашу Земљу и сва њена мора и језера, све њене реке и потоке, — а та је судбина снашла давно и давно и многе друге угашене звезде....“

„Него чудна је ово зверка, овај Месец,“ окренуће као у неку шалу мој вођ. „Он ти је слика лишајива јежа, који је вечито најежен... Они лишаји, то су места где су негда била његова мора и језера; а сва остала површина тела његова, то вам је она многобројна бодља његова.... Погледај, погледај, је л' да се сав најежно?... Он је 49 пута мањи од ваше Земље, а има брда и висова, кланаца и дубодолина без

трага више, него што их има ваша Земља. На целој кугли његовој има преко 60.000 које брда, које вулканских отвора!.. Ето и ово брдо на коме ми стојимо, један је од најлепших типова вулканскога неимарства на Месецу. За њим долази знаменити кратер *Тихо*. Он је далеко доле на југу, где је цео терен несрећно испреламан, или, боље рећи, издробљен те више личи на какве циновске рушевине, него на брда и планине, клисуре и провалије... Па да ти је знати какви су распони ових Месечевих кратера. Највеће огњиште једнога вулканског брда на Земљи вашој износи 70.000 метара у пречнику, а то је оно на острву Цејлону. Међу тим вулканско огњиште брда *Клавиуса* на Месецу има у пречнику 210.000 метара; а има их још пуно који прелазе 160.000 и 150.000 метара.. И ти се сад чудим како је то могућно, да су вулкански кратери на Месецу тако многобројни и да заузимају тако огромне димензије?.. То није никакво чудо, јер у природи и нема чуда. Снага водене паре свуда је једна иста, како на Земљи тако и на Сунцу, па тако и на Месецу. Сва ствар и сва тајна лежи у томе: какав је отпор на који она наиђе. Зато што је Месец од Земље мањи 49 пута, по тој сразмери и сва су тела на њему лакша. Тако, један ваш килограм воде или какве било друге материје, овде на Месецу, не тежи више од 164 грама; човек који је тежак 70 килограма, овде на Месецу не би тежио ни пуних једанаест килограма. Кад би било

људи на Месецу и то великих као што су на Земљи, они би се по овим горостасним и овако стрмим брдима цели и силазили као мухе по дувару; а с оном снагом, што са Земље скоче на столицу, могли би скочити на какав Месечев Копачник!..

И тако најдебљи слојеви Месечеве коре, па били они од кварца или од гранита, просто су били једна играчка за снагу водене паре: читаве стене од неколико хиљада, не килограма већ ваших тона, бацане су чак под облаке као какво пверје, а особито што је и атмосфера Месечева била једва приметна, па ни она није давала никаква отпора.... Ето сад ти је држим јасно, зашто је површина Месечева овако узбуркана, овако несрећно испретурана, зашто су сва његова брда и кратери шуљи као какви циновски сулундари, зашто су ова његова планинска ждрела и провалије овако дубоки и од дна до врха овако испрскани. Него збиља, ми се овде и сувише забависмо!“..... И мој вођ трже часовник из пшага. Био је сав у брилијантима.

„Ха, рече, сад је већ поноћи превалило на вашој Земљи!.. Ваља нам се пожурити те да се ово мало изгубљена времена накнади!..“

И ми се кретосмо — брзином моме уму несхватљивом: док би човек ударио длан о длан ми смо већ били, Бог те пита у којим просторијама небесним.....

IV

ЊЕГОВО ВЕЛИЧАНСТВО МИЗАР

„У неизмерном океану стера, што испуњана целокупну бескрајност васељенину, читави светови, сунаца и сунчане системе, губе се — као трупце у мору ваздушном!“...
Arago.

А, ја оно нигда заборавити нећу!... Ми у-сред једне мрачне ноћи. Небо црно као гагат.²⁴ Не, то управо и не беше небо, то беше једна језовита, једна бездана пучина, пучина без краја и конца; а из тих мрачних понора светлוצале су поједине звезде; али је међу њима била једна необично лепа, много лепша и много сјајнија него и сâм наш Сиријус. Њена светлост чисто се преливала из љубичасте у зеленкасту боју. До ње је жмиркала једна друга, као крв црвена, звезда. Десно од нас видела се једна мала, али веома блистава група звездâ. Било их је од свију боја: рујевих, златкасто-румених; некоје су имале смарагд-боју, а некоје се преливале у свих седам дугиних боја.... Освртао сам се на све стране, да видим где је наше Сунце, наш Месец и Земља наша; тражио сам свуд по тој небесној пучини не бих ли познао ма које звездано јато неба нашега, па ми

²⁴ У народу се чује и *гак*.

све би узаман. Друге звезде, друга сазвежђа, друго небо, друго све!...

На то ће Лапласов дух рећи:

„Наравно, теби се чини да је ово све друго, све друкчије; али то није. Ми смо се нешто мало помакли из оних небесних просторија у којима су смештени ваше Сунце и његова породица, и, ето, како се све изменило; а*то се само изменио размештај звезда. Ми овде имамо исте звезде и иста сазвежђа, али са свим у другој перспективи.... Видиш ли ону сјајну љубичасту звезду што је пред нама?“

„Видим, како не видим,“ одговорим му.

„А познајеш ли је?“

„Откуд бих је познавао кад је сад први пут видим.“

„А, не; вараш се ти... Ти си њу небројено пута видео. То је главом његово величанство Мизар, друга звезда у рену Великога Медведа.“

„То је Мизар!... Не може бити!“! повичем.... „А где су оне остале звезде што представљају с њим груп и рен Великог Медведа, или точкове и руду Великих Кола?“ упитам га.

„Па ено их свију; али оне одавде гледане имају са свим други облик, другу перспективу: Бенетнаш светлуца у оној маленој групи звезда нама с десна; Алиота ено далеко тамо у оној дубини небесној где жмирка сâм самцит. Ове две звезде нису се ни за длаку у сјају промениле, јер су тако далеко од нас, да онај простор што смо га од ваше Земље прошли просто ишчезава

према њиховој неизмерној удаљености; а онај огромни квадрат, што је палик на Пегаса и што је покрио четвртину неба тамо нама с десна, то су ти: *Дубе*, *Мекар*, *Фегда* и *Мекрец*.²⁵

„А која је она црвена звезда што је до самога Мизара?“ упитам га.

„Она е Мизаром представља двогубо сунце, кад се с ваше Земље гледа на телескопе; а кад се голим оком гледа, онда су оне једна звезда и то звезда друге величине, а погледај их сад!... Мизар је дванаест и по пута сјајнији од Спирјуса; а она црвена и лепша је и сјајнија од вашег Марса,“ објашњавао ми је Лаиласов дух.

„Ама, на шта бѣ с нашим Сунцем, куд се оно деде, а куд Месец и Земља наша?“ упитам га.

„Видиш ли оне две мајушне звездице што светлуцају тамо доле под нашим ногама,“ упитаће ме мој вођ.

Ја погледам. Одмах сам их смотрио. То су биле две звездице једва четврте величине, и са свим једна уз другу: да су мало једна другој ближе, изгледале би да су једна звезда.

„Видиш ли их?“ упита ме он онет.

„Видим, како не видим.“

„А познајеш ли их?“

„Откуд ћу их познати. То мора да су неке звездице што су на јужној хемисфери нашега неба.“

²⁵ Ово су оне четири звезде што представљају труп Великог Медведа.

Лапласов се дух благо осмехну на ће ми рећи :

„То су две најлепше и најсветлије звезде на вашем небу. Једна је *Сиријус* а друга *Вега*.“

Шта?... То Сиријус и Вега!... Не може бити!... Та оне су тако једна од друге далеко, да је једна на једном а друга на другом крају нашега неба тако, да кад се једна рађа, онда она друга залази, кад је једна на нашем зениту, онда је она друга на зениту наших антипода!“ приметим му ја.

„Тако је. Ти имаш право; али смо се ми од ваше Земље толико удаљили, и то идући мало у косо — да је онај простор, што раставља ове две лепе звезде нашега неба, са свим ницезао, а и ваше Сунце и његова цела породица отишли су у ништа. Ето, цела обитељ нашега Сунца смештена је између оне две звездице. И да су нам овде телескопи са Марсових звездарница, ми бисмо тек помоћу њиховом нашли ваше Сунце, и то као звездицу пете величине.... Него доста о томе!... Хајдемо право у б'укове његовога величанства Мизара; али ипак да узгред свратимо на коју од његових планета. И ту се има шта и видети и научити,“ додаде мој свезнајући и свевидећи вођ....

*

Право да кажем, мени никако није у главу ишло, да је цела система нашега Сунца, која је у пречнику широка две милијарде и две сто-

тине милиуна миља, или на осам милијарада и осам стотина милиуна километара, — стала у онај мајушни простор што је између оне две звезде; па, готово чак ни то нисам могао веровати, да су оне две звезде — Сиријус и Вега.... И тамап ја у тим мислима, а мој ће ми вођ рећи:

„А, ти као да сумњаш у моје казивање?!... О веселнице мој!... А знаш ли, болап не био, да би се у Сиријусу могло рахат сместити и ваше Сунце и цела његова рођа, изузимајући јединог Нептуна, који би за два и по милиуна миља био над површином Сиријусовом.... А погледај ону мајушну звездицу, колицинта је — колико једна варица. И то је главом Сиријус, онај небесни колос, у коме би се, као што ти рекох, окретала готово цела система нашега Сунца!... И још нешто. Теби су врло добро познати ваши Влашићи, ова најдивнија гомилица звезда на небу вашем. Обично голо око у тој звезданој гомилици види само шест звезда,²⁶ а то је тек 6 сунца, а то је шест сунчаних система; а знаш ли, болап не био, да је на томе мајушном простору, помоћу телескона, нађено преко шест стотина звезда, а то је — преко шест стотина сунца, а то је — преко шест стотина сунчаних система и већих и мањих, него што је ваше Сунце

²⁶ Највећа и најсјајнија звезда у Влашићима зове се *Алхиона*. Неки држе да је она центар око кога се све звезде нашега неба окрећу; а има их који тврде да је центар нашим звездама лепо звездано јато *Орион*.

и његова система. И ти још сумњаш да се ваше Сунце и његова система, његова цела породица, налазе између оне две звезднице — између Спријуса и Веге!... Ви не знате, да су и ваше Сунце и ваша Земља и сви остали чланови његови, почињући од Нептуна па до Меркура, само сићушни прапорци Спријусови!... А ви сте негда држали, да је ваша Земља све и сва на овоме свету, и да су све звезде па и ваше Сунце створени да њој, као каква слушамак, и пођу и дању, светле!... И ви бисте још и данас у тој надувеној заблуди били, да вам нису очи отворили Коперник, Галилеј, Кеплер, Њутн и други,“ готово се на ме обрецну Лаласов дух.

„Немој се човече љутити; ја нисам имао намеру да те вређам!... А, најпосле, ја томе нисам крив него моје непоимање о бесконачно великоме и бесконачно маломе. За ме је некад био велики наш дуд пред кућом, а мали чича Милошев Перица, што није могао ни преко кућног прага да пређе.... И ти сада тражиш да ја верујем да је међу оним мајушним звездницама смештена сва система нашега Сунца!...“

„Имаш право. Са свим је тако. Нисам имао места да се љутим. Нико не може дати оно што нема, ни знати оно што не зна,“ рећи ће ми вођ мој, а онај му се благ осмех опет залепрша на његовим руменим уснама.... После ове мале препирке ми опет настависмо свој пут право оној сјајној љубичастој звезди....

*

„Е сад пази; сад ћемо ући у саму област царства Мизаровог. То је једна сунчана система, као што сам ти и раније напоменуо, доста слична системи нашега Сунца. Мизар је глава једне велике васељенске задруге. Он је по волумену 15 пута већи од нашег Сунца, а по тежини мало ако је што тежи; он има две планете више него наше Сунце. Његова цела област износи у пречнику 2862 милиуна миља. Дакле, за неколико стотина милиуна миља њен је пречник већи, него што је пречник орбите Нептунове, или боље рећи, пречник целокупне обитељи нашега Сунца. Система Мизарова образовала се из оне исте небесне маглине, из које је постала и сунчана система звезде Алнота што је такође у реду Великога Медведа. Од то доба прошло је преко 1500 милиуна година, и по томе су наше Сунце и његова породица старији за неколико десетина милиуна година — од породице Мизарове. С наше Земље гледан Мизар, то је лепа и сјајна звезда, звезда друге величине, али је она у самој ствари двогуба звезда. А ко би с Мизара гледао наше Сунце, он га с голим оком не би ни видео; а само се онда могло видети кад је и ваша Земља с вашим Сунцем била двогубо сунце. Мизар је, као што видиш, Сунце љубичасте боје, а оно друго, далеко мање, црвене. Ово друго сунце у области Мизаровог царства — већ је погурен старац. Њему су, као Сунцу, дани избројани. Који милиун година

па је ту! И оно ће онда постати Мизарова планета, као што у самој ствари и јесте. Она је по величини шести а по даљини четврти члан његове породице. Ово друго сунце по тежини је нешто лакше од ваше Земље, али је по волумену, запремини — педесет пута од ње веће, а кад се и оно охлади и стврдне у току милиуна година, онда ће се и оно смањити и бити нешто мање него што је сад ваша Земља; али сад пази добро и посматрај Мизара и његову околину!“ рече ми Лапласов дух.

И одиста, не прође много и она сјајна звезда постајала је све сјајнија и сјајнија, док најпосле не поче добијати колутаст облик налик на какво мајушно сунце што сија тамо негде у далеким небесним дубинама....

„Ено, онолико и онако изгледа ваше Сунце, гледано с вашег Урана, ма да је Мизар одавде двапут даљи него што је Уран од вашег Сунца; а да је Мизар по волумену своме колико ваше Сунце, он би нам одавде изгледао једва колико Спријус, гледан с ваше Земље.... Него пази, сад ћемо лепо видети целу Мизарову породицу — све његове планете па чак и по кога пратиоца њиховог,“ учини мој вођ.

И он то рече и не рече, а она се небесна хемисфера предвоји на две половине, предвоји је један светлуцав појас, налик на нашу *Кумову Славу*. По томе појасу блистало је пуно већих и мањих звезданих група, а у једној од њих сијао је Мизар лепом љубичастом светло-

шћу. У том истом појасу, у једној групи звезда, јако је падала у очи једна необично сјајна али као крв црвена звезда, куд и камо црвенија него што је наш Марс. И, о чуда, и она, тако рећи пред нашим очима, поче добијати колачаст облик...

„Ето, то је друго сунце у Мизаровој системи. А погледај опет ону сјајну звездицу, што је до самог руба ојога црвеног сунца! То је његов пратилац. Што је ваш Месец вашој Земљи то је она звездица онеме закрвављеном Сунцу; а сад пази, ми ћемо се право њој упути!“ ...

*

И у једном трену ока ми се нађосмо над једном чаробном Земљом. Небо се беше чисто преобразило. Ми се обресмо у једном дану, али каквом дану? Каког ми на нашој Земљи никад имали писмо. Оне суморне небесне црине више није било, нити се на небу видела и једна звезда. И небо и Земља беху обливени неким пурпурним сутоном. На небу одскочило као оно у нас на ручанице некакво сунце, али какво сунце? То беше једна огромна кугла, црвена као уснјано гвожђе, а овде онде попрскана црнкастим мрљама, као да је по њему просуто мастило. На једној страни овога чудноватог члана из Мизарове породице беше избила некаква љубичаста светлост у облику једне циновске трепераве лепезе, чији су зракасти млазеви допирали скоро до половине неба. Светлост се ова на истоку

преливала у безброј боја, док се западни хоризонт ове вилинске земље губио у пурпурном сунцу. И она брда и планине, и оне испреламане окосине; и оне реке и језерца, све је то пламтило неком црвенкастом ватром, док су њихови највиши овршци треперили у неком фосфорастом сјају.

„А, баш је ово лепо! Диван смо моменат изабрали!... Ретко је на којој планети наћи овако поднебље. Погледај оно црвено сунце, како је по својој површини избраздано борама своје дубоке старости! Оно је већ на умору. Њега су астрономи с једне суседне планете, његове старије сестре, назвали Амаре-Маре, што ће рећи *крвави*, а његова пратиоца: *Гамидо*, што ће рећи *пламени*. И он је, гледан на телескопе, какве имају астрономи Мизарова царства, одиста прави пламен,“ рећи ће Лапласов дух.

„Ама, па куд се деде оно љубичасто сунце, шта би с њим?“ упитам га.

„Па то сам баш и хтео да ти објасним. Док смо се ми овој лепој Земљи, овоме пратиоцу Амаре-Марином, приближавали, он је у лету свом око своје матере Амаре-Мара — сâм собом заклопио свога ђеда Мизара, своје друго сунце. Њега ено сад где се на Гамидову истоку рађа. Они ватрени млазеви, што додиру до половине неба Гамидова, то су весници његовога величанства Мизара... Пази, пази, ено како се његов ватрени руб помаља!... Ох, то је одиста величанствено!“ повика мој загонетни вођ.

И одиста та се величанственост, величанственост и по своме разноликом сјају боја што се у часу једна у другу слију, и опет као на какву чаролијску призму, једна од друге одвоје, па се расипну по ономе чудесном перивоју, што га представља овај мајушни заселак у огромној општини Мизаровој, — та се величанственост, велим, не да ни речима представити ни пером описати. Тако цео Гамидов исток беше се претворио у један чудесни пламен. Изгледало је да су се сама небеса отворила и да се на томе отвору указао сам Господ Бог... И небо и Земља — све се то у часу преобразило. Она се малопређашња сутонаста румен убриса, а цело се Гамидово поднебље испуни једним божанственим сјајем, што се, у трену ока, у миријаде боја слива и прелива....

Замислите једно светло смарагд-небо, а на њему два сунца — једно као крв црвено што прелива у стотину жуто-руменкастих боја; и друго љубичасто, што прелази у небројено друге — из зеленкасто-светлих у љубичасто-блиставе пламенове; и то се опет све стапа у оне златно-пурпурне боје, што их просипа оно слабо и жмиркаво Сунце. И сад може се мислити, како су чаролијски одсијавала она живописна брда и планине, из којих су овде онде штрчали камени гољаци, као какви циновски шкрби зуби; оне непроходне шуме, па они безбројни огумасти брежуљци, она свва мора, па оне сребрнасте реке и отоке Гамидове... Шта Евин и Адамов рај

према овоме чаробном перивоју небесном?!.. Ми смо стојали над овим чудом од лепоте, стојали и посматрали га озго као с каквог ваздушног балона.... Али се одједном поче небо над Гамидом мутити. Поједини врхови планина почеше се пушити као какви исполински димњаци. Из далека се чула потмула тугњава; а мало мало на нам испред очију сину муње....

„Ене, баш смо батли!“ повикаће мој вођ. „Гамидо хоће да добије кишу; а то се њему ретко дешава. У десет његових година ја буде на њему кише ја не буде, на онет да ти је знати како је бујна његова вегетација: хе, али се она поји изобилном росом, што пада од првог сунца на до изласка ма кога од она два његова сунца. Међу тим ваља ти знати, да Гамидо има две различне године: прва му траје 24 дана, 4 сата, 8 минута и 36 секунда, а то је време за које он обиђе око онога црвеног сунца. Друга му година траје 8 месеци, 10 дана, 4 сата, 3 минута и 9 секунда, а то је време за које обиђе оно црвено сунце око онога љубичастог — око Мизара, — наравно водећи са собом и свога пратиоца,“ објашњавао ми је Лапласов дух.

Не прође много а ону дивну панораму од непрегледних Гамидових планина, брда и долина, мора и језера, река и речица, што тамо амо впјугају кроз непрегледна зелена, негде рујева, негде златно-плава, а негде онет румено-љубичаста поља,²⁷ покрише густе облаци. И већ се

²⁷ То су Гамидове шуме с разнобојним лишћем и цветом.

доле под нашим ногама чула страховита грмљавина, проламапа још страховитијим тресцима громава. Чинило се да ће она лепа Земља сва отићи у стромором. Оба сунца златила су оне чудесне облачне слике и прилике, што су једна преко друге гоњене неком невидљивом силом, а њихова површина преламала се и одсијавала у небројно боја — боја зелено-жућкастих, руменкасто-плавкастих, љубичасто-блиставих, а после се одједном све то стапало у једну чудесну призму из које сиша као какав вулкан миријаде миријада других, до сад на нашој Земљи неопажених боја... То беше некакав чудесни букет од боја и њиховога блиставог преливања!.. Све је то давало величанствену слику непрегледнога, страховито узбурканог океана од растопљеног злата, посутог блиставим песком од смарагда, рубина и брилијаната!...

„Ето, видиш,“ рече ми пратилац мој, „то су они исти елементи који су и у системи вашег Сунца који су и у вас на Земљи вашој. И опет како је ово све друкчије, живописније и велелепније!“

„Па у чему леже узроци овој различности, кад су елементи једни исти?“ упитам га.

„Боже мој, па зар и то још не видиш? На вашем небу сија само једно Сунце и то светлошћу белом што прелива на жуто блиставу, а то зато, што се ваше Сунце налази у добу своје потпуне мушке снаге; а овде на овоме

небу сијају два сунца — једно што баца црвено-жуту боју што је већ на умору; а друго,

Хиљадугодишњи пљусци

што је у добу своје младичке бујности, што просипа зраке љубичасто-блиставе... И све оно што видиш: овај сјај, ово заносно преливање боја — то је просто једна игра светлости Сунца што умире, и Сунца што је тек настало да живи!... Него ни ова лепота Гампдова неће дуго трајати. Његов отац ускоро ће завршити своју каријеру као Сунце, па ће ући у друго стање свога живота: рад ватре биће у главном завршен, а преовладаће рад водене паре. Амаре-Маре²⁸ има да прође кроз све фазе живота, кроз које је прошла и кроз које пролази и Земља ваша. На њему има да се изврши процес хлађења и процес згушњавања водене паре; на његовој површини или боље рећи, на непрегледном океану лаве његове треба да се образују први гранитски слојеви; а за тим да настану они хиљадугодишњи пљусци, па оне непрекидне провале облака; она страховита борба природних елемената, борба између ватре и воде, борба хладноће и топлоте, борба ширења материје и згушњавање материје... Па оно непрекидно севање муња, они језовити тресци грома што ни за један трен не партишу и, најпосле, треба да се изврши у поднебљу Амаре-Марину пречишћавање и образовање његове атмосфере, оне чудесне средине воде и ваздуха у којој ће се као у топлом материном крилу, јавити прва клица и биљног и животињског

²⁸ Тако су назвали ово црвено сунце астрономи једне суседне планете.

света, а на хоризонту се указати први пут његово величанство Мизар; а после, мало по мало, из те једине клице, из тога примитивног ембриона образовати се безбројне специје и родови биља и животиња... И ту ће се на врху те животињске пирамиде јавити људи, готово онакви исти, као и они на вашој Земљи... И на Амаре-Мáру хиљадама година беснеће силне ерупције и страховити земљотреси, онако исто као што су беснели и као што и дан-данае бесне на вашој Земљи; беснеће и уништавати читава поколења људска, а сву њихову хиљадугодишњу културу и образованост претварати у прах и пепео. И онда ће се почињати изнова!... Та ви и не знате шта је све ваша весела постојбина претурила преко своје главе; какве је она преврате имала; колико је нараштаја њене деце прождирано и уништавано, тако, да им се никад више није знало ни места где су вековима живели, напредовали, радили и збирали своја умна и материјална богатства и не слутећи, да ће их једнога кобног дана или ноћи за неколико секунда прогутати страховито огњено ждрело... Али на жалост, у то доба овај лепи младић, ово живо чедо Амаре-Мáрино, биће један небесни леш. Он ће тада бити тужна слика Месеца ваше Земље... И то ће се све извршити, док ова бесконачна васељена пукне прстом. Неће проћи ни пуна десетина милиуна година, а овај ће се чаробни пратилац Амаре-

Мајрин тако преобразити да га просто не би могао познати!..

„Ама зар ти десет милиуна година називаш колико „пукни претом“!... Та то је, бојан, једна читава вечност!... Десет милиуна година!... И то је пукни претом!! Не, не; то је мало претерано“ — рекнем му.

Мој ме пратилац благо погледа. Осмехну се, па ће ми рећи:

„Хе, брајане мој, један, два—десет, па и двадесет милиуна година, то је у животу једне звезде колико један дан у животу једнога стогодишњег старца.. Ето, шта мислиш, колико је стара ваша Земља?“ упита ме он одједном.

Морам признати да ме је тим изненадним питањем довео мало у забуну.

„А ко би то могао на длаку знати? Ја мислим да ће јој бити више од 20 хиљада година. Оно што у књизи постања пише, да је овај свет створен пре 7 хиљада година и то за цглих шест дана — ја држим да је то просто штампарска погрешка: ту мора да је пред оно *седам* била једна јединица.... Седамнаест хиљада година, то је већ нешто...“ одговорим му.

Лапласов се дух опет осмехну па ми одговори:

„Хе, драгане мој, друкчије то пише у књизи постања светова. Било је времена кад је и ваша Земља, као што сам мало пре напоменуо, била једно овако васељенско сунце, па је и она про-

шла кроз све мене свога хлађења, овако исто,
као што пролази и ово Гамидово сунце, овај

Вода, вода, свуда вода, а у њеном млакушном крилу јавила се
прва клица живота.

погурени старац, што је једном погом већ у гробу — док се није најпосле и опа охладила... А, шта мислиш, колико јој је времена требало да се њена температура спусти од две хиљаде Целзијевих на 200?... Требало јој је, брајане мој, равно 350 милиуна година, а да колико јој је требало времена док јој се топлота мора спусти на 20—30 Целзијевих, те да се у крилу њихову могла јавити прва клица живота?!“

*

Док је мој пратилац ово говорио они се облаци над *Гамидом* разбише, ама као да их ни било није, и она дивотна слика његових брда, планина, ноља и долина, мора и језера, река и потока, онет сињу својом првом чаробношћу. И мени се учини, као да из оног мора од некога црвенкасто-светлуцавог зеленила, из онога чисто треперавога ткива од цвећа, цбуња и шипрага, допире до нас мирисна свежина, какву ја у своме животу нигда осетио нисам. И онда се окренем своме пратиоцу:

„Боже благи, ја чаробан ли је овај свет!... Да ово није онај небесни рај, о коме људи доле на земљи кроз толике хиљаде година сањају?... И да ли у овом вилинеском перивоју има и људи?...“

„Нема, нити ће их икад бити. Овај мајушни члан велике породице Мизарове и сувише је кратког века, те да се у његову крилу подигну и одгаје све животињске специје, феле и родови, почињући од никтијасте инфузорије у води и мекушаца на кониу, па до првог кич-

мењака, од овога, па до препотошног човека, а од препотошног човека па до каквог Коперника и Кеплера, Шекспира и Волтера!....

„Гамидо је тек сад у добу најбујније вегетације и оних животињских фела и родова, што су слични оним грдосним животињама из доба угљене периоде ваше Земље. Оне густе и непробојне шуме што их сад доле гледамо, а које око човеково никад ни видело није нити је ухо његово икад слушало заносне шуморе њихове, одговарају оним горостасним шумама из јурског доба ваше Земље; а животиње, што сад у тим шумама живе, стоје на оној средокраћи свога развића одакле се гранају на животиње што се легу из јаја и на животиње што се из утробе рађају.... на оне, што још немају кичме и оне, што су им кичме у велико развијене! А одавде до — човека има поћи! Овај мали заселак у царству Мизарову биће и проћи, а у њему се неће јавити ни чукундед чукундеда човекова... Него истина, како је то тужно. Погледајмо ове дивоте над дивотама, погледајмо ове живописне пеизаже Гамидове; погледајмо овај вилински перивој у царству Мизарову; погледајмо она брда и оне планине што им врхови до облака допиру; погледајмо она језера и језерца, што се у њима огледа ово смарагд - небо Гамидово, погледајмо оне многобројне отоке њихове што су уоквирене читавим сплетом светло-зеленог шибља и павити; погледајмо како се то све прелива у хиљаду блиставих боја — као златно-румено

Величанствени лугови давно минулих времена!. Вас није посматрало ни једно око човеково, нити је ухо његово слушало заносне шуморе ваше !!...

пшенично класје, кад тек почне да руди!... Погледајмо све те чари, што их је издашна природа излила на овога љубимца свога, па се уни-тајмо: а на што то све, кад ту нема мезимца Божјег, кад ту нема човека, да то све види, да то све осети, да се тој лепоти надиви и да творцу небесноме са дна душе отпева божанску химну:

„Тебе Боже хвалим!“

И онда се Лапласов дух замисли. Дуго је мислио и ћутао, док ће се чисто тргнути па ће ми рећи:

„А ха, ми се овде много забависмо! До сад смо већ требали бити пред вратима сјајнога двора Мизарова, цара ове чаробне провинције небесне.... хајдемо!“

И ми се кретосмо.

У СУНЧЕВИМ БУКОВИМА

„Има пуно ствари у васељени које око човеково нити је кад видело нити ће икад видети. То је допуштено само духу његову....“

Ми се за час опет нађосмо у оној мрачној небесној пучини, онако исто посутој звездама и сазвежђима као и мало пре. Онај исти блистави појас предвајао је целу небесну планисферу на две поле; али су сад у томе појасу сјала четири небесна светила. Прво и највеће беше оно љубичасто сунце, и са свим према њему, на другој страни онога блиставог појаса, чкиљило је оно пегаво црвено сунце; а недалеко од њега у истој равнини небесној необично је блистао некакав двострук месец. Јест, он је одиета био двострук, јер му је десна страна била осветљена тако, да је изгледао као да је од ливеног сребра, а имао је облик нашега младог Месеца, док му је лева страна имала облик опет младог месеца, али је овај други сри имао некакву сиво-жућкасту боју, што је по мало преливала у тамно-црвену, док је његова средина била са свим засенчена....

Треће светило имало је облик нашега пуног Месеца кад високо одскочи и кад нам је над главом; а у непосредној близини његовој блистале су неколике једва видне звезде.

„Ето, одавде се лепо види цела система Мизарова.... Погледај га погледај како је величанствен. Ено онолико изгледа ваше Сунце гледано са Меркура, мезимца нашега Сунца.... После, види, како је лепо оцртана путања, којом планете Мизарове круже око свога центра, око његовога величанства Мизара.... Ето, то је верна слика системе нашега Сунца“ објашњавао ми је вођ мој.

„Ама, молим те, какав је оно двострук месец: два млада месеца с рогљевима један према другом окренута?“ упитам га.

Он се осмехну на ће ми рећи:

„То није двострук месец, то је један месец.... Зар га не познајеш. То је Гамидо, то је она лепа земља, то је онај дивотни перивој небесни, што смо га мало пре посматрали. Онај сребрнасти срп, то је она страна његова, коју је Мизар обасјао; а онај црвенкасто-жућкасти срп, што је више тамно-црвенкасте боје, — то је његова лева страна, коју је опет обасјало његово друго Сунце, Сунце Амаре-Маре; а како се овај пратилац његов налази према ова два своја сунца, у таком положају, да му је она тамна, али опет лепо видна његова површина, што је између она два српа, дошла у своју сенку. И ту је сад на њему ноћ, али не ноћ

као што су ваше ноћи, већ као што су ваши сутони или ваша прозорја.“

„А какво је оно светило што личи на наш пун Месец?“ упитам га.

И он ми одговори:

„Ово је Мизарова пета планета, а по величини прва. Њу су суседни астрономи назвали Амаре-Лиме, што ће рећи владајућа. И она је заиста, после Мизара, оца свога, најмоћнија по сили и утицају своме, јер је она од свију својих сестара највећа, а налази се у средини системе Мизарове. Она је у овој системи оно што је ваш Јупитер у системи нашега Сунца: његов утицај на све остале планете у царству Мизарову пресудан је: он је тај што сву своју браћу и сестре држи као на неким уздама, час им узде попушта, а час их затеже, те им не да да оду у страну!.... И ми смо му се веома приближили, те нам изгледа као ваш пун Месец.... А погледај како је сјајан!... Он се сад налази у течном стању — од прилике онако као растопљено гвожђе, сребро или злато, док се све оне његове стихије, што ће се од њих после сто педесет милиуна година створити његова мора, сад налазе у густим слојевима облака тако, да зраци сунца Мизара још нису никад продрли до самога његовог језгра, онога силног океана његове лаве, чија вредина не да да и једна кап воде допре до њене површине, на којој се овде онде почела хватати гранитска кора, али коју сила лавине ватре за час здроби у милијарде ко-

мада, па их опет претвара у облик течне материје.... И још нешто: ваше Сунце има преко 400 чланова у својој задрузи, а Мизар их има око 600. И он има неку врсту астероида, али су ови и много ситнији и много лакши но они вашег Сунца; а путања им се налази између Амаре-Лима и Амаре-Веје...²⁹ После још нешто: ваше је Сунце теже од свију својих планета и њихових пратилаца на седам стотина пута, а Мизар је опет тежи од своје чељади на 804 пута, — па и по томе је Мизарова породица слична породици вашег Сунца, само што је ова много млађа, јер се, паравно, на неколико стотина милиуна година образовала доцније него система вашег Сунца. Температура је његова много већа него она на вашем Сунцу и његове су стихије куд и камо ређе, те је стога он по волумену 15 пута већи од вашег Сунца, док је по тежини готово колико и ваше Сунце. И тако кад Мизар уђе у године вашег Сунца, и он ће се смањити, покорављујући се вечитим законима гравитације, хлађења и — згуњњавања; али ће он до тога времена и ваше Сунце постарети збогу своје младићком жару понузити па ће се још више смањити, а по његову ће се ли у набрати боре старости и изнемоглости, исто још како кад што то сад гледамо на лицу овога изнемоглог старца у породици Мизаровој,“ рећи

Мизар уми.

²⁹ Ова Мизарова планета долази од прилике у ранг највећег астероида, само што Веја нема оних Сатурнових обруча....

Ће ми Лапласов дух показавши ми руком оно црвено и пегаво Сунце.... „А треба још и то да знаш, да је и ваше Сунце, кад је било исте температуре, коју сад има Мизар, запремало толико исто простора, колико га сад запрема Мизар. Његова периферија допирала је чак до орбите Венерине; али, душа ваља, у то доба још се од њега не беху оделила његова последња деца — ваша Даница и Меркур!.... Него доста о томе. Нас већ ево готово на самом прагу пламеног двора Мизаровог. Још цигло пола милиуна миља, па ћемо бити у самим биковима његовим; а ти ћеш бити једини са ваше Земље, чиј је дух, још за живота свога тела, био тако срећан да изблиза посматра величанствене вале једнога Сунца!.... Пази, пази!... Погледај-дер, погледај!“ повика Лапласов дух.

И ја погледам.... О Боже, Створитељу, велија дела твоја јесу, Господе!... Мени се просто учини, као да из онога колоса огњеног на све стране плину један страховит пламени океан, па поче плавити целу ону црну небесну пучину; његов се руб узнемири; из њега сташе шибати горостасни пламенови, а његова се дела површина страховито узбурка. Мени се још више учинило као да све небесне звезде неописано великом полетеше овоме пламеном океану давајући му утоце. И овај грдосни голијат небесни дохвати ми се, испуни читаву пучину васељенину. Сам се још над нама црnilо нешто небали су су црини жмиркале још неколике звезде

се остало претворило у један ватрени океан, чије крајеве нису могле догледати очи наше, онако исто као што се не виде крајеви пространога Тихог Океана.... Ово управо није ни по чему личило на Сунце. То беше један неизмеран васељенски хаос, састављен из вечитог огња и пламена и оних помамних стихија што једна другу не трпе, што једна другу потискују, прогоне, — што једна другу прождиру!... Површина овога небесног џина не да се ни одредити ни описати. То управо и није била површина, већ некаква ватрена појама. Она се није само таласала, већ су њени вали заплускивали сâм небесни зенит; она је врела, пенушила, кипела; а њени пламени кључеви достизали су до самога свода небесног.... Најпре се разјаве некака страховита огњена ждрела, па онда из њих, муњевитом брзином, бљуну пламени букови који својим прекавим врховима покрију и оно мало неба над нама... Шта Давалагири, шта Кордиљери, — то су према џиновским валима овога помањеног пламеног океана — мајушне борнице, што их вечерњи зефир набира на огледалу каквога тихог језерца!... Па онда, она песка, оно фијукање, она демонска појама небеских стихија, што хоће из темеља да покрену и небеса и целу васељену; па оно језовито урликање помамног оркана: као да је испуњавало читаву бесконачност васељенину!...

*

„Ето видиш,“ почеће мој вођ, „овај небесни исполин, ово силно, ово пламено срце, чије

моћне откуцаје осећа сваки дамар у огромном организму једнога пространог царства звезданог; — овај огњени океан, чији вали заплъускују чак горе у недогледне просторије небесне, то је она бледуњава звезда, што је друга по реду у реду Великог Медведа. И не само да тај силни откуцај срца његова осећају сви чланови ове огромне породице Мизарове, већ га осећају и свеколики остали светови, што испуњавају ову бесконачну пучину васељенску....“

„После, с овог грандиозног огњишта, из ове божанствене лабораторије, из овога неисцрпнога врела топлоте и светлости, потиче живот за миријаде миријада органских створова у пространој обитељи Мизаровој. И кад би ово срце престало да куца; кад би се огањ на овом чудотворном огњишту којом несрећом угасио, онда би цела породица овога цина-Сунца у томе истом трену престала да живи.“ — — —

И Лапласов дух мало застаде, па онда настави опет даље:

„Ох, да ти је знати, какве би страховите промене настале у читавој области нашега Сунца кад би се оно угасило: нестало би дана, нестало сутона, нестало прозорја; утрнуле би све нијансе боја; нестало би пролећа, лета, јесени; Земља би се претворила у једну вечиту санту леда; пресекао би се за вечна времена онај конач на који се нижу дани, недеље, месеци, године, векови што обележавају живот људски, напредак и развиће читавога човечанства; а све би

се то стоило у једну страховиту црну, у једну вечиту ноћ!...“

И онда Лапласов дух опет заћута. Дуго је тако стојао и посматрао ону страховиту борбу пламених валова, оне грандиозне ватромете, што их некака незнана сила пали и баца чак горе под сама небеса, па ће се одједном окренути мени и рећи ми:

„Па ипак та судба чека не само ваше Сунце и целу његову породицу, него и сва она небројена светила што су расута по овој бесконачној пучини васељениној.... Људи се рађају и — мру; то исто бива и са звездама.... Шта, ти сумњаш? О, ви, неверне Томе!... Ви верујете у ствари које не постоје, а не верујете у оно што постоји, што је вечито, што је непроменљиво. Ви бисте хтели најпре све да видите, све да опинате, па да верујете, а не знате да има миријада ствари, појава и њихових пра-праузрока, који се не дају ни видети ни опинати ни осетити; а најпосле шта сте ви у стању видети, осетити, опинати, чути с тим вањним несавршеним чулима? Да ли сте ви икад ослушкивали како се у пролеће пењу сокови у дрва и биља кроз онај непрегледни splet њихових вена и артерија, што откивају оно чудесно ткиво листа у каквога стогодишњег раста, или оне нежне блиставе и бојали-листиће у мирисаве мајске руже и шареног шебоја?!... Ви само осетите оне земаљске трусове, кад се већ и сама њена кора, од 43 километра дебела, под

вашим ногама заљуља и заталаса и то тек онда, кад се и сама „бесловесна“ стока од тога потреса усплахири, а не знате да нема ниједног секунда кад се кора земљина под вашим ногама не потреса, не дрхће, не трепери — од непрестаног врења и таласања онога силног океана лаве у утроби Земљиној. И ви код свију тих ваших „фино изоштрених“ чуда, код све ваше и „дубоке и високе“ научности — нити што позитивно знате, нити што од свега тога назируте. Ви сте за мирјаде појава, што се фактички пред вама догађају, врше, појављују, код својих очију — слепи, а код својих ушију глуви!. Ово што сте до сад открили, пронашли и науком утврдили, то је тек кокошије чепркање на подножју горостасних Давалагира. Та ви сте једва у почетку почетка строга рада научног и проналазака вечитих природних истина!..“

И Лапласов дух опет нешто застаде, па ће готово јетко наставити:

„Па ипак у вас има пуно „научника,“ који уображавају да њиховој дубокој научности нема граница и да оно, што њихова глава не може да схвати, да појми, и не постоји... Они су то што су први дрзнули да кажу, да је Бог поповска измишљотина и то само зато, што га они нису кадри видети ни својим рукама опипати, нити га подврћи својој „научној“ анализи!... Стрпали људи целу васељену и све законе њене у своје научне апарате, па све то пропустили кроз фина и осетљива цедила вели-

кога мозга свога и ни у једном трунку њепу не нашли трага Божјега!... Они смећу с ума, да би такву теорију могао поставити и какав „научни“ мрав, јер је он, према релативно нижим животињама, много даље у интелигенцији измакао, него што се човек узнео над осталим, њему најближим, животињама; они нису кадри да увиде, да су Термити³⁰ релативно већи инжињери, него они ваши, што пробијају брда и планине, те кроз њих проводе железничке пруге, па им се врло често дешава, да се читави тунели сруше над главама путника, и то само зато, што нису били у стању да узму у обрачун све елементарне силе, које дан и ноћ раде да тај њихов рад сруше и пониште, док се то термитима врло ретко дешава: њихови чудесни насипи, њихова живописна села и засеоци ретко кад поплаве реке. Јесте ли кадгод мислили о томе, где ови вредни пенмари учише овај чудновати занат свој; на којој ли политехници свршиваше они своје инжињерске курсове?...“

„Та они то раде по природном инстинкту, онако исто, као што граде пчеле своје саће у које прибирају мед,“ одговорим му.

„А, природни инстинкт!... је ли Бога ти? Ништа није лакше казати него — природни инстинкт. На тај се начин могу решити најзаплетеније проблеме... А не питате, ко тај при-

³⁰ Врста најсавршенијих мрави.

родни инстинкт усади у ону малу главицу мравију, пчелину и термитову. А, знате ли ви штогод о оним птицама што своја гнезда праве на вешаљкама од танке и меке павџи, те да свој подмладак сачувају од онаких својих непријатеља што се хране њиховим јајима и младим тићима? Сад се оне више не муче да праве вешаљке од павџи или другог еластичног пузавог биља, него ти оне нашле готовину: оду на како фабрично буњиште на ту нађу парчади каква канапа, или пантљичица, те од њих начине вешаљке за своја гнезда: и лакше и згодније и практичније!... Ко ове тице томе лакшем и практичнијем послу научи? Да и то неће бити природни инстинкт?.. Зар невидите у овоме послу једно зрице великога божанственог ума?! Та се божанствена искра налази и у мозгу мравијем као год и у мозгу Коперникову. Па и у самоме томе природном инстинкту, по коме мала пчелица гради своје саће и спрема свој богати зимовник; по коме се птице селице, о јесени и пролећу, крећу на далеки свој пут — одсијава божанствени дах Бога Створитеља. Јесте ли кадгод размишљали о томе, како у сваком стварачком раду природину има плана, има мисли, има тежње за све лепшим и савршенијим облицима и биљним и животињским?.. Примитивна је биљка била груба, несавршена: она је била без лишћа и без цвета; први је цвет био без ових данашњих дивних боја и мириса, а први становници Земљини без гласа, без слуха, без вида и без

Прва козна и први обитници наше Земље.

љубави према своме нејаком и слабачком породу; а погледајте данас, с каквом љубављу и преданошћу матере гаје и подижу свој подмладак и често и саме гину, бранећи свој пород од прождрљивих и силних непријатеља својих...

„Зар се у свему томе не види божанствена искра Бога Створитеља?! А то је у вас све један прост, један гô инстинкт и — ништа више. И ви у то слепо верујете, и то само зато, што још нисте кадри да видите оно што ваше не-савршене очи нису кадре да виде и ваша чула да осете; ви у то верујете и зато, што сте уобразили да су ваша чула тако оштра, тако осетљива, тако моћна и тако савршена, да на свету нема ништа, што ви не можете видети, чути, омирисати, опипати, осетити, измерити и проценити!....“

И Лапласов дух олет заћута. Он ме је посматрао — од главе до пете, али неким благим, меким и милостивим погледом, па ће ме одједном упитати:

„Јеси ли кадгод слушао ону причу о једном високо-наученом мраву и његовом јавном предавању?“

„Нисам.“

„Е онда чуј!.. То је овако било: Тај велики мравји научник једнога дана објави преко својих домаћих — и јутрењих и вечерњих — листова, да ће држати у великој општинској сали јавно предавање о неким својим чудноватим „откровењима.“ Одреди се дан и час. И свет навали

— као на причешће. Сала је била дупкê пуна. Ниједно седиште није било празно, а многи су морали стајати — до саме катедре говорникове. И млади научник поче причати, како је он у дугом проучавању природе и свега онога што се у њој збива наишао на некакве светске дивове, дивови по телу и по уму. И ако на свету има богова онда су то они. Њима је све могућно. Они на неким ђавољим справама брде сиња пространа мора, а по највећим рекама плове не само низ воду, већ и уз воду: воде разговоре, договарају се и склапају читаве планове путем неких чудила што се зову телеграфи и телефони, које је опет измислио некакав њихов чудак — Едисон; па још пису ни с тим задовољни, већ раде и на томе, да се разговарају и преко мњра и преко гњра без телеграфских жица и дирека!...

„И још то сиромах мрав није ни изговорио, а у сали се зачу жестоко звиждање, лупање ногама о патос и кревећење; неки стадоше чак и језике да плазе, а у оној силној светини зачу се и неко мумлање и претња: неко викну чак и: доле, доле!... У тај исти мах зачу се нека пишталица што у сâм мозак задире, и на то се као киша осу на научникову катедру, бацање покварених јаја³¹ и то у толикој мери, да је бедни научник морао прекинути своје предавање и из сале побећи на нека тајна вратњца, иначе

³¹ Наравно мравјих јаја, а не кокошињих.

би био просто растргнут, а можда чак и жив спаљен на ломачи, као оно што су хтела твоја браћа спалити веселог Галилеја кад је доказивао да се Земља око Сунца окреће а не Сунце око Земље.“

„После овога настало је тек право ругање и исмевање свега онога о чему је научни мрав говорио....“

— „Е, оно је било баш минхаузенски...³² он пронашао да на свету има створења савршенијих и умнијих од нас, а особито чак и од наше браће термита, за које се зна да су највећи инжињери, уметници и грађевинари на читавом шару земаљском!... Па, онда, оно, да се неко е неким може разговарати чак преко мора!... А шта ми нисмо радили да створимо какве било „комуникације“ преко једног потока, па ништа!“ повикао је онај што је почео први да звижди.

— „Учило нешто, па подигло нос: хоће њим небеса да запара!... Прича нам о опоме у што не би ни луд веровао! Као да ми нисмо били по свету и видели шта све може бити, а шта не може!... повикао је један дебељко - мрав, за кога се причало, да је на једном сувом листу двапут прелазно преко неког потока — и тамо и амо...“

„Ти ме, мислим, сад разумеш?“

„Разумем те, потпуно те разумем! Ја већ и сâм увиђам да је наш род мало измакао од

³² Минхаузен је у Немаца највећи лажов. Он је причао о стварима које су се бајали баш њему догађале, а које су са свим немогуће.

мрава — према опоме шта још свега има да се у васељени, у животу њену, у неизмерним тајнама њеним, испита, проучи, открије, да се потпуно сазна, види, чује, осети, измери, процени и свакој појави пађе пра-праузрок њен“ — одговорим му.

На тај мој одговор Лапласов се дух благо осмехну и заустити да ми још нешто каже; али у тај мах, као да пека надземаљска сила целу васељену из темеља заљуља... Најпре као да се милиун громова у један душак проломити, а затим нам се учини, као да се цео онај пламени океан у једном трену ока на двоје расцепи, или боље рећи, као да некаква паклена немак из њега разјани своје циновске чељусти, у намери, да цела небеса прождре, али у исти мах, рекао бих, из тога живог ждрела покуља цела ватрена утроба овога небесног чудовишта од огња и пламена, па се онда стаде ценати у хиљаде хиљада пламених стубова; ципитнуше се као неке страховите алуције право горе небесном зениту и ту се о њ разбише у милиуне блештећих праменова, те њима покрише цело небо над нама.... Боже, ја страховит ли је то приказ био!... То беше одиста неки чаролијски, не, него божанствени ватромет са миријадама ватрених стубова, обојених миријадама разноврсних боја, о којима ми смртни доле на Земљи ни појма немамо...

„Дивно!“ повика и сâм Лапласов дух.....

„Ово је једна од већих ерунција Мизарових!“

VI

НЕБЕСНА МРЉИЦА ОД ДЕСЕТ ХИЉАДА СУНАЦА

„Колики је видик у морске шкољке
на дну океана, — још је мањи човеков
у бесконачности насељениној....“

„А ми се ето и овде задржасмо више него што сам мислио!“ рече ми мој вођ пошто од онога језовитог препада мало себи дођосмо. „Требали смо већ до сад бити дубоко у сазвежђу Ловачких Паса. Туда нам је најпречи пут у онај тајанствени али давно и давно изумрли звездани свет“...

И ми се кретосмо... Ми се само још једном обазресмо да видимо како сад изгледа онај голијат небесни... Боже, то беше само једна мајушна треперава звезда!.. Ја је никад ни познао не бих, да ми је не покажа мој вођ... Својим очима нисам могао веровати, да је то онај малопређашњи пламени океан, који као да беше сву насељену прекрилио... А, сад, гледај, од све те његове грандиозности остала једна мајушна светлуцава звезда!...

*

Не знам колико је трајало ово наше путовање; само знам то, да се није путовало већ

летело много брже, него што лети сунчана светлост.... Звезде су се по оној црини небесној необичном брзином на све стране разилазиле; а на небу је у трену ока нестајало појединих звезданих група, док се најпосле не нађосмо у једном тамном небесном простору, у коме се ретко која звезда могла видети.

И тај мрачни простор, с часа на час, бивао је све већи и већи, док се на небу не образова једна непрегледна, као угљен црна, сферична периферија.

„Видиш ли?“ упита ме мој пратилац.

„Видим, како да не видим. Ми као да улећемо у једну мрачну бездану провалију, у којој не сија ни једна једита звезда!...“

„Не питам те то; видиш ли ти што друго у тој мрачној небесној пучини?“

„Ништа баш.“

„Погледај, погледај мало боље! Узми на око саму средину тога црног понора небесног!...“

Ја га послушам. И одиста, нисам много тражио, и од прилике, насред тога мрачног простора небесног, опазим једну малу беличасту, једва нешто светлуцаву мрљицу, налик на мало већи терзијски напрстак.

„Видиш ли?“ упита ме Лапласов дух опет.

„Е сад видим.“

„Једну белу, малу, светлуцаву мрљицу, је ли?“

„Налик на напрстак.“

„Са свим тако; а знаш ли шта је то?“ —

„Бог е тобом био, откуд бих ја сад могао знати шта је ово; без сумње опет некаква небесна маглина?“

„Не маглина, већ гомпица сићушних звездаца, о којој вам је синоћ говорио г. **Д. С.** у Грађанској Касини, да у њој има десет хиљада Сунаца. И одиста ви сте ипак доле на Земљи у астрономији доста напредовали; ви имате већ прилично велике телескопе, да на њих можете видети и ову без трага удаљену небесну гомпицу звезда, и не само видети је, већ је и у звезде растворити, и не само у звезде је растворити, већ те звезде и пребројати!... А погледај је! Мрљнца и ништа више; а ми смо јој се приближили за читаве три четвртине пута, и једва је тек сада голим оком можемо видети! Одавде сунчапа светлост требала би 1106 година па да до ње дође. Помисли 10 хиљада сунаца, па се све збило у ону мајушну мрљницу, у онај, како ти рече, терзијски напретак!...“

*

И док смо ми посматрали ову светлуцаву, готово једва видну звездану гомилу, дотле је онај црни попор захватио половину неба, онако исто, као кад се на небо навуку црни градоносни облаци...

„Ама шта је ово?“ повичем: „још мало па ће на читавом небу са свим нестати звезда!“

„А, пе бој се, неће! Та црна небесна пучина што се пред нама шири, то је само једно мајушно пусто острвце на овоме крају неба. Њих је пуно, пуно у овој бесконачној васељенској просторији... Видео си само у неколико ону на јужном полу нашега неба, али да ти је нешто видети ону око реке *Еридана*, па ону у околини *Кита*, па ону што се простире иза *Лађе Арга*, па ону на самим санима *Једнорога* и пуно, пуно других, куд се год окренеш по овој неизмерној просторији небесној. Има тих небесних пустиња на којима има по неколико хиљада угашених сунца. Тако једно место, ето, и ово је пред нама. По угашеним звездама у њему оно долази у најзнаменитије васељенске пустиње. Тако усред те небесне црнине има хиљаду осам угашених сунца, а међу њима има једна, давно и давно изумрла сунчана породица, која је по броју својих чланова, двапут већа од породице нашег Сунца, а по тежини масе своје десет хиљада пута тежа, док опет заузима простора деведесет и осам хиљада пута више него што га заузима система нашег Сунца. Отац ове изумрле сунчане породице зове се Амадурама. Амадурама има 106 планета, од којих је највећа тако звана Калице-Раце, што му значи: ватрени океан. Ова је планета девет пута већа од нашег Јупитера; а она што су је суседни астрономи назвали *Клева*, исти је ваш Јупитер и по запремини и по тежини. Осим ових великих Амадураминих планета, има још средњих

68, а мањих 22; дакле 16 великих, 68 средњих и 22 мале планете; а све ове планете имају опет своје пратиоце и то неке по два, неке по пет, шест, а има их које имају и по десет и дванаест, тако, да цела ова огромна сунчана породица има на 969 чланова, међу којима се налази око 429 од којих ниједна није мања од нашег Месеца.³³ Отац ове многобројне сунчане задруге, по својој тежини, тежи је од целе своје породице на 1800 пута. Ова небесна провинција једна је од најстаријих неимарских творевина у читавој овој небесној покрајини; сад ће се ускоро навршити петнаест милијарада векова, од како се она образовала из једне од највећих маглина у свемиру, из које је до сад образовано на 124.000 већих и мањих сунчаних система; а последњи сунчани светови што су из ове пра-праматерије образовани, то је она светлуцава мрљица, коју си мало пре видео у овој мрачној пустињи небесној; то је она голим оком једва видна група звезда од десет хиљада сунца! И ово су све сами младџи тек настали да живе; а међу њима има само једна мало старија задружница сунчана, у којој су се већ јавили разумни створови; али су и они тек, штоно кажу, у повоју: сад баш воде борбу са неком врстом медведа и мамута... Они сад један другоме отимљу пећине, згодне заклоне од зла времена и поплава, које су тамо

³³ И ово је нека врста наших астероида.

сад у највећем жеку и које чине чудеса од пу-стоши. У њих од културе и каквих индустриј-ских зачетака још нема ни трага; у њих још није започета ни тако звана „Камена“ а толи „Бронзана“ периода. Они се још са својим непријатељем бију дрвљем и камењем; један је од највећих јунака њихових, пре кратког вре-мена, нашао негде у прастарим шумама неку замашну буцу и то са свим природну буцу; горе на дебљем крају грдна ћула — колико човечја глава, а тањи крај права држалица... Само пак дрво тврдо је као гвожђе!... И њему сине у главу некака женијална мисао, те ти до-чена то изврсно оружје, и завргне се њиме... Први медвед који је на њ насрнуо, платио је главом. После је чинио права чудеса, а дао га Бог, те је и иначе био снажан — прави див!... Његово га је племе почело обожавати — као Бога; али и то стоји, да су двапут више имали већег „решиекта“ према оној његовој чудотвор-ној буци, него и према њему самом....“

„И ти то баш тврдиш да и у овим забаченим крајевима небесним има људи?“ приметим му ја.

Ланласов се дух памршти. Нè бѝ му право, што у овоме моме питању беше као и неке сумње у оно његово причање.

„Ви људи остајете вечито једни и исти! Од себе и онога вашег *ја* не можете да се одвојите; ви још не можете да избјегете из своје главе ону своју стару предрасуду, да сте

ви једина чеда Божја „створена по образу и подобију Његову“; да је ваша Земља једина у читавој васељени, обдарена разумним створењима — људима; а Сунце, Месец, и све небесне звезде да су створене да вама светле и да вама и вашим угодностима служе... Ви се, истина је, већ почињете отресати од тих сујетних предрасуда, али на дну ваше душе опет остаје нешто од оне старе жице!... Ето, на пример, само тебе да узмем. Ти си се прилично ослободио од тих, управо сулудих предрасуда, на ипак мало пре рече: „и ти то баш тврдиш, да и у овим забаченим небесним крајевима има људи?“ Ја сам ти до сад неколико пута помињао Марсове стаповнике, њихову високу интелигенцију и научност, а особито на пољу астрономије и инжењерије; а ја сам ти, чини ми се, једном поменуо њихову славну горгонску звездарницу, у којој има звездани каталог од неколико милиуна сунца, сунчаних система, сунчаних планета и планетских пратилаца, а да и не помињем оне астрономе и њихова открића у царству Мизарову, а ти опет — ба ну!...”

„Опрости пријатељу! Ја писам имао намеру да те вређам. Мени се оно питање тек онако склизло преко језика — можда мало и непромишљено, али никако у каквој злој намери, а још мање да дâм ма каква знака да твоје говору не верујем,“ почнем му се извињавати, на што ће ми он опет рећи:

„Знам ја то боље него ти: ја видим сваки покрет мисли твојих, али ми је опет криво — што сте таки!... Та Бог вас видео, пустите памет испред мисли ваших, нека она осветли и путе којима идете и речи које изговарате!... А, сад, доста о томе!... Ту и није питање, да ли си ти у стању да ме увредиш или неси, него је у питању она ваша вечито нануђена сујета да ми у што не верујете што ваш ум и ваша памет нису кадри да схвате и да појме. Што ви људи мало не мућнете главом, па да питате?! Ево ти једнога циглог примера из кога ћеш сам увидети, како си оно мало пре непромишљено — бубнуо!...

„Тако, ти си већ добио нешто појма о страховитој бесконачности васељениној, добио си га био са мном путујући кроз неизмерне просторије небесне. Видео си својим рођеним очима толике безбројне звезде, што су поред нас пролетале као густе ројеви блиставих пчела. Њих има у бесконачној васељени милиуни милиуна! Светови су, опет ти велим, у васељени безбројни, онако исто као што су и атоми безбројни из којих су ти светови образовани. И сви ти светови, сва та безбројна васељенска сунца, све њихове безбројне планете и планетски пратиоци — сви су они образовани из једних и истих васељенских стихија, из једне и исте пра-прематерије, из једних и истих по васељенској и суцини растуриених небесних маглина, а по једним и истим вечним законима природним,

по којима се цео небесни космос креће, живи и управља... Разумеш ли ти ово што ти ја говорим?"

„Разумем.“

„Дај Боже!...“

„Па да је то лако разумети, не бих те ја ни морно с којекаквим питањима... Моја глава просто бучи од ових силних појава и призора, што их за кратко ово време видех путујући с тобом по овим баснословним просторијама небесним! После, нама људима не треба ни замерити, што нам и у памети и на језику вечито лебди питање: да ли има људи и на другим звездама?" — рекнем му.

„Е, ту ти у неколико имаш право; али зато ти ваља мало дубље ући у то питање; ваља ти га мало боље са свију страна разгледати, на да у њему сâмом нађеш одговора. Ето, хајде пођи за мном са твојим мислима, нађеш се и сâм о томе уверити.... Теби је већ познато да у овој бесконачној васељени има на милиуне милиуна сунца, а пет пута толико сунчаних планета, а још двапут толико, ако не и више, планетских пратилаца.... Је ли тако?"

„Тако је.“

„Е, сад слушај даље! Из тога безброја сунца и сунчаних планета хајде да издвојимо једно цигло Сунце и његове планете. И то нека буде ваше Сунце, са оних његових *осам* планета. На једној страни, дакле, нека буду они остали милиуни милиуна сунчаних система, а на

другој само једна једита, и то је система нашега Сунца. И сад пођимо даље. Између тих циглих *осам* планета нашега Сунца има једна по величини пета а по даљини трећа, на којој без сваке сумње има људи, а то сте ви. Је ли тако?“

„Тако је.“

„Е, кад је тако и кад то не подлежи никакој сумњи вашој, онда дè ти одговори, да ли се дâ разумно претпоставити да је између толиких милиуна сунца и њихових планета једина ваша Земља Божји изабраник, да се само на њој јаве умна створења, а сви остали милиуни светова да буду лишени тога божанственог дара? Дè, дè размисли мало боље о овоме питању!... А немој ни то сметати с ума, да су сви светови, сва сунца и све њихове планете образовани по једним и истим вечитим законима, па онда дè сам одговори на постављено питање! Је ли, дакле, разумно претпоставити, да само на вашој Земљи има разумних створења, а на свима осталим да нема? — — — — —

„Заиста није.“

„Наравно да није,“ прихвати Лапласов дух....

„У овој божанственој радионици васељениној владале су од искови, владају данас и владаће вечито умне силе које непрестано теже за поступним прогресом, за вечитим усавршавањем облика: оне теже нечему лепом, хармоничном, узвишеном. Силе те саме уништавају све што је наказно, слабо и болешљиво.

О да ти је знати како је био нагрдан примитивни човек; он је био куд и камо ближи Горили него данашњем човеку; тако исто ни будући човек неће у многоме личити на данашњег човека. Лепша и снажнија раса осваја ружнију, нагрднију, слабију, жољавију. У одабирању лепшега, снажнијега, лежи прогрес живота и у животињском и у биљном свету. У наказном телу нигда се не може јавити узвишена и племенита душа. Блесани се позпају чак по цртама на лицу, по грубом откању коже, по згедавости самога тела њиховог. Истина има изузетака, али су они врло ретки... Ето, на прилику, Марсови становници куд и камо су савршенији, телом гинкији, умно моћнији него становници ваше Земље. Они су према вама што и ви према вашим Патагонцима.³⁴ Збиља, јеси ли кад имао прилику, да на мало веће дурбине посматраш вашег Марса?⁴ упита ме он одједном.

„Нисам“ одговорих му.

„Штета. Ти би онда на целом шару Марсовом видео грандиозне радове Марсових становника, и по томе би добио појам о високој интелигенцији њиховој, као и о огромној умној моћи и великом знању њихову на пољу више технике. Они су цео тај глоб опасали читавом мрежом циновских канала — циновских: и по ширини и по дужини и по множини. Они су

³⁴ Патагонци су људско племе и умно и интелектуално најнеразвијеније на целом шару земаљском. Они живе у Патагонији, доле на самом крају Јужне Америке.

ове канале провели кроз све своје континенте, и ове везали са свима њиховим морима, морским заливима и језерима: и то су све правилне, чисто геометријске, вештачки изведене фигуре; а у целокупном том раду њихову види се дивно изведен план, изведен у очевидном циљу, да се тим каналима плови и одржава жив и брз трговински саобраћај и на суву и на води, да се водом из тих канала свуда по континентима натапају потеси, њиве и ливаде, баште и пашњаци; јер на Марсу врло ретко кише падају, а и мора су тамо куд и камо плића него на вашој Земљи. И све то очевидно казује да и на тој планети нашега Сунца има људи, далеко напреднијих него што су на вашој Земљи. У осталом Марс је врло сличан Земљи вашој. Његове климатске прилике далеко су угодније за живот, него што су у вас. Тамо не може бити ни врло оштре хладноће ни врло велике врућине. После, Марс је готово за половину мањи од наше Земље и зато су његови становници и лакши и чилији и интелигентнији. Они могу устрчати уз врло стрме пагибе, без замора и тешкоће; а то све јако утиче на развијање телесно, а, по томе, и на развијање душевно...

„И сад, кад између *осам* планета нашега Сунца имају не једна, већ две планете, на којима има разумних створења, онда је, опет велим, права лудост уобразити, да је само ваша Земља обдарена божанском моћи, да у свом крилу произведе, подигне и однегује људе,

а милиуни милиуна других сунчаних планета и већих и мањих од ваше Земље, образованих из истих стихија васељенских и по истим вечитим законима њеним, па да буду лишене тога дара, те моћи, те способности," додаде Лапласов дух.

И док се овај разговор између нас водио, ми и не опазисмо, да је она црнина небесна прекривила готово цело небо. Само су се на једној страни пеба виделе још по неке групе звезда, док се цела остала небесна просторија претворила у једну непровидну, у једну страховиту ноћ, и само је на једном једитом месту, далеко тамо негде у некој забачености небесној, светлוצала она малена група звезда — група од десет хиљада Сунца!....

„А ево нас већ усред средине мрачнога царства Амадураминог; ево нас на једном васељенском гробљу, чији су покојници у историји свемира негда играли тако велику и тако сјајну улогу!... Овоме вечитом боравишту мртвих треба приступити тихо и с пуно побожности," рећи ће мој вођ гласом који је чисто треперио неком узвишеном благошћу и страхопоштовањем...

VII

ИЗУМРЛИ СВЕТОВИ

„У ових небесних колоса све је колосалио, па и сама смрт њихова!..“

Ја сам лепо осетио, да ме свега подузима нека необична страва. Чишило ми се да тонемо полако и нечујно у некаки бездани повор, пун језе и мрака, у повор вечите црне ноћи! О, је ли ко озбиљније размишљао, шта је то управо поћ? И каква је суштина њена? То су просторије вечито суморне, вечито мрачне, у које никад не допиру сунчани зраци, и које никад не загрева топлота сунчева. Ноћ није само мрачна; она је и ледена; ноћ је оличена простирка смрти. Она је символ мрачнога гроба.....

„А сад нази! Ми се већ приближујемо угашеној звезди,“ рече ми мој вођ...

И ја упрем поглед у ону мрачну бездану небесну. Ништа писам могао видети; а шта је ко још могао видети у једној пустој и непровидној тмини?!...

„Не видиш ништа?“

„Не видим ништа, сем овога црног по-
нора небесног.“

„Па твој умни вид још стоји под импреси-
јом твојих материјалних очију; али за то треба
да прегнеш свом својом духовном вољом, те да
прогледаш очима душе своје, очима ума свога;
јер умне очи виде и у мраку као год и на белу
дану: њима не смета ни блештећа сунчана све-
тлост ни густа поноћна тмина — да све виде,
да све умотре, да једно од другог разликују и
распознају,“ рече ми Лапласов дух.

И у тај исти мах мени се учини, као да
ми чисто свану, и пред мојим очима све се
преобрази. Небесна црнина истина је остала
иста, ако не још и гушћа и црња, али сам
ја и њу и оно што је у њој све разго-
ветније видео. Чак тамо у недогледним дуби-
нама небесним видео сам сјајет сјајаних звез-
дица како заносно светлуцају, а које мало пре
нисам могао видети. И шта сам још видео? У
оној као гагат црној небесној тмини, у некој
неодређеној даљини лепо се опртавао један гр-
досан глоб. И чинило ми се као да нас је он опа-
зио, па се на нас устремио!... Просто се видело
како се надима и како заузима све већи и већи
простор на небу; лепо се видело како оне ма-
лене звезде, једна по једна, замичу за његов
мрачни руб.

„То је она иста појава,“ рећи ће ми вођ
мој, „што смо је посматрали кад смо се прибли-
жавали вашем Месецу. Теби се чини да Аруца-

Дара лети нама, а није, ми летимо њој. И у колико јој се више приближујемо, у толико више она заузима небесног свода. Још који треп, па смо већ на њој.... И онда ће ти се учинити као да си негде на вашој Земљи....“

*

И, одиста, не прође треп, два, а ми се нађосмо над једним мрачним светом. То беше поћ у тмини. И лено сам видео како се оцртавају црни хоризонти — једнога мени незнапа света, света што вечним сном спава.... И тај је мрачни колос јурио право к нама, док пам се толико не приближи, да сам му могао већ распознавати његове неразговорне контуре. То беше једна недогледна раван без и једнога једитог брежуљка јã какве било узвишице.... Под самим нашим ногама, далеко доле у некој неодређеној даљини сирио је некакав непрегледан град. То је био град мртвих. И ми се тамо спустисмо на једну кулу, што се као какав исполин подизала из једнога непрегледног мора од кућа, палата, вилã, храмова, споменика и по грандиозности и по стилу и по облику, какве ја у животу своме никад видео нисам. У непосредној близини нашој, свуд око нас, оцртавао се неки венац од самих црних палата... То управо и не беху куће и палате, већ неке чудновате сенке, сенке у тмини....

„Ама где смо ми ово?“ упитам мога чудесног вођу, јер ми се одиста учинило, да смо сишли у некако мрачно подземно царство!....

„Ми смо сада на једној астрономској кули, једне давно и давно опустеле вароши, престонице једне од најпространијих, најмоћнијих и најнапреднијих царевина на читавој кугли Аруца-Дариној, ми смо у граду Гомору“ — одговори ми Лапласов дух. „Да би потпуно разумео све што ћеш на овој кугли видети треба да знаш, да је ова планета била у давно минулим временима једна од најлепших и најодаренијих кћери Сунца Амадураме. Она је по даљини $8^{ма}$ а по величини $84^{та}$ планета у пространој обитељи Амадураминој; она је по волумену нешто мања од наше Земље, али је по тежини нешто већа. Она је због многих и многих повољних услова и других климатских прилика за живот — и биљни и животињски — била далеко прилагоднија, плоднија, бујнија, издашнија него ваша Земља. Она има два своја пратиоца. Један је нешто мало већи од нашег Месеца, а други, ближи, није ни за половину његову. После, ова лепа кћи Амадурамина добијала је светлост и топлоту и од свога оца Амадураме и од свога светлог брата *Клеве*, који је онет са својим сјајем и топлотом и надмашно и преживео сву своју браћу и сестре у огромној породици свога великог оца Амадураме. Па ипак, према своме положају и даљини од ова два своја Сунца, на Аруца-Дари нити је било одвећ велике зиме, ни одвећ велике вру-

ћине; а, опет што јој је била атмосфера!... Ретка је то планета у читавој васељени, која је била ода-рена онако Богом благословеном атмосфером, као што је била ова на којој смо ми сад: она је то што је била овој планети прави заштитник и од сувише велике студени и од сувише велике сунчане то-плоте. Она беше средина у којој се преламало и преливало толико боја и нијанса њихових каквих је ретко било и на којој планети у ма коме васељенском крају.

„Аруџа-Дарина је година била таман два-пут дужа него што је година ваше Земље; али што је најзначајније, на њој је понекад тра-јао дан, и то прави дан, по пола године, а то је било увек онда, кад њен брат, њено друго Сунце, кружећи око свога оца Сунца, дође у опозицију према њему, јер јој је дању сијао отац а ноћу брат. Иначе обични дани и ноћи на овој планети били су 28 ваших сáти; а најдужи обичан дан био је 18 сáти, најкраћи десет, а тако исто разуме се и ноћи; али се ретко дешавало, да ноћ Аруџа-Дарина буде онако тамна као што може да буде тамна ноћ на вашој Земљи, а то просто зато, што је њена ноћ ретко кад била без месечине ма кога од њена два пратиоца.... Ала су то ноћи биле, ноћи љубави, ноћи идилске, ноћи сањарија, ноћи у којима се душа човекова узноси до самога пре-стола свевишњег! Па и њени вечерњи сутони и јутрења прозорја долазила су у права чуда небесна. Преламанье многобројних боја, стапање

једних у друге, почињући од пурпурне па до златкасто-опалне и смарагдасто-љубичасте — просто се описати не даћемо... А погледај је сад!... Од оне праве царице небесних лепота, гледај шта се начинило! Једна црна ђвџет, што се нечујно и незнано вула по овој вечитој ноћи, по овоме мрачном царству, давно и давно угашена Сунца Амадураме!!...“

И из груди Лапласовог духа оте се један дубок уздах. То сам лешо опасно.

Па и мене обузе нека туга и нека душевна сѣта. Сетих се ове наше веселе Земље и свега онога што се на њој збива, па ми нешто тешко на срце паде, кад помислих, да и њу и цео овај свет што на њој живи та нста судба чека. И овај се свет коље и бије око залогаја хлеба; коље се и бије око варљивог сјаја и пролазног господства; коље се и бије око власти и надмоћија; — кољу се народи с народима, државе с државама, власници с власницима, племена с племенима, појединци с појединцима; кољу се и крве да једни друге сатру, искорене, униште; кољу се и бију за некакве „сфере виших државних интереса“; кољу се и крве да ватром и железом, пушком и сабљом проносе културу и цивилизацију по овоме мајушном зрицету небесном; кољу се и бију да један другог увере: ко је од њих у праву за ко није у праву; кољу се и бију чак и око тога, ко истинитије верује у правога и истинитога Бога, а ко не верује; — а нико од њих и не слутити да и њих овака

иста судба чека, и њих и ову нашу веселу постојбину!....

•

„Знаш ли колико је стар овај негда сјајни, овај негда живи и весели град што доле под нашим ногама вечитим спом спава?“ упита ме одједном вођ мој.

„Бога ми, ако ти не знаш, бели, ја не знам; јер од кад памтим за себе, а мени има година! — ја ни о Сунцу Амадурами ни о овој његовој планети — Аруџа-Дари, ни о њеном светлом брату Клеви, атоли о овоме граду, — никад ни од кога нисам чуо ни да постоје на овоме свету, акамоли да знам, кад је ова варош заснована,“ одговорим му.

Лапласов се дух само осмехну, па ће ми рећи:

„Од тога дана кад је овоме граду ударен први камен темељац, а под владом силнога цара Гомора од кога је и своје име град Гомор добио, — до сад је минуло преко педесет милиуна година!“

„Педесет милиуна година!... и ове куће, и ове палате, и ови велелени храмови са овим многобројним кубетима својим, и ови безбројни споменици, овако одржани!... А, то ми изгледа мало невероватно!...“

На уснама мога чичерона опет се развуче онај малопређашњи осмех, и онда ће рећи:

„То се тако само теби чини; али кад би ти знао и узроке томе, ти онда не би тако говорно. Прво и прво ваља ти знати, да је ово један од последњих већих градова, који је на овој планети подигнут, а то је тако рећи у доба последњих дана живота њена. Њена је атмосфера, у то доба, била већ у велико проређена; метеоролошко таложење било је готово са свим ишчезло: по две стотине година, не ванних већ њених, прошло би, па на њој не би било ни кише ни снега. Олујине, буре, ветрови, били су готово са свим ишчезли; небо вечито ведро и чисто, а на њему нигде једнога једитог облачка; облици морских прибрежја и речних обала постали су са свим непроменљиви... А погледај мало боље па нећеш нигде спазити ни најмањи брежуљак, атоли каква џиновска брда и планине, долине и провалије — све су то давно и давно непогоде — кише, снегови и мразеви, топлота и ветрови, кроз милиуне милиуна векова, нивелисали... Чак и подземни вулкани стишали су се и смирили. На површини ове огромне планете изумрло је сваки покрет, сваки дах!... Овде је смрт давно и давно свршила своје! Да је ко на кров ове астрономске куле, пре 28 милиуна година када се у овоме граду последњи живот угасио, оставио како лагачко перце или какав листић флиспапира, ми бисмо га и сад овде нашли; јер за све то време, од 28 милиуна година, на читавој површини ове планете ништа се са свога места покренуло није;

а ти се сад чудиш, што се овај исполински град, што је подигнут од самога мрамора и горског кристала, не налази у рушевинама!... Кад светови умиру, они на овај начин умиру," рећи ће Лапласов дух.

*

„И ова небесна звезда проишла је кроз све фазе живота свога“ настави Лапласов дух даље. „Најире и најире била је саставни део оне огромне небесне маглине из које се образовало толико хиљада сунца и сунчаних система, међу које долази и система Сунца Амадураме, оца ове планете Аруца-Даре. За тим је она сама била Сунце, светлила милиунима година и давала живота својој деци, својим пратиоцима.³⁵ То је исто било и с осталом њеном браћом и сестрама што сачињавају ову велику сунчеву задругу Амадурамину. Пролазећи непрестано кроз хладне струје етера — на скоро три стотине³⁶ степени испод нуле, она се мало по мало хладила, док најпосле није прешла из гаснога стања у течно, а после, путем вечитог хлађења, прешла је и у стање тврдо. Најбурнији живот једне звезде то је она дуга периода борбе ватре и воде — док се на површини неизмернога океана лавиног не

³⁵ Њих има, као што знамо, два: Итас и Хамео, што ће рећи: верни и неверни; а зашто су им ова имена дата то је остало ведита тајна, ако почем није због тога, што Хамео — неверни — нигда на време не стиже, баш као да му се уз пут непрестано кола ломила.

³⁶ На 237° испод нуле.

ухвати прва тврда гранитска кора, а силни вали лаве што их производи илима и осека њених пратилаца, раздробе је у милиуне милиуна комада, па онда ник Јово на ново — почиње се ново гранитско скоравање, али сад и јаче и масивније. У тој се периоди састојци воде — водене паре, налазе изван своје матере, изван усијане кугле. Помисли само: сва она силна маса стихија, из којих се доцније, непрестаним хлађењем, образују сва сиња мора, све оне грдне реке и речице, извори и потоци, језера и језерца на целом шару планетину, — у то доба страховите борбе воде с ватром, они се, велим, налазише ван своје усијане кугле, и то у виду водене паре, у неизмерним слојевима густих и црних облака, што целу планету опасују једном дебљином коју ум обична човека није у стању да схвати. Крајњи слојеви овога облачног океана, додирујући се са хладним струјама леденога простора небесног, расхладе се, згусну се, претворе се у кишне капљице, па следујући закону тежје — гравитације — полете доле ка центру своје, оној усијаној матери својој — лави; али оне још не дођу ни до половине пута, а дочека их она страховита јара, врела као усијани пламен од неколико стотина степена над нулом, па ти их наново претвори у усијану водену пару и баца их муњевитом брзином опет горе у највише слојеве облака!... И тај се процес вршио уз бесни и помамни урлик оркана под језовитом праском и ломљавом

ових, вечито узбурканих, стихија; под непрекидним севањем муња и страховитим тресцима громава, што небеса потресају; а све ове страховтне, ове циновске борбе природних елемената, достижу свој врхунац тек онда, кад расхлађивање освоји топлоту, и кад први пљусци кише додирну ону усипану масу земаљске лаве. А, шта мислиш, колико је требало времена да се ови помамни елементи стишају и умире, да се гранитска кора око целе планете ухвати и учврсти, и да се на њу спусти онај огромни, онај непрегледни водени покров сињих мора?... Требало је преко 1400 милиуна година!.... А колико ли је опет требало времена док се на њој први живот јавио, а колико ли опет док се тај живот развио и усавршио; док се и биљно и животињско царство раширило; док се разне феле и родови — биља и животиња — разгранали и пролепшали; док се гора предела листовом, а поља мирисним цвећем, док је почело вескање птица и крик дивљих животиња, и на послетку док се јавио мезимац Божји — човек, те да се природа огледа у њему, а он у Богу?... И ту је опет требало преко 300 милиуна година!... У божанственој лабораторији свемира ради се полако, тихо, опрезно; ствара се, руши; али се вечито тежи ка лепшем, ка савршенијему, ка хармоничнијему!... И још их има који мисле, да то све бива случајно!...“

И ту Лапласов дух мало застаде. Оборио очи на гледа преда се. Његове су мисли раз-

матрале оне велике тајне васељене у које ум људски није кадар ни да завири ни да их разуме.....

*

У један мах мени се учини, као да однекуд сину нека полутамна дрхтава светлост, те обасја цео онај огромни град. То беше више нека врста мртвачке светлости: оне куле, они храмови, она небројена кубета, оно море од палата и вилâ; они силни споменици, као да се почеше мицати. Мој се пратилац чисто трже, па се окрете на ону страну, откуд је она изненадна светлост засијала. Окренем се и ја. Какво изненађење! На једној страни, по свој прилици, на источном хоризонту ове високе покојнице, беше се оцртала некака зракаста круна — права северна светлост. Из те круне, као из какве огромне призме, синали су читави млазеви светлуцавих зрака од небројено боја; а сваки тај млаз беше оперважен неким фосфорастим сјајем.

„Колико боја, а колико пијанса њихових!...“

„Ха, знам шта ће ово бити!“ повика Лашасов дух. „Ово се рађа Сунце Амадурама?“

„Шта, Сунце Амадурама?! Па не рече ли ти, да је и оно давно и давно угашено?“ приметим ја.

„Опет он!... што год није у стању да појми, да разуме, он у то и не верује, он је готов да у све то посумња и да чак постоји!“ го-

това се мало обрецну на мене мој загопетни чичерон, на онда настави: „јест, ја сам казао, да се и отац ове огромне сунчане породице — сѣм главом Амадурама — давно и давно охладно, и да је престао да својој обитељи даје животну спагу у топлоти и светлости; али ти ја нисам ништа напоменуо да у његовој утроби још бесни онај силни океан лаве; да се на његовој површини још пије са свим учврстила гра- нитска кора, да је тамо сад тек у највећем јеку борба водене паре и ватре, да су његове ерупције и вулкани још силни, управ страховити; да се његова површина често разјани и из његових неизмерних дубина, на то страховито ватрено ждрело његово, покуља огромна маса усијане лаве; да она оном пенојамном силом разних гасова буде бачена у вис на неколико десетина хиљада километара, да та маса избачене лаве буде често колико читава једна покрајина. И сад можеш мислити, кад се ова огромна маса врати озго с оне висине и полети доле у крило своје матере, и то брзином која у сваком секунду расте на квадрат, а која при самом паду у Сунце, може да буде тако велика, да се од тога силнога судара сви, било чврсти било течни, делови поново претворе у гасно стање, у живи огањ и пламен.

„Да би ово још боље појмно да ти наведем један жив пример: тако кад би се ваше Сунце са свим угасило и охладило, па би нека

сила вашу Земљу потисла са њене путање и гурнула је право ка Сунцу, њен би пад у Сунце произвео тако страховиту топлоту, да би се и земљини и сунчани елементи — стихије, тврде и течне материје — претвориле не у растоњено већ у гасно пламено стање, и то у тако огромној мери, да би ваше Сунце могло на небу сијати и целу своју породицу снабдевати новом својом топлотом и животом за пуних 95 година! После ваља да и то знаш, да би се ваше Сунце до сад давно и давно угасило и охладило да оно само згушњавањем и оном вечитом узбурканошћу својих стихија у самоме себи, као у каквој хемијској лабораторији, не производи све нову и нову топлоту, те тако надокнађује онај мањак топлоте што га непрестано добија хлађењем у пролазу кроз ледене-васељенске просторије. И не само да оно тим путем добија нову топлоту и светлост, већ је добија и непрестаним падањем метеора и метеорита што их огромна Сунчева маса при пролазу њиховом себи привуче. Све те изворе топлоте имају и сва остала небесна тела па их има и овај небесни колос Амадурама!...

„Је ли ти сад колико толико синуло у главу како то све бива у овој вечитој радионици у свемиру?“ окрете се мени мој чудновати вођ.

„Са свим“ одговорим му.

• „Е, тако се нешто овога пута морало десити и овоме угашеном Сунцу Амадурама. Збиља јеси ли што слушао о оним чудноватим звездама,

што се на небу одједном појаве у пуном сјају своме па их опет, после кратког времена, са свим нестане? Појаве те нису ништа друго до ропац сунаца која умиру. Тако је. Сунца не умиру брзо. Њихов ропац траје по читав милиун година и више. У ових небесних колоса све је колосално, па и сама смрт њихова!...“

VIII

ПРЕСТОНИЦА ЦАРА ГОМОРА

„Сви светови — то је једноставно
книво васељенино, проткано жицом
вечитога прогреса.“

Лапласов је дух имао потпуно право. Није прошло много, а на истоку се поче помањати једно огромно крваво сунце. То је био седи Амадурама. Његово је сáмо лице већ казивало да је то изнемогли старац на своме самртном одру. Оно је било покривено неким модрикавим мрљама; а било их је које су, с краја на крај, опасивале онај зажарени глоб небесни — као да је неко на њ просуо читаво море мастила!.... Страшно га је било погледати! Изгледало је као какво закрвављено циновско око, што се из оне црне небесне дубине на нас и на цео онај мрачни свет исколачило; а онај непрегледни град, што доле под нашим ногама спава вечити санак свој, заогрнуо се некаквим црвенкастим плаштом. То беше тужно рухо, што му га је овом приликом на дар послао Амадурама... И оне куле и они храмови и оне небојене палате и споменици,

као да беху оживели — то беше права слика поноћних духова — у каквом подземном духовном царству.

„Ето то је Сунце Амадурама; то је отац једне најзнаменитије небесне породице на овоме крају васељенину; то је један од некадашњих најобилнијих извора живота у читавој васељени!... Оно је сјало најинтензивнијим сунчаним сјајем за петнаест милијарада година; колико ли је оно својом топлотом и својим сјајем дало живота и биљном и животињском свету у пространоме царству своме, а колико ли је отопило леда на грудима своје прекрасне кћери Аруца-Даре; колико ли је оно просуло топлине, сјаја и светлости по овој бесконачној васељени?!... Како је онда дивно изгледало ово данас црно и суморно небо над нама, — то се не да ни описати ни срачунати!“ рећи ће мој вођ, а из груди му се лепо оте један дубок уздах!...

*

„А сад хајдемо доле, да разгледамо овај, негда славни, град, ову, негда сјајну, престоницу цара Гомора“ рече ми Лапласов дух.

И ми се спустисмо у оне простране, у оне дуге и широке улице оне величанствене мртве вароши.

Ми се одједном нађосмо на неком великом тргу, на који је излазило 24 велике, дуге и широке, улице, те је овоме, нешто мало овалном, простору давало вид огромне звезде. На

самим устима сваке ове улице подизао се по један споменик; а онај насред трга надвишавао је и својом лепотом и својом грандиозношћу све своје остале другове. Сви су били чудновата облика. Онаквих споменика нема ни у Лондону, ни у Паризу, ни у Берлину, ни у Риму. То беше творевина све саме вајарске уметности; сви скупа представљали су неку симетријску целину. То беху као нека врста стражара који мотре: ко ће доћи, а ко проћи овим пустим улицама овога негда живог и велелепног царског града.

„Ето, ови споменици на тргу „Слава и победа цара Гомора“ представљају у алегорији постанак, развиће, високу културу, науку, уметност, силу и моћ, не само овога пространог града, већ и целе царевине Гоморове.... Хајде да их прегледамо!“ рећи ће Лапласов дух.

И ми се обресмо пред спомеником: „Два брата.“

Основа је споменику нека грдна стена, коју на својим снажним плећима држе некакве четири крилате немани, извајане од некаква као рубин црвена мрамора; а озго, на доста великој равнини оне незграпне стене, дохватила се у копитац два бесна звера, с очевидном пожудом, да један другог прождре, да један другог униште. Један је зелен као трава, а други црн³⁷ као гаврац, а оба праве грдосије. Из целе

³⁷ Од црнога и зеленог мрамора.

њихове набрекле мускулатуре, која је издавала необичну снагу, у оба ова разјарена дива, огледао се врхунац напора да сваки свога противника савлада и да му се крви пашије. Она црна хала беше дубоко уконала оштре канџе своје десне стражње ноге у саму трбушну слабину свога зеленог противника. Чинило се као да се под снажном оштрином њиховом још непрестано кидају откања трбушних мишића; читав млаз крви отегао се чак доле по стени: она се саклала и пушила,³⁸ а из самога горњег угла ове грдне разјањене ране покуљала је сама утроба. У први мах рекло би се да је ова црна немап остала победилац; али није: њен зелени противник својим грдним чељустима беше обзинуо сву главу њену, па је, као гвозденим клештима, стегао, тако, да му је с обе стране доњих чељусти цурила свежа крв, не попуштајући ни за један трен, из очевидне бојазни, да своју жртву не упусти. Уметник беше у ову, анатомски верну, слику зверске разјарености, и страховите борбе на смрт и живот, унео и онај животињски бес и онај самртни бол, што неминовно прати овакав крвав двобој, што га дивљи зверови међу собом воде. Страховите чељусти у зеленога звера биле су се грчевито стегле, да их ни сâм није више могао расклопити, и лепо се видело како је своме противнику оду-

³⁸ Вајарство и сликарство на овој планети било је нераз-
двојно а узлетело на таку висину о каквој ми на Земљи нашој
ни појма немамо.

зео и ваздух за дисање и сваку моћ за одбрану; јест, лепо се видело како је црна неман изгубила и свест и моћ за даљу одбрану: њена лева предња нога просто је штрчала, чије крваве канце беху опружене као каква отворена шака, и ако је на десној плећки зеленога звера зјарила грдна рана, где су, мало пре, ове исте крваве канце биле дубоко укопане. И само је још остао гô животињски инстинкт, да свога противника не упусти, да га уништи и да свој живот спасе; а то се опет огледало у оној необично развијеној снази, којом су оштре канце десне ноге црнога звера још непрестано цепале трбушну слабину свога опаког противника.

„Ето, то су два рођена брата, што се беху покрвили око деобе свога великог и пространог, од својих дедова и прадедова наслеђеног, царства... У тој зверској борби ето како су оба прошли!“ рећи ће Лапласов дух, а преко његових румених усана прну један подругљив осмех, па онда настави:

„На њихову царевину овако разривену међусобном борбом њених првих синова ударио је са својом чилом, и боју вичном, војском један крепак и одважан суседни кнез, кнез Гомор, њихову царевину освојио и на тим развалинама засновао своје силно и моћно царство, царство Гоморово, а на овоме месту ударио темељ својој сјајној престоници, овоме вечитој граду, овоме великом центру свеколикога преображаја људског на овој планети.... Гоморова династија

владала је преко десет хиљада ваших година, која је и своју државу и свој народ узнела на таку висину, до које ретко да је дошла икоја држава на читавом шару Аруџа-Дарином. Његов један потомак наредио је првим вајарима свога доба, да овај споменик подигну, да за вечита времена буде углед свима потомцима ове велике и славне династије, како пролазе земље и народи, царства и краљевства, кад се у њима овако кољу први синови њихови!“ додаде Лапласов дух.

*

После смо приступили другом споменику. Он се подизао на устима улице за коју ми мој вођ рече да се зове: „улица Сунца.“ Сâм споменик имао је облик пирамиде, којој постоље беше један једини самоставни гранитски осмоугаоник од 38 метара у пречнику. Каква је сила овај огромни блок и у коме мајдану одвајала и овде донела и наместила, — то је просто једно чудо!

„Е мој брајане,“ рећи ће вођ мој, „њихова преносна средства прелазила су и саме бајке: шта је ово: један камен гранита од 20 метара висине и 38 ширине према једноставном обелиску што је пред црвеним царским дворцем у овоме граду!... То је девето чудо на овој планети. Тај обелиск има дебљине у својој основи 82 ваша метра и висине 296. И то је све из једног комада. Он је одваљен у царским мајда-

нима на 8000 километара далеко одавде што су отворени на 4000 метара висине у тако званим „Итасовим“ брдима. Онај обелиск у Паризу што га је Мехмед-Али-паша поклонио Лују Филипу, а који одиста краси знаменити трг „Слоге“ у Паризу, то, велим, чудо старих Мисираца, није ни колико какав мали кочић према овој грдосији од „игле“ Итасове. Париски обелиск је тежак 250.000 килограма, а овај на милиун и три стотине педесет и шест хиљада и та слота и од дебљине и од висине и од тежине скинута је из царских мајдана доле у дољу за 4000 метара низ једну страховито стрму страну Итасових брда; а одатле је пренета пред царски дворцац у овај град из даљине од 8000 километара!.. Ви и ваша средства за пренос према средствима становника ове планете — то су средства мравија према вашим средствима, којима ви сада располажете.“

*

На свакој страни овога осмоугаоника беше у рељефу извајана по једна морска нимфа; али тако, да би се човек заклео, да се овај лепи створ сам пробио кроз овај студени мрамор, па у те, смешећи се, гледа неком небесном благошћу и добротом. Из овога гранитског постоља као да је никло осам огромних стубова од жутог, као восак, мрамора и то у облику, једва приметнога, овалног круга; а око сваког стуба савијала се по једна грдосија од змије, по ле-

ђима зелена као трава а по трбуху жућкасто-бела. Онај зелени емаљ по њиховим леђима тако се преливао, да би човек рекао, да су ова чудовишта жива и да се мичу. Главе ових змијурина досегле су чак горе до самих капитола ових стубова. И свака је разјапила своје чељусти тако, да су им се унутрашње дунџе црвениле као у усижаној пећи жива жеравица; а из горњих и доњих вилица њихових беласали су се оштри, а као снег бели, зуби. Свака је имала озго на глави по некаку, као небо плаву, ћубу, налик на ухо у буљине; а на овим ћубама почивала је једна грдосија од глоба, која је, у исто време, служила овој величанственој пирамиди као кубаста кров; а озго над овим глобом лебдео је некакав крилат створ, са грдном косом смрти под десним крилом. Гледао сам и гледао, али просто нисам могао смотрити на чему је стојао овај анђеоски смрти, како га је назвао мој загонетни вођ....

Све ово скупа представљало је дивну, симетријски изведену, нешто затубасту, пирамиду, која је више личила на какав брош од емаљираног злата и драгог камења, него на један прост споменик од мрамора.

*

„Погледај горе уз „Сунчеву улицу““ рећи ће ми Лапласов дух. „Ено тамо, на самом завршетку ове улице, подиже се једна електрична кугла, коју је конструисао славни техно-меха-

ничар *Хамарице*. Она је сјала јачином од 1,500.000 ваших свећа. Овај глоб горе представља ову планету — Аруца-Дару — а оно електрично сунце представља Сунце Амадураму. Научник Хамарице изнашао је сразмеру и по величини светлости и по удаљености електричног сунца од овога споменика, тако, да је ноћу овај глоб био осветљен онако исто, као што је Сунце Амадурама осветљавало ову своју планету. Механизам га је окретао тако, да је он, у исто време, служио целоме граду као сат-регулатор. И не само то, него је овај механизам био тако удешен, да је електрично сунце увек осветљавало она мора, оне континенте, оне државе и оне градове извајане на овоме глобу, као што је, у самој ствари, ову планету, истог сата и минута, негда осветљавало право Сунце, Сунце Амадурама, тако, да ко је хтео да зна, да својим очима види, где настаје дан а где ноћ на самој планети Аруца-Дари, он је то могао да види на овоме глобу, горе — откад сунце зађе, па док се не роди. И то се показивало математички тачно и то не по грађанском, већ по астрономском времену, које је обележавао сâм однос окретања ове планете око своје осе и око свога сунца. Хе, али на којој су висини науке астрономског знања и уметности били становници ове планете, а особито у доба, кад је овај град био на врхунцу свога сјаја, а на којој ви данас стојите?! Та се разлика просто не да проценити. Становници ове планете

могли су унапред предвидети све метеоролошке промене на целој планети; појава комета; ројеви звезда падавица, или какве било друге природне појаве, њих нигда нису могли поплашити и узнемирити. Они су срачунавали кад ће се појавити и земљотреси и у којој мери јаки и на коме ће месту бити њихово најјаче огњиште, па су према томе, још зарана, извештавали сав остали свет на целом шару планетином. Ваше астрономско знање још је у повоју. Оно је само костур од онога, до чега ћете доћи у далекој будућности. Оно се сад састоји само из голих и сувих цифара и математичких формула, а то је обоје слично незграпним скелама на каквој грандиозној али још недовршеној палати; а астрономско знање, што су га имали становници ове планете још пре 36—40 милиуна година, била је жива слика онога сјајног, онога велелепног дворца вилинског, са кога су скеле дигнуте, а он сиуо свом лепотом и сјајем каквог, до женијалности узнетог, немарства,“ додаде Лапласов дух и пјесну ме по десном рамену.

*

После смо ишли даље од споменика до споменика, од храма до храма, од палате до палате од виле до виле овога пространог, овога величанственог царског града, док се најпосле не нађосмо пред сјајним дворима прослављене династије цара Гомора.

Царски двори били су право чудо од уметничког немарства. Они су управо били видна историја развића више архитектуре на читавој овој планети. Они су захватили простора, како ми рече Лапласов дух, на 820 хиљада квадратних метара, а цела група царских дворова имала је облик огромнога овалног круга, од кога су се, на све стране, као какви зраци гранале многобројне улице, у које се био сконцентрисао елит престоничког грађанства — и по богатству и по господству и по високим положајима у царству. Насред среде онога овалног круга подизао се величанствени црвени дворац царски, од дна до врха саздан од, као рубин црвеног, мрамора, а с колонадама свуд унаоколо од црнога гранита. Ови црни стубови беху подељени на 24 одељка, а сваки је одељак држао на својим уметнички изведеним капитолима по један кубасти павиљон. Сви ови павиљони били су један од другог, и по стилу и по кроју и по уресу, различни, па им је опет целина носила на себи печат необичног склада, јединства и неке више елеганције. Око свију стубова обавијало се некако пузава биље, начичкано зеленим, по негде жутнулим, лисјем и разнобојним цвећем! Друге палате, што су свуд унаоколо као какав вилински венац окруживале црвени двор царски, беху од самога, као злато жутога, мрамора, а с колонадом стубова од црвенога гранита, опет подељеном на групе, које су на својим капитолским раменима носиле кубасте павиљоне с позлаћеним

крововима. За овим редом царских палата ишао је други од некаквог, као небо плавог, порфира, и са, у високом рељефу, истакнутим стубовима од зеленог смарагд-гранита. И ови су стубови подељени на групе, које су на својим уметнички извајаним капитолима држале живописне и по форми и по кроју павиљоне..... Шта они павиљони на старом и новом Лувру, а шта они што су красили негдашње тиберијске дворе?! И павиљон Сахатни с павиљоном Сили и павиљон Флор и павиљон Марсан; и павиљон Ришеље и павиљон Дари, и павиљон Денон и сви остали павиљони на оној јединственој грађевини у новоме Вавилону, у царици градова, у оној ризници умотворина свију времена и свију народа на вашој Земљи, у гордоме граду Паризу, — све су то према уметничкој изради велелепних дворова царске династије Гоморове и по формама и по стилу — сами гогски радови и ништа више.

На многим гранитским стубовима, заклео би се човек, да види, како доле-горе миле по црним мраморним стубовима — црвени, по црвеним — црнкасти; по жутим — зеленкасти, а по зеленим — жућкасто-светли — овде нека врста паукова, тамо опет нека врста инсеката, а на многим местима из онога сплета од пузавог биља, лисја и цвећа вири по који безазлени гуштер, негде се опет у колут савила по која чудновата, црвенкастом длачицом покривена, гуја, а на по некој гранчици видиш по каквога, колико стрш-

љен великог, мрко-зеленог, колибра, а мало иза њега помолила главу зелена жаба времењача!... И боје мрамора и боје биља и боје животињица и разноврсни емаљи и преливање боја једне у другу — све је то давало живу, рељефну слику неке опишљиве реалности, е би се човек закleo да је све живо и да се миче!....

„Ето, погледај на каквој је висини био јувелирски занат у овоме граду још пре 30 милиуна ваших година!“ рећи ће ми Лапласов дух. „И то пузаво биље и то зелено и то рујево и то већ жутнуло лисје; и то, рек'о би човек, мирисно и разнобојно цвеће, и оне живе нијансе боја у оних безбројних малих животињица из царства инсеката и водоземаца — све су то сковале и израдиле вичне кујунџије овога града од најблагороднијих метала на овој планети!... Погледај како се очице у оних малених животињица необичном ватром сијају — ама као да су живе; а то су' очи од рубина, смарагда и горског кристала ове планете!... И то је све, као што видиш, било и битисало!...“ У овим речима Лапласовог духа беше неке необичне сѣтѣ и суморности: оне су биле као неки одсе-нак: како је све на овоме свету пролазно! И мене поче подузимати нека језа: онога сјаја, оне велелепности, оне грандиозности, оне лепоте, оне више уметности, оне хармоније, оне тако рећи архитектонске поезије у хармоничкој целокупности и општем распореду ових царских дворова, онога баснословнога богатства, оне ра-

скоши и у лепоме и у симетричноме и у уметничкоме — још нико никад на нашој Земљи видео није. И то је све пусто, — пусте улице, пусти Божји храмови, пусти домови, па пусти и сами царски двори! А она мртвачка светлост Сунца Амадураме, која се дави у последњем ронцу свом, давала је овој огромној мртвој вароши неки авџињски облик.... Уместо да видиш људе да врве горе-доле по овим пространим улицама, мени се чинило, као да се крећу саме оне палате, они храмови, она многобројна кубета, оне мермерне виће и оне високе кубасте куле!..

*

„Ваља нам сад посетити једну од најзнаменитијих улица у овоме граду. То је „Венац високе знаности,““ рећи ће ми мој вођ, после мале паузе.

И ми се у трену нађосмо на једној пространој раскрсници. На четири угла четири велелепне палате: не зна се која је од које лепша, а која грандиознија. У њима није било ни готскога ни романског стила. У њима беше нечега божанственога, нечега надчовечанскога. Свака палата била је за себе по једна песма, а све четири један читав ђп: оне су представљале неку врсту нераздвојнога четворо-сестарства: хармонију, лепоту, уметност и поезију. Чинило се, ако би једна посрнула, посрнуле би и оне друге; а ако би се једна срушила, срушиле би се и оне друге. Оне су биле једно тело.

Платна њихових фасада била су од црвеног порфира, попрсканог црним бобицама; а групе колонада, што су на чудесно изведеним капитолима држале своје кубасте павиљоне, — биле су све од црнога гранита, попрсканог неким црвенкасто-светлим цветићима. И главни и споредни улази на овим палатама били су одишта дело неке више уметности. Сами оквири — нише — били су уметничка резарија од некаква, као смарагд зелена, гранита; а портали тек су били право чудо; они нису ни ливени ни ковани, већ везиљски везени од некаквога благородног метала, који се прелива у стотину боја, а кога извесно на нашој планети нема....

Поред самих портала у нарочитим нишама стојали су, као чувари ових просветних храмова, по два крилата анђела, извајана од белог мрамора и држали у рукама буктиње, те осветљавали улазе у ове вилинске дворе.

И прџзори су били нека врета особитога облика. То беху овални зракасти отвори. Њих су држали у рељефу извајани анђели од жутога као восак мрамора. Сама окна на прозорима била су од некака љубичаста биљура. Ова љубичаста окна, са оним крилатим анђелима, давали су читавој палати неки божанствени изглед. То управо не беху окна на прозорима већ благе и живе очи уметничких творевина на овој мртовој планети.... Мени се чинило, сад ће се какав жив створ откуд било појавити; али је моје погледање било узалудно, све је око

нас било немо, пусто и мртво — као што су неми, непомични они студени мраморни зидови; јер то не беху више палате ни бели царски двори, у којима људи живе, већ надгробни споменици једнога давно и давно изумрлог света!....

*

„Ето, те све четири дивне палате — то је знаменита политехника овога царског града. Она је дала најславније немаре — архитекте — какве је игда имала ова читава планета; а међу њима био је најславнији архитект, тако звани, Амајумо, — што значи отац лепога.... Најдивније грађевине, како у овом граду, тако и у свој Гоморовој царевини, творевина су његовога женијалног ума,“ рећи ће ми Лапласов дух.

*

„Венац високе знаности“ опасивао је цео крај у непосредној близини царских дворова — онако исто, као што опасује бечки Ринг стару варош Бург. И он је био овалног облика. Све палате на раскрсницама биле су од 6, а оне што су између раскрсница биле су од 5 спратова и сваки спрат био је висок за наша два. И једне и друге палате представљале су једну симетријску целину, само што су им фасаде и групе колонада биле са свим од друкчијег мрамора и по боји — по изради и по стилу, те је тако цео овај „венац високе знаности“ оди-

ста изгледао као прави венац оплетен од разнобојног цвећа.

На деветој раскрсници, источно од политехничких палата, уздизале су се опет четири велелепне палате!.. То је био један од најзнаменитијих и најпрослављенијих университета на читавој овој планети. На овим палатама заступљени су сви мрамори планете Аруца-Даре, онако нето, као што су на Париској Опери заступљени сви мрамори наше Земље. Све четири универзитетске палате творевина су славнога и ђенијалнога архитекта Амајума и његових ученика. То је, како ми рече Лапласов дух, заклада племенитог цара Абургора Гомора СХХIV. Благодарни народ, а по иницијативи становника овога царског града, хтео му је подићи нарочити споменик на сред огромног трга што је између ове четири универзитетске палате, али му то породични савет Круне није хтео одобрити:

„Наши царски предци не могу имати већих и виднијих споменика, него што им је сама њихова владавина испуњена великим делима за свој народ и за своју велику отаџбину;“ — гласио је одговор породичног савета круне Гомора, рећи ће Лапласов дух.

IX

СВЕТО ТРОЈСТВО

„Саданшњост је плод прошлости а
клица будућности...“ *Leibnitz*

После смо се обрели пред једним од највећих и најимпозантнијих храмова у овоме граду а по свој прилици и у целој пространој царевини Гоморовој, како ми рече мој вођ.

То беше права циновска грађевина, подигнута на једном осмоугаонику, срезаном од зеленкастог, а као биљур, углачаног гранита. Површина овога полигона износила је 960.000 квадратних метара, од кога је простора сам храм заузимао једну добру четвртину, а остало је служило храму као црквена порта, у коју се улазило са све четири стране уз велике мраморне степене полукружнога облика. Огромне гранитске табле које су овај полигон опасивале, биле су и висином и ширином, па и самом дебљином, једна другој равне; а њихове саставке покривале су уметнички извајане каријатиде³⁹

³⁹ То су стубови у облику људи, жена или каквих дивова.

од црнкастогa гранита. Ове су каријатиде на својим снажним, у пола погнутим, плећима држале грдне вазне у којима је горео вечити огањ, као оно на каквом жртвенику; а самим венцем овога полигона, свуд унаоколо, уместо балистрада, поређали су се мали крилати анђелчићи, извајани од бела, готово прозачна, мрамора: ухватили се за руке па као да воде весело анђелско коло око овога светог храма Божјег. На улазима у порту стојала су два крилата дива, један с једне, други с друге стране степена с голим мачевима у руци: то су били као неки чувари овога Божјега станишта.

Па и сама црквена порта била је право чудо од уметности. Она је била не патосана, већ рек'о бих застрта. То беше некакав окамењен гобелен, чиј живопис још нису до данас извеле ни уметничке руке у знаменитој гобеленској⁴⁰ радионици у нашем Паризу. По овој чудесној каменој простирци виде се читави пеизажи — виде се зелене рудине, плава као огледало глатка језерца, а по њима длове некакве, као снег беле, а по врату, као кармин, црвене пловице, налик на наше лабудоуе! Тамо се опет виде до дивљења изведене развалине каквога опустелог дворца на чијим се зидинама сунча нека врста кри-

⁴⁰ У Паризу има једна радионица, у којој се израђују познати гобелени. То је нека врста огромних и живописних ћилимова. Док се један овакав гобелен изради треба најмање пет, па и десет година. Један такав ћилим стаје 100.000 а и 150.000 динара.

латих гуштерова, док доле испод дворца видиш, водом изобилан, источник, око кога су поседала весела чобанчад, а мало ниже њих притрчала нека сорта наших оваца, па се сагла да се на овоме поточку напију воде.....

„Ето, видиш,“ окрете се мени Лапласов дух, „до које је висине на овој планети била узлетела само ова грана мозаичке уметности!.... Они су били необични мајстори у спајању боја: погледај само оно зелено цбуње, над оним језерцем, како се доле у води дивно осенчило, а види и онога лабуда, што је пола у сенци а пола ван сенке: погледај му ону тамнину засенченог перја његова, а погледај оно што се чисто прелива на сунчану зраку!.... погледај како је уметничка рука у труње овога студеног мрамора унела сам живот!... Шта мислиш, колико ће хиљада векова проћи док ваши земљаци узлете на ову висину мозаичкога вајарства?“ повика мој вођ очевидно и сâм ганут чудесним преливањем боја по овој мраморној простирци, што је беше лепо обасјало издишуће Сунце старца Амадураме.

*

А, сад, може се тек мислити колико је уметности унето у овај божанствени храм, који је за чудо Божје имао у основи облик нашега православнога крста, а поред тога у многоме је личио на Пантеон у Паризу, само што је париски Пантеон према овоме диву од грађевине, био као

каква мајушна капелица. Сâм храм изгледао је да је на три грдна спрата, а није: он је био једнокатан. Само су му фасаде давале облик трократнога храма. Први је бој служио као неко постоље другом, а други трећем. Фасада у првог боја срезана је од црвеног, као биљур углачаног, порфира, а њена колонада — од 48 стубова — од црнога гранита; фасада у средњег боја била је од жутог као восак мрамора, а њена колонада од црвеног гранита; фасада трећег боја била је од плавог, као небо порфира, а њена колонада од белог као снег гранита. Сваки раздео ове колосалне трокатне фасаде⁴¹ разликовао се један од другог и по облику и по формама како су поједини делови њени израђени. Сâм распоред мраморних боја био је управо чудесан: с које се год стране погледа на ма коју целокупну пространу фасаду, човек види, као у неком далеком проспекту, по једну троструку седмобојну дугу, чији се краци губе у огромном венцу што су га држали до дивљења извајани и урешени, златно-рујеви, капитоли на стубовима; а озго на овоме венцу, над сваким стубом, стајао је по један анђео с раширеним крилима и буктињом у руци, те се тако образовала као нека отворена галерија и на другом и на трећем боју ове величанствене црквене фасаде. Између стубова у сва три раздела ове све че-

⁴¹ А било их је четири: свака је лицем окренута према главном улазу у црквену порту.

тири колосалне фасаде, били су огромни прозори са својим овалним фронтонима од зеленог смарагд-порфира и нишама од некаквог златно-рујева гранита. Сâме колонаде, стубови, у сва три одељења ових трокатних фасада, биле су подвојене у две групе са по 24 каналирана стуба. Између ових група били су грдни оживални портали — главни улази у овај свети храм. И оквири ових портала били су уметнички извајани од зелена смарагд-порфира, а њихове нише од златно-рујевог гранита са некаквом филигранском резаријом.

Како је овај храм био за неколико метара уздигнутији од нивоа црквене порте, а како су прве колонаде с главним црквеним платном образовале пространу отворену платформу, то се и на њу цело грдним мраморним степенима, опет полукружног облика. Ови су степени били као неко продужење оних степена којима се с улице цело у црквену порту. На самим улазима у овај колосални храм стојала су по два крилата анђела, извајана од бела, готово провидна мрамора. Они су у рукама држали буктиње те осветљавали побожном народу улазе у овај свети Божји храм.....

Сам кубасти кров у ове божанствене грађевине као да је изливен од некака провидна, а као небо плава, горскога кристала, од кога је заната на овој чудесној планети било необичних мајстора; а што је најчудесније то је то, што је овална купола била из једнога самосталног

лива. Она је лежала на масивним раменима највишега гранитског венца, а који су опет држали они бели мраморни стубови трећег појаса главних црквених фасада....

На средини ове импозантне плаве куполе уздиже се, као каква царска круна, једна блистава група небесних нимфа. Оне су, како ми рече мој вођ, излишене од некаква благородна метала, чиј сјај и блиставост нису могли нагрести ни киша ни влага, ни студен ни топлота, те се тако онај збор небесних девица вечито сијао као јарко на планини сунце. Оне су на својим уздигнутим рукама држале једну огромну вазну у којој је опет горео вечит огањ — овај неисцрпни извор светлости и топлоте, овај символ вечитог стварања и вечитог рушења.

*

„Погледај само,“ рећи ће ми Лапласов дух, „овај чудесни распоред боја. Рек'о би човек да ово није створ' од студенога мрамора и гранита, већ да је то једна колосална кита цвећа... Ти су се људи просто играли бојама; они нису знали за тврдоћу мрамора, он се под њиховом руком вио као тесто. А што су опет били мајстори у спајању мрамора, то се појмити не да! Погледај само ову слоту од величине, од висине и огромних димензија, па опет треба да знаш да у овој целој грађевини нема ни једне мистрије малтера; па ипак, сваки је комад мрамора, сваки блок гранита везан један за други, по напред одређеној, математички

срачунатој, тежини, дебљини, ширини и висини, тако, да сваком комаду тежа пада тамо, камо ју је одредио сам немар, те да њом још боље веже и утврди мраморни строј овога величанственога храма!.. Погледај ове до дивљења уметнички изведене фасаде, како свака за себе и по стилу и по формама колонада, њихових живописних капитола, што на својим снажним раменима држе оне китњасте, оне, тако рећи, трепераве венце што овој дивовској грађевини дају облик трократнога храма, на онда погледај овај складни размештај боја како свака за себе и све скупа представљају неку небесну лепоту, једну заносну хармонију, једну песму над песмама, једну анђелску симфонију испевану Богу створитељу, а посвећену његовоме *светом тројству* — *ватри, води и ваздуху*, овим вечитим радницима при образовању небесних светова, овим нејасцирним изворцима и живота и смрти у читавој бесконачности васељениној!...“

*

Сунце Амадурама беше већ у велико одскочило и почело да сија пенито мало живљом црвенкастом светлошћу. Цео овај пространи град чисто је треперио у некој сутоњској зажарености; али она језовита пустоћа његова, овај гробни тајац, што је у њему владао, душу је моју ледило. Ја сам се и нехотице питао: где је онај силни и велики народ што је ово чудо од лепоте, од колосалности, од уметности, од небесне хармо-

није, подигао и овако украсио?... Куд су се дѐли они ђенијални неимари, они Богом задахнути уметници, под чијим се длетом на студеном мрамору јављао сâм живот, куд су се дѐли они виши мајстори, што су у ову чудесну грађевицу унели један читав свет лепога, складнога, колосалинога, величанственога, божанственога?!

„Хе, куд су се дѐли, питаш?“ учиниће Лапласов дух, који је, као што се види знао и шта ја мислим. „То је велико и веома тугаљиво питање.... Има врло много питања у која не треба додиривати, а има питања на која не треба ни одговарати; деца сваки час за свашта питају; а има људи који су права деца. Децу треба учити, обавештавати, расветљавати ум њихов; разгонити таму у којој живе душе њихове и тако их оспособљавати, да умеју не само питати, већ да могу и разумети оно што им се каже.... Ја сам једном своју покојну мајку упитао зашто неће да падне месец, који се, чинјаше ми се, беше наднео баш пад нашу башту...“

— „Оно је Бóга сине; а бóге никад не падају,“ одговорила ми је моја добра мајка. Боже, како сам доцније, кад сам бојаги оумдрно, ружно мислио о овоме њеном одговору; а, међу тим, баш у том одговору била је вечита Божја истина, коју сам ја много доцније и видео и разумео.... Али ја тебе нећу да слажем: питаш ли ти за душе преминулих или за материјалне облике онога великог света, што је

живео милиунима година на овој, сад већ мртвој, планети! Ако за прве питаш онда знај, да оне и сад живе, да ће оне вечно живети и непрестано делати на просвећењу своме; јер оне имају једну једину задаћу, а то је, да се уздигну ка великоме Оцу своме, ономе божанственом Уму, из кога су, у праискони својој, синуле као искре вечитога живота свеколике васељене; а ако питаш за оне трошне облике тела њихова, онда — не питај!... Од њих више ни трага трагу нема. Али се опет теши, јер ни један једини атом, из којих су њихова тела била образована, — није пропао. Они су сви и сад ту, у крилу своје мртве мајке; они се сад одмарају од свога дуга рада; они ту бораве вечити санак свој и боравиће све дотле, док их каква виша сила из тога дуга и дубока сна не пробуди и поново уведе у нову епоху, нова и свежа рада — рада стварања и рада рушења, рађања и умирања....“

*

После смо ушли и у саме унутрашње просторије овога светог храма Божјег. Ја и сад не знам шта ми би, али ми се учини да ме свега подиђоше хладни мравци.

„Не бој се!“ рече ми Лапласов дух. „Ово свето место на које се у далеким тамним временима хиљаду хиљада људи са страхом искупљало, да се Творцу небесноме помоле за опроштај грехова својих, — морало је потрести и

душу твоју; јер оно што ти не знаш, не видиш, не разумеш, то она — душа — зна, то она види, то она разуме... Не бој се! Ово је заиста свето место где ми стојимо. Ми се сад налазимо пред највећим, пред најузвишенијим олтаром, што су га икад разумна створења подигла у славу Бога створитеља. Погледај само!“

О, ја онај моменат никад заборавити нећу!

Кроз ону кристалну куполу, као кроз какву огромну биљурску призму, пробијали су слаби црвенкасто-плави зраци Сунца Амадураме, те некаквим мртвачким колоритом обојили оне неразговетне слике и прилике овога светог, али и овога путог храма.

Као кроз неку полу-провидну маглу назирао сам једну импозантну групу крилатих анђелских прилика, које су држале на својим, небу уздигнутим, рукама, некакав грдан мраморни сач, у коме је горео вечити свети огањ, онакав исти, као што смо га мало пре видели горе над оном плавом црквеном куполом. И ово је морало бити некаква виша вајарска уметност; јер ми и она група небесних анђела и онај вечити свети огањ изгледаше као да не стоје ни на небу ни на Земљи, већ да лебде у ваздуху. И човек би се закдео, да пред собом види живу жеравицу из које избијају читави букови светлуцавих пламенова, што се непрестано дижу и спуштају и као да би хтели да дохвате највише сводове овога светог храма, а са стране једва су биле видне две црне паклене немани. Оне се беху над

овај свети огањ нагле те из грдних камених ђу-
гумова непрестано сипају воду у очевидној на-
мери, да ову свету ватру погасе; али, како се
видело, ова им сатанска намера није испала за
руком. То се познавало по оној демонској срџби
што се огледала на њиховом црном, али од оне
силне јаре светог огања, зајапуреном лицу. А
горе, над самим овим огњем, беше се у грдним
елипсастим круговима, образовао некакав нераз-
говетан хаос, хаос од паре и облака. Обасјан
оним слабим црвенкастим зрацима Сунца Ама-
дураме, он се преливао у небојено боја, у сто-
тину слика и прилика: усред среде овога ха-
оса као да се оцртавао један грдан глоб. Око
овога глоба опет се развијало неколико магловитих
појасева, неки ближи, неки даљи од онога цен-
тралног глоба. Један од ових појасева, и то онај
најкрајњи, беше се већ раскинуо и почео се и
сâм смотавати у једно нарочито своје клупче;
али што ми је и сад најчудније, то је то што
сам лепо видео, да се кроз ону плаву кристалну
куполу беше промолила једна огромна светла
шака, а одмах испод ње на самој плавој куполи
блистао се некакав натпис...

„Шта ли му оно пише, Боже мој?“ поми-
слим у себи.

„Оно значи на светом језику оних давно и
давно преминулих народа:

— „Нека буде свет!... И бист свет!!“ од-
говори ми као из рукава мој чудновати чичерон.

После ће наставити:

„Висока уметност, што се беше последњих дана живота ове планете развила, достигла је свој највиши врхунац у овој вајарској групи, што је пред нама. Ово је извео ђенијални вајар и живописац, по имену Арико Еуро, уметник овога жанра какав се икад јавио на овој знаменитој планети. Он је то, што је узнео игру боја до невероватне вештине; он је тај што је својим бојама давао такав колорит, који је вечито остајао сталан: сјај и преливање њихово ништа није могло нагрести и затавнити. Овде у овоме *chef-d'oeuvre*-у Арико Еуро узлетео је на једну висину, до које мучно да ће икоји твој земљак икад узлетети. Он је од материје само толико умео узети, колико тек да његову умотворину смртне очи виде, а остало је било само божанство. Ето, човек би се заклео да је она магловита слика „постања“ за себе, да она лебди у ваздуху, а није: све је ово са дна па до врха ове вајарске групе, један самоставан, као снег бео, мрамор, донет овде чак из царског мајдана што је у Итасовим брдима. И ето, шта је све његово божанствено длето учинило од једне студене стене; а шта ли опет његова чудесна кичица!.... Она је чудноватим размештајем боја умела да одвоји онај хаос, оно постање једне читаве сунчане системе од остале групе с којом је у материјалној вези, те нам се сада чини, да онај магловити хаос за себе лебди у ваздуху. Он је овим својим чудесним делом потпуно завирио у тајне оптичке обмане....

*

После мале паузе мој вођ настави даље:
 „Па ипак, у далеко minulим временима и на овој је планети бивало свашта исто онако као и на вашој Земљи. И овде је некад било безброј богова у које су весели људи веровали, клањали им се и жртве им приносили, не у „вину и јелеју,“ већ у рођеној деци својој. Они су се међу собом клали, један другог утамањивали, једни друге спаљивали и живе на крст разапњали, да тиме своје богове умилостиве и да од њих искамче какву било милост њихову. Они су замишљали своје богове вечито жедне крви људске, а с лицем и обликом каквог разјареног звера, по нарави напрасите, који за најмању ситницу плану и изливају свој гњев не само на онога грешника, што их је увредио, већ и на цео род његов... Први су им богови били зверови, а други све сами намњори и џенабети. Државе су с државама водиле читаве ратове да једна другој природе своје богове и своја веровања. Па и сами свећеници, ови проповедници закџна Божјих и његове неисцрпне милости, купили су војске и водили их на своје верске противнике. Они су врло често бивали крвожеднији и од своје прстодушне пастве. Они су тестерили, распињали и спаљивали живе људе, да тим докажу, како је њихова вера најбоља а њихов Бог најмилостивији. Какви су то људи били а какви ли њихови богови!“ повика Лапласов дух, а један му се дубок уздах оте из груди.

X

ЈЕДАН ЛИСТ ИЗ ДУХОВНОГА СВЕТА

„Живот је борба; смрт је победа...“

Lamartine.

„А ми се овде више задржасмо, него што сам и сâм мислио!“ повика одједном вођ мој, па погледа у свој сâт. „Ене, сад је већ у вас три и четврт по поноћи по средње-европском времену!... А, ми се морамо журити! Ваља нам, по што по то, још прегледати царске музеје и бар једну библиотеку. Бити на овој планети, бити у самој престоници славних Гомора, а не видети њихове музеје и библиотеке, то је — колико ништа не видети,“ рећи ће Лапласов дух, па ће тек окренути:

„Ама доле се у твоме стану, код твоје газдарице, нешто десило, што би нам могло прекинути ово наше путовање, а по несрећи проузроковати и још нешто горе: могло би се десити, да ти се спречи повратак у твоје тело и онда — ти би свршио своју каријеру доле на земљи. Ми бисмо се вратили, али би нам било за-

наго: ти, то јест твоје тело, било би мртво. Тако то обично бива, кад неко из небуха бане на врата онога, чија је душа некуда отишла, и стане га будити. Тада неминовно наступи смрт, смрт за тело, а за душу? — једна мала пометња.“

Ја осетих да ме почеше опет подузмати они мало-пређашњи мравци.

„Ама шта се то десило мојој газдарици?!“ упитам га, а глас ми је дрхтао од неке слутње.

„Разболео јој се мали Стевица, и то ружно се разболео, па је, сирота, жива премрла; а, ти знаш, њу су те гује кљале: од деветоро деце остало јој је ово једно; а оно, знаш, прави анђелак, весело, мило, сав га комшилук с руке на руку носи; а веселâ му мајка од најмање ситнице задрхће. Она, сирота, још и не зна да јој је сина споцала несретна дифтерија. Дете се мало зајанурило, а не тужи се да га гуша боли. Њој се већ по глави мете да зове лекара, „али, вели, да очекнем док сване. Бог је милостив.... ово ће бити мала грозница.... назеб’о, знам.... Јуче је вас дуги дан летео по пољу, а ја, луда!... оне проклете кошуље, накупиле се — па сам дете пустила да назебе!“ Ето таке јој се мисли овога часа по глави врзу; али ће се она, веселница, следити док јој Стевица рекне:

— „Мама, мене боли овде!“ и покаже руком гушу; а кад мало после иза сна скочи, на усплахирено повиче: „Мама, мама, не дај ме!...“

мене нешто хоће да удави! — она ће вриснути као да ју је гуја шинула, и онда може, као ван себе полетети на твоја врата и стати из све снаге да луна. О, тада би с тобом било свршено,“ рече мој вођ, а некакав чудан осмех прелети му преко усана.

„Па за Бога, хајде да се вратимо!“ повичем ја, а и сад не знам, да ли од стра̄ да што мени не буде, или малом Стевици, кога сам и ја веома био заволео. „Ја ћу сâм отрчати за лекара, ено где је др. Д..... замолићу га, да са собом понесе и коју флашицу серума.... Та проклета болест не трпи одлагања,“ станем наваљивати на мога вођа, да се одмах вратимо; али ће ми он, смешећи се, рећи:

„Нека, не бој се! имамо још времена; детету неће бити ништа.... А, збиља, кад помену серум... јест, он ће да спасе и малог Стевицу... Ја славап ли је, ја божанствен ли је тај проналазак!... Ето, тај је човек двадесет година за својим столом капао, испитујући узроке тој страховитој болести и дап и ноћ, мислећи о томе да јој и сâм лек пронађе па га је и пронашао. И да није било тога његовога спасоносног дека, до сад би само у Европи умрло преко 156.000 деце.... Колико је тај човек, тим својим проналаском, уштедео тешка бола и самртних мука нејакој дечици, а колико ли бриге, туге и жалости вѣселѝм родитељима?! И још мало па ће се његово име са свим заборавити. Тако је. У вас се ништа тако одомаћило није

као неблагодарност и заборав за учињена добра земљи, народу, и читавом човечанству. Ви радије помињете Цезара него Галилеја, Бонапарту него Едисона, Бертолда Шварца него Гутенберга... Ето, дè ти чик погоди како се звао онај заслужни муж, што је први пронашао силу паре и увео је у службу људима?"

„Живота ми не знам; а нешто о томе нисам баш ни размишљавао!“ одговорим му, и бѣ ме баш стид, што сам му то морао признати.

„Знам ја да ти не знаш и да си о томе слабо мислио и да вас има пуно таквих мислилаца. Такви сте ви људи. Ви муњевитом брзином данас путујете не само куд вас послови ваши позову, већ и тамо, куда вам душа ваша зажели; а уз вас иду и ресторани и кујне и салони за ручање и салони за разговор и забаву, и библиотеке и одељења за читање, и кревети за спавање, и све остале удобности за живот; ви се један с другим разговарате и договарате о пословима вашим преко гора и преко мора; — многобројни пароброди, читаве мреже железница, телеграфа, телефона, стоје вам за то на расположењу; безброј индустријских фабрика, у којима се израђује платно, чоха, свила, кадифа, шалови, Ђилимови, и тушта тама других којекаквих потребних и излишних тканина; у којима се прави шећер, без кога данас нису чак ни циганске черге; у којима се међу све могуће врсте брашна; али у којима се праве и Крупови и Дебанжови и Астронгови опсадни и брзометни

топови; у којима се израђују све могуће системе пушака острагуша и магацинака; у којима се справља и барут с димом и барут без дима, и сва остала средства којима једни друге убијате и утамањујете; којима у прах и пепео претварате читаве градове и хиљадугодишњу тековину толиких нараштаја; све то и многа друга изумања великих и женијалних људских умова целу су куглу вашу прекрилили, а ви, којима је то све стављено у службу, ваших жеља и пожуда, а врло често и ваших страсти и ваших каприса, ни десетом проналазачу, ни имена не знате!“

Лапласов је дух још дуго говорио о томе, како смо ми подизали много више споменика онима који су опустошавали земље и народе, него онима који су женијалним радом својим, науком и чудотворним проналасцима дизали род људски из животињског кала, у који се, у прискони својој, био заглибио — али га ја ништа нисам чуо. Мени се нешто непрестано мело по глави оно, како моја газдарица, у бризи за својим јединцем, може ненадно банути у моју собу, да ме пробуди и за лекара пошаље, али да би то за навек пресекло повратак мој у своје тело; а то би, кад се чисто на чисто ствар узме, мени донело напрасну смрт! — Истина Бог, та би се смрт тицала мога тела; али за ме, за душу моју, мој вођ ништа не рече. Шта би с њом било? Куд би се она дѐла, су чим би се она после занимала; где би њено боравиште после било, једном речи, каква судба чека њу после

смрти мога тела, после вечитога њеног растанка са оним материјалним обликом својим?....

*

„А, драгане мој,“ учиниће Лапласов дух, „ти мене канда и не слушааш?! Теби се још једнако по глави врзе, шта би с тобом било, ако би се та несрећа догодила, да ти се спречи повратак у твоје тело? Десило би ти се оно, што се дешава и целом осталом свету, не само на вашој планети, већ и на свима осталим планетама, у читавој васељени, на којима има разумних створења, што се рађају и мру. И кад си већ својим мислима на то деликатно питање дошао, а чему сам опет ја сам крив, — онда хајде да и у ту таму унесем нешто светлости, те да о дуализму тела и душе човекове добијеш колико толико појма,“ рече ми он на овако поче:

„Смрт ни изблиза није тако страшна, како се то вама чини, док сте у вези са својим телом. Страхота смрти, то је једно просто уображење. Смрт управо и није смрт, већ један виши прелом у животу душину, то је њен вечити растанак с њеном, како да ти кажем, материјалном одећом, којом се по вечитим законима, што у целој васељени владају, одела у једином циљу, да се добрим и племенитим делима и познавањем вечитих истина приближи Оцу своме, те да једнога светлога дана, опет узлети у царство духова одакле је и пореклом од пра-пра-

искони своје. Везана с материјом она се налази у некој забуди, у некој вечитој пометњи. Она осећа да јој нешто недостаје, да је нечега лишена. То је њен изгубљен духовни свет, о коме је она истина изгубила свест, али који она ипак у даним приликама назире. Један је од ваших мислилаца лепо о души казао:

— „Човекова душа мора да стоји у неким, нашем уму недостижним, односима с весницима нама непознатог духовног света, што га наша душа назире, али га ми не видимо...“

„И то је истина. Она је својом материјалном одећом спутана; она би често прнула у више регионе духовне, али не може, трома је; јер је материјом, као каквим тешким ланцима, за земљу везана. Тело, у коме станује душа човекова, то су њени окови. Она се у њима једва креће. Али се она с тим стањем некако и навикне, па почне да тражи шта било, што би је разгалило, развеселило, па чак и усрећило. Она дакле почне да тражи земаљске насладе — не би ли у њима нашла замену за оно, за чим непрестано жуди. Човек тежи за богатством, и чини му се, ако га добије, да ће бити срећан. И он га добије, али среће нема те нема. То осети сама душа његова; јер је она са свим друкчију срећу тражила.... Јеси ли кадгод посматрао каког покојника, како му се око бледих усана оцртао некакав благ осмех, пун среће и задовољства. Тај траг осмеха оставила је душа његова кад се с њим раставила. Она

је сирота прнула у слободу као заробљена тичица, кад јој кавез отворимо.... И ако има пуно примера где се људи свом душом својом одаду скандалозном уживању, опет ко дубље завири у саму душу њихову, наћи ће, да се она баш осећа смрвљена, незадовољна па чак и несрећна. Земаљско уживање њу не задовољава, не усрећава; оно је њој често теретно, па чак и одвратно, оно њу убија, јер оно њу опија, те онда, као и свака блудница, заборави и на своје небесно порекло и на своје више опредељење, онако исто, као што и човек који се непрестано опија, заборави и на своје достојанство и на своје човечанске дужности, и на свој понос, па чак и на оне, који су му били мили и драги; он у своме бекрилуку заборави и на своју нејаку дечицу.... Душа човекова прва осети кад је понижена, кад је са свим пала, кад јој је пресечен повратак ка своме великом Оцу. И онда човек дрзне да доказује, да Бога и нема; а кад душа његова заборави и на саму себе, онда он, човек, пориче и саму своју душу. Безбожник у очајању каже да нема Бога, и то онда, кад његова душа осети да је Бог за њу за навек изгубљен. У овим истинама леже узроци из којих се родио први човечји страх од смрти. Само грешне душе желе да се никад не растају с телом с којим су заједно срљале у тешке грехе и тражиле насладе у ниском животињском уживању“, повика Лапласов дух... И ту мало застаде, па ће ми онда рећи:

„Јест, драгане мој, тајанствени су путеи Божји. Њих нико достићи не може. Ви се, ето, плашите смрти, а она ни пзблиза није тако страшна, како се то вама чини. После тешких и самртних мука човек се уљуља у један мно, заносан сан. Он заспи па се одмах и пробуди, али са свим у неком другом, њему још неразумљивом, стању... Лак као перо и никаква бола. Прво што му падне у очи и чему се јако зачуди, то је, што на постељи види другога себе, где лежи колико је дуг, а у кући лелек и кукњава!... Ако има кога свога — своју мајку, своју сеју, своју љубу или своју дечицу, он их тражи, да им радосну вест каже, како је са свим оздравио, како га сад ништа не боли. И он их угледа. Искупили се око његове постеље, око онога што на постељи непомичан лежи, па се гуше у плачу и јецању, а на њ нико ни главе не окреће. Њему то буде загонетно. Он би им хтео нешто казати, хтео би им рећи: „ама шта вам је, јесте ли ви при себи?... Што плачете? Тај што ту лежи то нисам ја; ево мене здрава и жива; погледајте ме, ја сам оздравио, са свим оздравио, устао и обукао се; хтео сам мало да изиђем на свеж сунчани зрак; а ви? уместо да вам је то мило, а ви ударили у кукњаву!“ — све би он то њима хтео рећи, али му се пусто језик одузео. И он се опет збунп и погледа на своје, па онда и на оно мртво тело... види, познаје сâм себе, и онда сâм у себи помисли: „море

да ја ово одиста нисам умрo?" Спрота чове-
чја душа! Њу су, док је у своме телу била,
толико плашили од смрти, да од ње преза и онда,
кад се са својим телом растави!" учини Ла-
пласов дух, а преко уста му прну некакав осмех
пун неке тужне пропије. И онда опет настави:

„Ето, на прилику, ти путујеш са мном по
овим бескрајним просторијама небесним, путу-
јеш, још од синоћ, од 11 и по пре ваше по-
ноћи, док је твоје тело, као што си видео,
остало на твојем кревету, остало је, штоно кажу,
ни мртво ни живо, остало је у једном беуту,
у полумртвилу, а ти, душа његова, здрава,
чила, лака као перце, прелећеш, са мном за-
једно, са звезде на звезду и разматраш овај
величанствени строј васељенин, а ни на ум ти
не пада, да ту није твоје тело, као ни то, да
ти ништа на свету фали: је л', дè кажи сâм,
зар се не осећаш да си онај исти који си
синоћ слушао оно предавање г. Д. С. у Гра-
ђанској Касини?....“

„Тако је; имаш потпуно право,“ одговорих му.

„Сва је разлика у томе,“ настави Лапласов
дух даље, „што се ти ниси с твојим телом за
навек раставио, већ само за ноћас и што у њему
није престала циркулација крви и откуцавање
срца. И кад се ти сутра у њему пробудиш,
теби ће цео наш пут и све ово што си на том
путу видео, изгледати као неки чудноват сан;
а није: за људске душе сан је док су везане
за материјално тело своје, а јава је, кад се тих

окова ослободе. И ви се опет тога божанственог момента плашите, ви дан и поћ стрепите и од помисли на смрт!... Каква заблуда!.. Смрти треба и морају да се плаше само окорели грешници, који нису појмили узвишену мисију душа док су у материјалној одећи својој, већ су се заједно с њом глбили у као људских порока, а тим сами себи пресекли повратак у виши духовни свет, у крило Бога Оца свога!... Размисли мало боље о овој материји, па ће ти се многе загонетне појаве у животу и смрти људи саме одгоненути, и онда ћеш се уверити да је смрт једна виша мена у животу духовнога света, онака, од прилике, иста, као у свилене преље, кад јој дође време да се завије у свилени мехурак те да из њега, преображена, излети као крилати лептир... А ако преља учини и најмању погрешку у раду своје, у животу своје, у оним метаморфозама својим — онда лептиру нема васкрсења!..."

*

После мале паузе Лапласов дух настави:
„Обично се каже: човеково је тело подлежно смрти, а не душа његова. Па и то није баш апсолутна истина. Тело је човечје састављено из атома; а атоми су, то знаш, вечити. Атоми су најситнији делићи ове видне материје из које су образовале безбројне небесне маглине, а из ових безбројна небесна светила — сунца и сунчане системе, планете и планетски пратиоци, комете и звезде падавице и свеколико остало безбројно

васељенско труње..... Атоми су тако неизмерно мали, да су они недељиви, немерљиви, неопиљиви, невидљиви; а сваки је за себе, и по својству, и по величини и по облику своме апсолутно један другом раван. Управо атом је тако мален делић материје, да он са те своје мајушности прелази у појам. Али баш у томе атому лежи једно божанствено својство, коме до данас нико није нашао његов прансконски узрок. То је она привлачна и одбојна моћ, сила, назови је како хоћеш, тек у тој сили скрива се заметак свима облицима материје што испуњавају ову бескрајну просторију васељенину. Та сила и сâм атом такође су недељиви и нераздвојни. Они су неко божанствено двојство, које је у самој ствари једно и исто: и атом и његова сила, и сила и атом у коме она станује. Ово двоје имају још једно својство. То је нека врста симпатије атома атому, силе сили. Атом атома узајамно привлачи, не, већ се један другом, као по неком нагону приближују, али се опет никад не додирују. Између ова два мајушна трунка има увек по нешто простора; али је и овај простор немерљив и невидљив. И још нешто: и онда кад се један другоме приближе они још не мирују. Изгледа да један око другог шестаре. Они то исто чине и кад су у већим групама: они се вечно крећу — или нешто стварају или нешто руше. Оне небројене миријаде облика што их у бескрајном простору васељенину видимо, производ су, дело су оне атом-

ске силе и оне чудесне симпатије — овога јединства у двојству, ове силе у атому и овога атома у моћи својој. У овом вечитом стварању и вечитом рушењу облика није главно оно што се види, већ оно што се не види. А то је Он. То је сам Господ Бог. Бог је дакле пра-праизвор и духовном и материјалном свету; а ова два света састављају једну дуалистичну целину свеколике, бесконачне вечите васељене — свет материјални и свет духовни. И то је са свим природно; јер у целој васељени нема ништа што је ванприродно. Оно што је људском уму несхватљиво, то још није ванприродно. Да се све оно умотри шта се и како се у природи ради, ту треба и више чула и оштријих чула, него што их ови садашњи ваши људи имају. Ваш Бихнер, Молешот и остале присталице грубога материјализма — то су они мрави, што су свога научника мрава извиждали. Ваши су људи, кажао сам ти, навикли да оно што они не могу да виде, да појме, па чак и да опипају, огласе као неистинито, као немогућно, као противприродно; а стиде се да кажу, шта је којешта на овоме свету корњачи несхватљиво, непојмљиво, немогућно, па по томе и противприродно!“ рећи ће мој вођ, а преко усана му прну нешто мало болна осмеха.

Мени баш не би право што наше умне способности, нашу, и ако још слабачку, интелигенцију упоређује са схватањем и интелигенцијом једне корњаче, али ме он благо потапша по рамену, па ће ми рећи:

„Немој ме криво разумети! Ја нисам имао намеру да подцењујем ваше способности, вашу интелигенцију, моћ вашег схватања, а још мање да то све упоређујем са способношћу и интелигенцијом једне корњаче. Не, Боже сачувај; него сам хтео да изнесем шта чуда истинâ има које су људи открили, пронашли, и о којима већ нико живи не сумња; а о свему томе једна корњача, која не спада у ред најглупљих и најнеразвијенијих животиња, ни појма нема, нити ће га икад имати.... Још више има природних тајана, које у истини постоје, али које човек још није открио, а неће их с овим slabим и несавршеним чулима нигда ни открити, — него што их је човек до сад умотрио, појмио и потпуно открио. Него доста о томе: ја се никад нисам ругао ничијем незнању, па ни овом приликом; а сад ме пусти да ти објасним оно, што видим да ти је мутно и нејасно. Дакле слушај.

„Оно твоје тело што је остало доле на вашој кугли у твојем стану, на твојем кревету, то је атом материјалног света; а ти који са мном нутујеш кроз овај бескрајни бездани свет — ти си атом духовног света. Између та два атома, по суштини њиховој, има ова битна разлика: твоје тело постоји, али оно не зна да постоји, онако исто, као што постоје миријаде сунаца што светле, што греју, што дају живота безбројним биљним и животињским организмима, па онет сва та сунца, сви ти васељенски колоси не знају да постоје, нити су свесни своје величине,

своје силе, свога сјаја, своје моћи... А ти, душа твога тела, такође постојиш, али си свестан свога бића: ти знаш да постојиш, ти знаш да постоји и твоје тело и цео овај свет. Још јасније да се изразим: „цео овај бесконачни космос постоји, али он не зна да постоји, док једна мајужна варница што је синула из онога божанственога Ума што је свуд и на сваком месту, што је у цео овај безброј колосалних светова унео и утврдио један вечити ред и поредак, један непромењиви природни закон по коме се свака тварка од мајужног атома, па до ових небесних колоса што се Сунца зову — управља и креће, док, велим, једна светлуцава умна варница не само зна да она постоји, већ зна да постоји, да ће вечно постојати и духовни и материјални свет. И кад не би било духовног света што осећа, што види, што се лепоти диви, што разликује светлост од таме, лепо од ружнога, складно од нескладнога, узвишено од нискога, онда на што би и била цела ова бесконачна васељена, пуна сјаја, пуна лепоте, пуна чара?... Заиста, онда њено биће са свима њеним лепотама не би имало никаква циља; она би код све своје лепоте и сјаја, код све своје чаробности и грандиозности остала у вечитој тами, незнана и неонажена!... Тело, дакле, твоје постоји, али не зна да постоји, док ти постојиш и знаш да постојиш. Оно се мења обнављањем, а не зна ни да се мења ни како се мења, док си ти непромењив, ти си онај исти кад си се играо с децом на твојем двори-

шту као и онај, кад си полагао испит зрелости и кад си отишао у Париз на Школу Права. Сети се свију тих момената, па ћеш увек рећи: јест, то сам био ја. И душа човекова има неких мена али не у облику, већ у узвишености. Она тежи да се уздигне ка Оцу своме. Живот њен на земљи, у човеку, има тај једини циљ. И она се приближује Оцу своме, Богу своме, образовањем, племенитим делима и познавањем вечитих Божјих истина. Душа човекова, док је са својим телом у заједници, често и залута, али она увек зна и извесна је кад се Богу, своме Оцу, приближује, или кад се од њега удаљава.... Разумеш ли сад да је смрт, од које се ви тако плашите, један узвишени, један божанствени моменат у животу људи, а ваш страх и зебња од ње да је једна заблуда, једна шимера и више ништа?“ повика Лапласов дух, а глас му је, чинило ми се, тренерно као звук на каквој небесној харфи....

XI

НИШТА ПОД НЕБОМ НОВО

„Нема више чуда!... Ми смо при
расвитку једне нове науке.“

Flammarton.

Духовни свет, о коме ми је толико говорио мој загонетни вођ и сад ми не силази с ума. По његовом уверавању духовни је свет распрострањен по целој васељени, онако исто као и материја. За њ нема даљине у простору. Куд науми он је у истом трену тамо. За њ нема препрека: он пролази кроз зидове као и на отворена врата и прозоре. Њему не може нанети вреда ни ватра ни вода. Оно што он зажели да види, он то види, види издалека као и изблиза. Он чита туђе мисли као отворену књигу. Дух, то је управо сама мисао. Дух је пламен из кога непрестано прште варнице, а те варнице то су мисли, то су идеје којима духовни свет испуњава свеколику васељену. Он је то што је у душу човекову унео мисао о Богу. Он је тај, који је први почео да открива природне законе који су вековима ве-

кова били сакривени оку човекову; он је тај који је, мало по мало, почео да разрешава загонетна питања, која су му постављали сами феномени, што су се пред њим ређали, а које он није умео да разреши; а заблуда је највећи камен о који се човек спотнџао од кад је почео да посматра природу и све њене чудесне појаве и која је многоме женијалном мислиоцу укинула главу, кад је год дрзнуо, да јој маску с лица здере.... Она је то која је осудила Сократа да отров попије, јер се он беше усудио да се отресе њихових ланаца који су онда окивали читаво човечанство; она је то, која је нагнала и самог Птолемеја да се закикоће на једну истину, а то је: да се земља око своје осе окреће, а не читава небеса и сва његова светила око ње; она је то, што је веселог Анаксагору протерала из његове отаџбине, што се усудио да каже, да је Сунце веће од Пелопонеза!... Тако је.... Дух — то је узвишени архитекта свега што у васељени постоји, а материја је градиво, од које Он ствара своја ремек-дела у овој бесконачној пучини васељениној.... И свет опет држи да је извор оној творачкој сили, што све светове држи на једном вечитом карару, сама груба, мртва, бесвесна материја, а не онај велики Ум који има једно једито име, познато свима народима и свима временима, а то је — *Бог*....

Обично се каже, да у свету бива све случајно. То не стоји. У природи нема случаја, већ само вечитих и непроменљивих закона, по којима

се креће и материјални и духовни свет. Свака појава има своје узроке, а сви узроци налазе свој праисконски извор у природним законима. Оно што су људи до данас открили од тих природних закона то је, према ономе што још нису открили, и према ономе што по свој прилици нигда ни открити неће, — то је, велим — једна кап воде према неизмерној пучини непрегледног океана.... До које висине познавања природних закона беху узлетели становници ове угашене звезде, овог алама међу безбројним планетама у бесконачној просторији небесној; — до које висине беше узлетео њихов префињени укус у лепоме, у хармоничноме, у истинитоме, у узвишеноме, у племенитоме, — то ми, становници наше кугле, још ни појмити нисмо у стању....

„Па ипак и они су били тек у почетку почетка познавања вечитих и непроменљивих природних закона,“ рећи ће Лапласов дух, који је просто пратио моје мисли.

*

Највећи утисак учинила је на мене њихова тако звана пијаца „Црних палата.“ То су права чудовишта од њихових колосалних грађевина. Изгледало је да оне нису зидане, већ да су саздане. Двадесет и четири, као гавран црне, палате правиле су, са својим главним и тешким фасадама, елипсасти круг око једнога огромног трга, на коме се као какав испоин, који је цео овај град надвисио, подизала она иста астро-

номска кула, на којој смо ја и мој вођ мало пре били, кад смо на ону планету сишли. И од овога трга, као год и од трга „Славе и победе цара Гомора,“ гранао се 24 улице у облику звезде. Изгледа да су елипсасти кругови и облици звезда веома цењени у престоници Гомора. То ме је подсећало на — „*Place de la Concorde*,“ на „*Place de la Nation*,“ на „*Place Victor Hugo*“ и на „*Place de l' Etoile*“ у Паризу. И не само то, већ и оне циповске колонаде на храму „Светога Тројства“ на палатама политехнике и царскога „Црвеног дворца,“ а особито на ове 24 црне мраморне палате што окружују трг астрономске куле, јако су личиле на колонаде старог Лувра, Мадлене, Пантеона, Бурзе, Опере и Бурбонске палате у Паризу... Одакле, ли су јонски, доријски и коринтски стубови добили своје облике?... Да ли они доводе своје пра-прапорекло из рушевина старе стоврате Тебе, Нишиве, Вавилона, Палмире, или је то, па и саме облике уметничких грађевина, пронео по васељени духовни свет? — питао сам се. На то ће ми Лапласов дух одговорити:

„Имаш право. Закон одабирања при образовању нових облика и формама, и у биљном и у животињском свету, скрива у себи франконску клицу прогреса — нагињања ка лепшем, ка савршенијему облику: каква је првобитна ружа, а каква је данас; какав је првобитни шебој, а какав је данас и по разноликости боја и

по самоме мирису; погледај дивљу ружу, а погледај питому; погледај дивљега голуба, а погледај питомог; погледај примитивно биље што је било без листа и зеленила; а погледај данас ваш тристагодишњи раст, ваш дивни крунасти платан и хиљадугодишњи Боабаб!.... Како се извршио овај прогресивни преображај, преображај од лепшега ка лепшем, од дивнијега ка дивнијему; од мириснога ка мириснијему; од разнобојнога ка разнобојнијему?!... То се све извршило полако, тихо и без великих скокова, — по закону одабирања који влада и у биљноме и у животињскоме свету, и у царству материје и у царству духова. И тај закон влада у целој васељени, — како на једној тако и на другој звезди.... О да ти је само знати и добро умотрити разлику савршенства која постоји између питијасте инфузорије и једног црва. Она је много већа него разлика између корњаче и једнога индијског слона; а колика је разлика између Гориле и примитивног човека, толика је иста, ако не још и већа, између примитивног човека и данашњег човека!.. Разлика је у кроју лубање, стаса, руку, ногу, вилица, уста, зуба; разлика је у откању, у еластичности коже, у мекоти и сјају косе; у очима, у погледу; у изразу црта на лицу. Крој тела у примитивног човека био је незгранан, здепаст; његово лице било је дивљачко, његове вилице животињске, а уста и зуби прождрљива звера; кожа једно грубо откање, пуно кала и нечистоте; његова коса

на глави — чекиња, а маље по телу — чўпа; његов поглед дивљи, крвожедан, готово бестијалан... Хе, а да ти је још знати разлику између првобитне жене и жене данашње на вашој Земљи. Ко би упоредио те две жене, жену примитивну и жену данашњу, жену што је живела у тамним давно и давно минулим временима у препотопним шумама, гудурама и пећинама, и жену што данас живи у велелепним салонима у Паризу, Лондону, Берлину, Њујорку, Пекингу, Сиднеју па и у вашем живописном Београду, — тај би једва нашао неких општих заједничких одлика: што имају и једна и друга руке; што усправно иду и — што обе могу да говоре; а све остало изгледа, као да су то два, са свим различна, створа у царству животињскога света. Примитивна жена могла је бити пре лафица и тигрица, него данашња жена; а данашња жена више личи на какав идеалан створ, него на своју препотопну другу.... Кожа данашње жене еластична је, бела је, провидна је; њено је тело обло, витко — као да га је Канова извајао из бела Карарска мрамора: њена мала, као кармин, румена, уста, као да су само за то створена, да те својим осмејцима занесу, залуде, и да те својим врелим пољупцима растопе!... А њене очи? Да у њима видиш читав један свет, свет духовни, свет што усхићава; њена мека коса то је свилено повесмо, што се прелива као да је обливано неким небесним сјајем... Мислиш ли ти да је овај чудесни преображај — од гру-

бости и суровости човекове, па до ове данашње питомости и племенитости његове — један гô случај?... Не; то је праисконска тежња, једна виша намера, један вечити прогресивни закон Бога Свевишњег — ка вечитом усавршавању и улепшавању облика у читавој васељени. Ти исти закони владају и у творевинама човековим: његове пећине, његове подземне јазбине, у које се склањао од зла времена и дивљих зверова, — били су у првим данима живота његова први облици његових станова. А данас? Ето погледај ове величанствене мраморне палате, које као да нису створ људских руку већ некога вишег немарства небесног!... Зар у њиховом сјају, у њиховој лепоти, у чудесној правилности њихових линија, у лепоти самих облика, — не видиш онај исти вечити закон општега прогреса, ону исту тежњу ка лепшем, ка складнијем, ка савршенијем облику?!“ повика мој вођ и повуче ме за рукав.... То му је, без сумње, био знак, да се иде даље. И ми се у истом трену нађосмо у просторијама једне од оних црних палата, што су својим тамним фасадама опасивале простран трг оне астрономске куле.

*

Мрачност ових циновских палата давала је неки тужан и суморан изглед: оне су више личиле на какве гигантске гробнице, него на сјајне дворе у којима је некада бујао весели живот срећнога света.

„Па ове у самој ствари и јесу гробнице. У њима почивају свеколике умотворине свију народа, свију епоха и времена, из којих је изаткат минули живот ове негда дивотне кћери Сунца Амадураме, живот тако бујан, тако обилан и тако раскошан, какав се игда могао јавити у пространом крилу васељенину!“... рећи ће ми мој вођ.

*

Све просторије ове колосалне палате, у којој је, како ми рече мој вођ, било преко 4200 које галерија, које салона, које већих и мањих соба, изгледа да су нарочито удешене за музеј стардревне скулптуре, махом за саркофаге и надгробне споменике знаменитих људи — царева, краљева, кнезова; црквених великодостојника из свију крајева ове одиста интересантне планете Амадураме. Ово је била нека врста старог Лувра у Паризу, где су смештене скулптуре из свију времена и свију културних народа — Мисираца, Асирјана, Грка, Римљана — од 40 векова па на овамо...

*

Ушли смо у један велики салон. У њему је било силенство мраморних саркофага; али се један јако истицао између осталих. Он је био напред салона подигнут на једно осниско камено постоље. Израда саркофага била је доста незграпна, а то је био доказ, да је то творе-

вина из најстаријих времена. На десној страни његовој извајана је глава некакве ђлѐ с отвореним чељустима а затвореним очима. На левој страни видела се, опет у рељефу, израђена, пребијена палوشина, а на прочељу једва се могла распознати мртвачка глава. Озго на мраморном капку лено се видео претурен царски престо. То су били очевидно некакви симболични знаци посвећени ономе, који је у овој својој вечитој кући вечити санак боравио...

„То су симболи негдашње силе, живота и смрти овога највећег тиранина, какав је икада био и живео и владао земљама и народима на овој колосалној планети,“ рећи ће ми Лапласов дух, „а ово је гробница његова. То је владалац из династије Геруга; а звао се Шаха Хама,⁴² Геруг ХХII. Крвожедан је то владалац био. Он је за време своје владавине водио 26 великих и 15 мањих ратова; он је разорио три велике царевине: царство амарско, царство Еола и царство игорско. Он је у тим ратовима са земљом савнио 1806 градова. Шта је ту само погажено, измрцварено људи, жена, деце!... Он је после једне крваве битке над Еолима принео на жртву своме Богу Азуру три стотине еолске дечице, и две стотине невиних еолских девојака. А кад је ратовао с Игорима, он, освојивши један од знатнијих градова њихових, том приликом заплени око 20.000 које деце, које жена а које

⁴² Муња п гром.

стараца, па их за војском поведе, да их где на каквом тргу за добре паре прода, јер се у то доба на овој планети водила јака трговина робљем, а особито децом, дечацима и девојкама; али кад му понестаде војсци хране, а и само је робље требало хранити, он нареди те се старци покољу и њихово месо баца хртима и огарима; а децу, жене и девојке подели војсци, да с њима ради што јој год њена зверска ћуд зажели.

Он није боље ни са својима поступао: једном се његови кувари избеуме те му мало више пресоле његово најмилије јело, и он сместа нареди да се свих дванаест кувара закољу, скувају и добро посоле, па да се баце његовим огарима, те да се види, да ли би они хтели јести пресољено месо. И то се, наравно, на длаку извршило.... Овоме тиранину беше тѣсан цео овај пространи свет, а погледај само колико му је простора требало у самој ствари!... Њега је историја уврстила међу највеће и најсилније владоце тога доба!... Он је владао 84 године и историја није забележила ни један једини таман моменат из његове језовите владавине. Његови верни поданици у пространом му царству нису га толико волели, колико су га се бојали; а од дворана срећан је био, ко му се могао више додворити и ставити се у положај да другоме главе откида.... Ето, видиш, таки су људи свуда, док су још пола дивљи зверови, а пола људи, — па и на овој

планети," повика Лапласов дух, а преко уста му прну један тужан и сетан осмех.

После ће наставити:

„Његов наследник Геруг XXIII владао је само две године. Био је благ, добар, хуман и милостива срца према сваком поданику своје, за кога би чуо да од људске неправде страда и пати. Зато је, по свој прилици, и решено у тајном крунском савету, да се удави, и то просто зато, што се држало, да његово одвећ добро и племенито срце — може иштетити „више државне интересе.“ Шта више, његовим посмртним остатцима није дато места ни у самој царској костурници, по свој прилици зато, што се бојало да његова благод и доброта и тамо не учине каква квара... Тако је, Божји су путе неспитани... Збиља, би ли могао погодити, која је ово династија, а који ли народ, којим је она управљала и владала преко 96 векова?“

Ја га погледам зачуђено.

Он се само осмехну па ће ми рећи:

„Знам ја што сам те тако упитао. Последњи огранци њени — то су она два брата, она два звера, онај црни и онај зелени што смо их мало пре гледали представљене у ономе њином споменику на тргу „славе и победа Гоморових;“ а Гомори доводе опет своје порекло од последњих владалаца царства Игора, чије је робље онај крволук као и њихово месо бацао пред своје хрте и огаре, које је он високо ценио, неговао и подизао, и због којих је многи чувар плаћао

главом, ако је коме љубимцу царевоме ма и с репа длака полетела. На развалинама простране државе Геруга у којој се није знало, или су јој владоци били крвожеднији или њени дворани подлији, злобнији и неваљалији, безумнији и на свако зло склонитији, — подигнута је друга држава, друга царевина на са свим другим друштвеним основама: па основама правде и правце, на основама људске племенитости и духовног зближавања и познавања оне велике задаће човекове, да се добрим делима приближује ка своме великом Оцу — Богу Свевишњему. Одатле је, управо, и почео онај велики период преображаја не само у пространом царству Гомора, већ и на целој кугли овој, не само у животу друштвеном и државном, већ се од то доба почињу јављати велики прогреси на пољу науке, уметности и открића огромних сила природних, пред којима човеку просто памет да стане. Употреба водене паре, електрицитета, сунчаних зракова, његове топлоте на овој планети су рано у службу људима уведени. Она је то што је пренос највећих терета с једнога места на друго, с једне даљине на другу, олакшала до невероватних граница. О, у то доба великих и епохалних проналазака народи су се утркивали, ко ће кога претећи на пољу науке, цивилизације, уметности, хуманости и свеколика полета друштвенога... Трагови те високе културе и цивилизације ових народа, сво, видно се огледају на овим колосалним споменицима ове класичне престонице Го-

мора, овога величанственога споменика надгробног велике нације ове давно и давно упокојене кћери Амадурамине!“

После мале паузе Лапласов дух додаде:

„Ето, зар не видиш да се и у овоме обрту од горега на боље, од крвожедних пустошника Геруга, на велике работнике на пољу човечанскога преображаја, на славну династију Гомора, не скрива она узвишена тежња ка лепшем, ка напреднијему, ка племенитијему, ка узвишењу!..“

После смо се обрели у галеријама вѐра и — Божјих пророка.

*

У овим галеријама изложене су реликве свију вера које су кадгод на овој планети суштествовале као и статуе појединих богова, њихових пророка, светитеља и богоугодника, и многобројни црквени сосуди. Има их чак из првобитног доба најстаријих народа и племена што су некад на овој кугли живели: скитали се као номади, а своје богове вукли за собом, молили им се и жртве им приносили.

Ми бесмо ушли у галерију бога Аруха. То је један, како ми рече мој вођ, од најстаријих богова на овој планети. Њега је још у давно и давно минула времена, времена тамо далеке прошлости покривена, свету открио ве-

лики пророк Емедарухо.⁴³ Престо овога бога Аруха био је на највишем врху брда Итаса, на који се човечја нога никад није могла попети. Само је цигло једном Бог Аруха допустио своме пророку Емедарухи, да се на сâм врх попе и да види престо свога господа бога.

— „Престо бога Аруха сијао је као и свако друго Сунце. Бога писам могао видети, јер се и он беше обукао у сунчани сјај што очи засењава,“ стоји забележено у светом писму пророка Емедарухе.

Пророк Емедарухо био је пре тога страстан ловац, а особито на дивокозе. Једнога дана тамаи да одаише стрелу на једну дивокозу која се беше припила уза саму литицу брда Итасова на коме је био престо Арухов, а нешто му истрже из руку и лук и стрелу и обоје баци у страховиту провалију што је зјапила баш пред њим. И у то исто доба заори се озго са Итаса један громовити глас:

„Не дирај више у моје стадо!“

„И то је био глас бога Арухе.“

Од то доба пророк Емедарухо није више понео ни лука ни стреле, нити је икад потао окусио меса од дивокозе, а оне би му долазиле и лизале сâм из његових руку, а он их миловао, хранио и појио; а сâм се хранио корењем и медом из дупља. Свакога првог дана у десетини он је освитао тамо где му је бог Арухо

⁴³ Што значи: посланик Арухов.

истрго из руку лук и стрелу, ту би пао ни-
чице, молио се богу да му опрости грехе и по-
сле му жртву приносио у корењу и меду. И
бог би му се после сваке молитве озго с Итаса
јавио и казивао му свету вољу своју. И тек
после трогодишњег испаштања, бог му допусти,
да се на сâм врх попне и да свети престо свога
бога види“...

Мој чудесни вођ, ама као да је и он с њима
био на брду Итасу!... Ево како ми он изреком
о овоме богу Аруху даље исприча:

„Неће бити без интереса, ако ти главне
принципе свете воље овога бога Аруха пока-
жем, које је, наравно, његов изасланик Емеда-
рухо из његових уста чуо, у своју свету књигу
записао и после народима објавио. Тако:

а) „Ја, једини бог Аруха створио сам, у
времену, свет и небеса и све и што се види
и што се не види;

б) „Створио сам небеса и све звезде; ство-
рио сам оба Сунца, и велико и мало, и Сунце
Амадураму и Сунце Клеву; створио сам Аруца-
Дару и на њој красну ехору,⁴⁴ створио сам све
што живи и миче се на овој лепој простирци мо-
јој; па сам најпосле створио и моје мезимце, децу
моју, моје — мајумаје....⁴⁵

в) „Мајумаје су деца моја; ја сам их по-
слао да чине добра дела, те да се с њима своје

⁴⁴ Ехора, по светом писму ове религије, значи од прилике
што и наш земаљски рај.

⁴⁵ Мајумаји значи: људи.

оцу врате; а ја ћу их онда населити у моју небесну *ехору*, у коју могу ући само она деца моја, која к мени о штапу добрих дела дођу....

г) „Грешнике ћу за вечна времена одагнати испред врата моје небесне ехоре, мога вечитог царства;

д) „Живот којим сад живе деца моја, то је само сенка правога живота; живот у моме царству, у мојој небесној ехори, то је прави небесни живот, што га је отац спремио за добру децу своју;

ђ) „А живот оних што их испред врата моје ехоре у неврат отерам — то је живот вечите таме и вечитог мучења;

е) „Ја сам својој деци дао слободну вољу; на њима је да изаберу од ова два живота онај, који им се допадне; а они се бирају — добрим и злим делима.“

*

„Једном је“ настави Лапласов дух „пророк Емедаруха упитао бога Аруху:

— А како ћемо, Господе, знати шта су то добра, а шта су зла дела? —

„На то је бог Аруха одговорио:

— Чините оно другима што би желели да други вама чине. И то ће бити ваша добра дела; а не чините оно другима што не желите да вама други чине — јер би то била зла дела!“

„Па то исто стоји и у нашем Светом Писму: то исто налаже нама наш Господ Бог Исус Христос!“ повичем ја...

„А, је ли?...“ обрецну се на ме Лапласов дух, „зато га ви и слушате! Јадни ли сте и ви и то ваше слушање! Ви бисте једни друге у капи воде попили! Коље се брат с братом, а отац са сином, коље се племе с племеном, а народ с народом, коље се држава с државом, а религија с религијом... Хришћанство је постало двоглава ала која сама себе прождире; од оне узвишене Христове науке, од оних божанствених принципа њених, ви сте начинили једну наказу, једно чудовиште.... Књижници и фарисеји разапели су на крсту Бога човека, а хришћански фарисеји разапњали су, тестерили сү, спаљивали су хиљадама невиних жртава: они нису мучили и убијали само иноверце већ и саму децу свете Христове цркве; узвишене законе Божје, које им је велики Учитељ у аманет оставио, да се по њима владају и да друге науче да се по њима управљају, они су својим грешним и каљавим ногама погазили.... Знаш ли шта су учинили с великим философом Ванинијем у Тулузи, а шта с Ђорданом Бруном у Риму, а шта са Јованом Хусом у Констанци?!.... А све су то били добри и верни синови свете цркве Христове и исповедници праве чисте науке његове; али су њени чувари били вуци и вукодлаци! Ванинија сү гола — у гаћама и кошуљи — водили једнога хладног дана зимског,

тесним тулуским улицама на спалиште, па кад се не хтеде одрећи своје узвишене науке, онда му прво целат клештима из корена језик ишчупа и у ватру баци!... Страховити врисак што се у тај мах оте из груди несрећном Ванинију, следио је душу све оне многобројне светине што је дошла да сеири, како ће свети оци да спале једног „Христовог отпадника“!... После је целат бацио Ванинија на ломачу, на којој је буктила страховита ватра, те је тако жив спаљен, а његов пепео бачен на ветар, да га по свету разнесе, те да му трага не буде!... Исто је тако прошао и Ђордано Бруно и Јован Хус и још многи други!....

„Збиља, шта је онда хтела она божанска песма, кад су оно пре двадесет векова сишли у Витлејем анђели Божји, да објаве земљама и народима рождество Христово, и да запоје песму Господњу:

„Мир земљи, слава небесима!“

„Зашто ли он оно умре на крсту мученија, с оном анђелском трпљивошћу?... Он мре, а Оцу се своме моли за своје мучитеље:

— „Опрости им оче, они не знају шта раде!“

„О, узвишено праштање, како си ти великога порекла; јер ти долазиш с усана највећег мученика, са усана самога Христа Спаситеља!...

„А шта су радили пастири свете цркве његове, који су у аманет примили, да ту небесну благод, да ту анђелску смиреност, да то

божанско праштање унесу у душу свеколиког рода људског?... Питајте пустошне крстоносне војне, које су у дивљаштву своје, главе невине дечице, као лубенице, разбијале о хладне камене зидове несрећнога Јерусалима; питајте она сврепства и оне пустоши што су чињени за време тридесетогодишње и седмогодишње верске војне; питајте крваву шпанску инквизицију; питајте ону црну, ону аветињску Вартоломејску Ноћ усред просвећенога Париза!“ болно повика Лапласов дух, и мени се учини, као да су му очи биле пуна суза!....

XII

ДУХ ЈЕДНОГА ЦАРСКОГ БИБЛИОТЕКАРА

Све што је људско — пропада, па
и сами њихови богови!..”

Лапласов дух још је дуго гледао преда се. По лицу његову беше плинула нека тешка суморност. И онда ће се окренути мени:

„Ви имате још много и много да патите. Род људски на вашој кугли као да је проклет. Он, сиромах, страда од како за се зна. Сâм син Божји, Исус Христос, сишао је на земљу, да га својим мучеништвом на крсту искупи од грехова, од беда и невоља, па ево где мину двадесет пуних векова, а он и дан-данас страда, сто пута горе, него под Пилатом!.... Ви и дан-данас, усред ваше уображене цивилизације, један другог једете, сатирете, убијате. У вас као да је врлина бити препредени лупеж и неваља-лац: ви се кикоћете, кад један другом што боље и што вештије подвалите. У вас нема морала ни у животу вашем, ни у држави вашој, ни у цркви вашој: у вашој души као да је са свим изумрло страх Божји!... Ви сте се патили док

сте се били и клали с дивљим зверовима; ви сте се патили и пошто сте се и њих ослободили, па сте онда сами једни другима постали још опаснији зверови; вас је сатирало и упропашћивало полудивилизовано стање ваше; вас и данас просто уништава ова ваша назови образованост и цивилизација: ваши данашњи ратови сто пута су убитачнији и пустошнији него они Хуна и Авара!... Јест, на оној вашој веселој кугли као да почива некакво проклетство Божје!“ уздахну Лапласов дух тако јако, да је одјекнуло дубоко доле по галеријама ове пусте и суморне кућурине! Јест, баш се мени учини, као да некакво „ехо,“ оздо из дубине ових мрачних просторија, учини:

„Ој!...“

И нисам се преварно. У истом трену пред нама се обре некакав омален, нешто мало погурен старац. Уместо одела, он је нешто имао на себи од финог, као горски снег белог, готово светлуцавог паперја... То беше нека врста кафтана са великим и широким рукавима, који су више личили на крила, него на рукаве какве аљетке.... Бела му брада до испод појаса; а она густа, као свилено бело руно низ плећа пуштена коса, давала је овоме старцу необичан облик. Очи велике, светле, светле као жива жеравица, а из њих као да избијају некакве светлуцаве фосфорасте зраке; велико и широко чело сведено на благу амајлију, издавало је дубоку мудрост и велику интелигенцију овога чудноватог

старца; а црте његова блага и доброћудна лица одсијавале су неком живом и враголастом веселешћу... Тип и крој главе његове није одговарао ни типу ни кроју главе наших људи на Земљи. Ја то управо и не умам да кажем у чему и како, али цела старчева појава казивала је да је то човек с неке друге планете... Поглед његових очију просто је продирао у душу моју. То беше некаква недољива сила што привлачи: умало што му нисам полетео у наручја, а ни сâм не знам зашто?...

— Ви сте ме звали?! окрете се он моме вођу.

— Ја?...

— Неко од вас двојице, учини он, на ме благо и смешећи се погледа, као да ме је упитати хтео: да ме ти ниси звао?.. И онда тек упита, а ко је оно од вас двојице овога часа онако дубоко уздахнуо?...

— Ја, одговори му мој вођ.

— Онда сте ме ви звали, рече он, на додаде: ја вам, ето, стојим на служби.... Него, најпре да се један другом представимо!... Ја сам, негдашњи, дугогодишњи царски библиотекар; а у последње време заступао сам и мога болног пријатеља Маримеју, директора царских Музеја... А ви? Знам, ви сте она виша интелигенција, коју је замишљао велики математичар, философ и астроном Лаплас, становник једне још доста младе планете, што се налази у једној малој сунчаној системи. А, јес, јес, Лаплас је

био прави научник, какав се ретко јавља и на којој напреднијој планети него што је његова отаџбина. Он је добро обележио своје биће на својој планети. Што јес, јес, признати му се мора. Он се по већој части бавио небесном механиком и много је допринео полету астрономије на тој планети; он је тај што је прикупио, средио, у једну целину довео све, тамо амо растурене радове знаменитога научника и астронома Њутна, на и Халејева, Клерове, Алембергове и Елеове, а све у прилог научне расправе о гравитацији што влада у читавој васељени; а, сем тога, тај велики научник унео је много светлости и у област треперења некретница, као и то, колико само њихов месец има покрета, а особито оних, што долазе са спљоштености земљине и удаљености њене путање — орбите — од њенога сунца; он је тако рећи обелоданио страховите пертурбације на Јупитеру и Сатурну, ова два правацина те сунчане системе. Он је тај који је оборио тако звану Бионову доктрину, да се земља њихова видно расхлађује; напротив, векови векова прођу, а то се расхлађивање дугим и дугим астрономским посматрањем није могло опазити, а то зато, што су ти векови један трен у животу једне звезде. Али се он тек у правом смислу прославио, што је поставио здраву основу космогоничној системи — како постају, како се образују светови — сунца, планете, планетски пратиоци, — једном речи како постају сунца и сунчане системе у читавој васељени!...“

Док је ово говорио дух царског библиотекарара, опазио сам лепо, да су се образи мога вођа чисто зажарили. То је морао приметити и дух библиотекараров, кад он одједном застаде, погледа право у очи моме чичерону, па ће му тек рећи:

— Ама па коме ја ово говорим?... Па ти ниси само она виша интелигенција, коју је тај велики научник замишљао, да ће се јавити у роду људском после 10 милиуна година, већ си ти главом сам дух његов. Што ми се човече не кажеш?!... И онда рашпери руке и један другоме полетеше у паручја....

— „Ако се не варам ми смо се последњи пут видели на оној мајушној планетици — како се оно зваше?... А, знам, на Марсу.

— Јест, тамо смо се видели, одговори му Лапласов дух, веома ганут овим ненадним сусретом.

— И ви сад овде у овоме, од целог света заборављеном, крајичку васељенину; ви овде на Аруца-Дари, негда најлепшем цвету у круни сунца Амадураме; ви овде у престоници славних Гомора; — ви овде у мојој веселој постојбини?!...

— Ја сам ти то обећао.

Јест, хвала ти; то је баш лепо од тебе. Њу сад слабо ко посећује; од мртваца цео се свет клони, па и сами духови. Ја тек доснем у хиљади две година — тек да ме жеља мине; али и кад дођем, мене обузме нека туга — кад је овако нагрдну погледам... Хај, ала на њој

некад беше живот!... То је била најлепша пестива у пространом царству Амадурамину... А сад?... Мумија!... Него, збиља, ко ти је ово? окрете се он одједном к мени. Он као да још није ступио у наше редове, у сферу духовног света?...

— Није. Ја сам га, ето, повео кроз васељену, те да му једну неверицу избијем из главе; повео сам га да својим очима види, да оно што се види није главно, већ оно што се не види... И баш ми је мило што сте се и ви нашли, да у ову његову ћупу унесете колико толико правог божанственог видеља! рече му мој вођ као у некој шали; али мени лепо букнуше образи, кад ме пред овим седим старцем назва ћупом!...

— Шали се твој вођ, рђо моја, немој се љутити, окрете се старац мени с неком особитом благошћу. Он тебе тим не унижава, већ те узноси у више духовне реоне. Примип ли све, разумеш ли све што си видео на овоме твојем путовању по небесима, онда, знај, да ти је будућност осигурана, а светли двори нашега Свевишњег Оца биће ти широм отворени!... Него, збиља, шта смо се збили у ове мрачне избе ових црних и суморних дворова?... Зар ви овде немате ништа занимљивијега да разгледате него ове жалосне крбањеке наших старих пропалих богова?!... Каквог задовољства налазите у посматрању ових црвоточина давно и давно изумрлих људских ројева? Шта сте нашли ту занимљивога; може ли ово бити права храна нама ду-

ховима? Не може. Шта више, хтели сте да прегледате и царске библиотеке; а шта би тамо имали да видите поучнога?.. Ништа баш.... Ја мислим да вам је прави циљ да разгледате музеје васељенске. Ту има шта да се види; а у мојим библиотекама? Ништа од свега тога. Оно што је тамо то су црвоточине једнога угнутог мравњака: па ни оне нису све ту, то је тек милијардити део од онога, што су ти мрави радили. Ми смо морали свакога века наређивати, да се у свој земљи спале све људске умотворине другог и трећег реда; а оне четвртог реда нису ни примане ни у царске ни у државне библиотеке.... Боже, шта је ту спаљено романа, новела, приповедака, драма, трагедија, песама, — томе есана нема! Па шта се и могло друго чинити? Морало се, иначе их ова земља не би могла држати... А сиромаси песници, романијери, приповедачи, писци драма и трагедија, они су себи уображавали, да ће том својом умном муком себе за вечна времена обесмртити; а није им ни на ум падало, да ће доћи време да им се за хиљаду година не би могла само њихова имена прочитати, атоли да неко слудује, да им чак и њихове саставе чита. Ако се не варам, у једном одељењу царске библиотеке има једна огромна серија старих протокола, у којима су записана имена разних научника — философа, математичара, астронома, књижевника, живописаца, вајара, пенмара, и то су само узети научници, књижевници и уметници првога реда,

онако од прилике као што су ваши: *Конфуције, Сократ, Аристофан, Хиократ, Пиндар, Аристотело, Праксител, Архимед, Цицерон, Сенека, Хорације, Овид, Данте; Михаило Анџело, Рафаило Санџио, Коиерник, Галилео, Кеилер, Њутн, Халлеј, Корнељ, Расин, Шекспир, оба Лаланда, Лагранж, Кант, Хершел, Струве, Араго, Молијер, Волтер, Жан-Жак Русо, Канова, Гете, Бајрон, Хајне, Гогољ, Виктор Хуго* и други њима слични великани.⁴⁶ У те протоколе записано је само сувих имена наших првих научника и уметника преко пет милиуна!. И ја вас сад питам, ко би им свима само имена прочитао, атоли њихова дела прелистао?! О књижевницима другога и трећега реда нико није ни водио рачуна, њихове су умотворине умирале пре својих аутора, а ови су се сиромаси опет чудили како их свет не разуме. Многи су чак и на то помишљали, да су се сувише рано родили, али нико од њих није губио куражи: што их свет више није читао, они су све више писали, писали су за доцније нараштаје.... Зато оставимо и једне и друге да мирно почивају у сенци вечитога заборава, а ми изађимо онде на онај балкон. Диван је оданде поглед. Одатле ћемо да посматрамо једну другу књигу, књигу широм отворену, књигу божанствену, књигу пуну тајана Божјих.... Одатле ћемо да посматрамо последњи ропац једнога издишућег сунца!..

⁴⁶ Ја сам баш погледао, хоће ли кога од наших великана књижевника поменути, па — ништа!...

И ми се одједном сва тројица обресмо на балкону једне од оних црних мраморних палата....

*

Сунце Амадурама беше високо одскочило — мало више него кад наше Сунце одскочи на велике ручанице. Него то и не беше сунце, већ један огроман, као жар црвен глоб, чија површина беше измрљана небројеним мрљама свију могућих облика и фигура. Слаба црвенкаста светлост беше облила непрегледни океан ове мртве вароши. Оне куле, она небројена кубета, они кубасти кровови од навилјона чисто су дрхтали у некој мртвачкој светлости; а чудновате сенке, што их је бацала ова умирућа светлост Сунца Амадураме, више су личиле на неке демонске прилике, прилике из подземнога царства, него на сенке од кућа, торњева, кула, кубета и споменика.... Небо беше црно — као катран. То управо и није било небо, већ један црн, бездани понор; а овде онде светлуцала је из те васељенске пучине по која, једва видна, звездаца.... То су била сунца другога васељенског краја и других далеких светова....

Беше настало дубоко ћутање. Ћути Лапласов дух, ћути дух царског библиотекара, па ћутим и ја. Има узвишених момената у животу васељенину, кад се и духовима следи реч у грлу. Један такав моменат беше наступио сад. Најпосле ће дух царског библиотекара

дубоко уздахнути, па ће од прилике овако почети:

— Хеј, Боже мој, како ништа на овоме свету није стално! Цела васељена то је један календоскоп. Она се вечито мења. Облици што их она у својој вечитој лабораторији ствара неискрпни су, као што је и живот њен неискрпан. Па ипак, она је баш у томе своје вечитом мењању непромењива....“

И он се загледа у ону мрачну пучину небесну — као да је нешто тражио, и онда ће одједном узвикнути:

„Ха, ено га!... Јест, то је он, он главом — Махари-Хун — свет сунаца!... Сад му је баш време: он се у 25 милиуна Аруца-Дариних година⁴⁷ јави на овоме небу, а после толико исто времена он се изгуби у бескрајним даљинама васељенским... Видите ли га ви?...“ упитаће нас он.

И ми погледамо на ону страну, на коју беше дух царског библиотекара упро своје погледе. Имали смо шта и видети. Дубоко тамо у мрачним дубинама беше се оцртао један светлуцав глоб, који је имао око себе два грдна, тако исто светлуцава, обруча у веома развученом елипсастом облику. Много је личио на нашег Сатурна, гледаног 1872 године на велике телесконе париске звездарнице. И глоб и они

⁴⁷ То је око 50 милиуна наших година.

његови обручи блистали су у оној црнини небесној — као да су од самих брилијаната.

„Ето, то је један од највећих творевина небеснога немарства, то је један виши сунчани систем,“ започе нам објашњавати дух царског библиотекара.... „А, шта мислите, колико има у ономе глобу сунаца или боље рећи сунчаних система, а колико ли у његовим обручима?“ упитаће нас он, па и не чекајући на наш одговор, он ће рећи:

„У ономе глобу у среди има два милиуна и четири стотине хиљада сунаца, а у његовим појасевима има 24 милиуна сунаца; а њиховим планетама и планетским пратиоцима, астерондима, кометама и другим звезданим крбањцима нема броја ни ссапа!... И све се то збило у оно мајушно звездано јато!“ и онда се окрете мени:

„Видиш, рођаче мој, ти синоћ ниси веровао у бесконачност васељенину? а ваља ти знати, да сва она звездана јата што их ви са ваше Земље гледате и на северној и на јужној сфери неба вашег, заједно с вашом *Куловом Сламом* — једно су овако звездано јато, један већи комплекс звезда и — ништа више.... А оно што га сад тамо гледамо на овоме небу, то је са свим друго јато, други виши комплекс звезда, у коме има пет-шест милиуна сунаца више, него што их има у оном вашем комплексу. И сви су они, по овоме облику, један на други налик. Кад би се кап воде брзо окре-

тала око своје осе и она би добила овакав исти облик; ваша Земља кад се од свог оца Сунца одвајала, имала је исти облик; од њеног обруча образовао се њен пратилац, ваш Месец; ваш Јупитер, у пранскони својој, имао је овакав исти облик: а од његова четири обруча образовала су се четири његова пратиоца; ваш Сатурно има и дан-данас овакав облик... Па и ваше Сунце са целом својом многобројном породицом има овакав исти облик.... Тако је то: кад разбијамо какав већи кристал у каква милијерала, он пресе у стотину комада; али сви ти комади имају исти облик онога већег кристала. Тај исти закон влада и у постајању светова — сунца и сунчаних планета... Је ли тако?“... окрете се он вођу моме.

Сунчани комплекс од 26 милиуна и 400 хиљада сунца.

„Тако је; а ја бих вас још замолио да овоме моме ученику покажете и саму величину овога дина васењенског и не само величину, обим, већ и његову удаљеност од нас, те да колико толико добије појма о бесконачности простора у којима је смештено миријада миријада оваких сунчаних јата,“ учини Лапласов дух...

„А на што му то?!. Ко би пребројао атоме у једној оловној гмизи: да се броји и дан и ноћ за десет хиљада година, не би се ни половина пребројала; а сад ко би ставио питање, колико атома има у једној планети, а колико ли у једној читавој сунчаној системи, на прилику у системи нашега Сунца!.. Још је огромније оно питање о величини и обиму овога роја сунца!.. Кад би сунчана светлост пошла с једнога краја онога крајњег обруча, требало би јој десилион година, па да на други крај дође... А одавде до тамо? Тај простор, ту удаљеност ни ми духови нисмо у стању да схватимо, акамоли овај твој ученик.... Него баталимо то, па говоримо о ономе што се колико толико појмити да!“ повика дух царског библиотекара.... И онда се загледа у Сунце Амадураму, који у овоме трену беше просуо нешто живљу светлост по оној непрегледној мртој вароши. И он дубоко уздахну, па ће опет почети:

„Давно је то било, кад сам се као дете по овој вароши играо. Од то доба прошло је око ненунних 35 милиуна година!.. Престоница славних Гомора онда је била у најлепшем цвету

своме. У њој је онда могло бити око 20 милиуна становника. И то је био и највећи и најнапреднији и најбогатији град међу осталим градовима. У то доба је било на целој овој кугли око 20 хиљада великих, просвећених градова, везани једни с другим читавом мрежом речних и морских канала, електричних железница; телеграфима и телефонима без жица; огромним кулама за посматрање ваздушних струја; грдним резервоарима сунчаних зракова и сунчане топлоте, која је, у недостатку горива — дрва и угља — употребљавана за грејање станова у доба зимских сезона које бежу, још у моје доба, достигле страховите висине арктичке студени. Сунчана је топлота употребљавана и за произвођење електричне струје, која је неком чудном транслацијом кретала све железничке возове на целом шару Аруца-Дарином. Брзина електричних возова просто је била баснословна: на овој огромној кугли беше свака даљина ишчезла. Пронађена је нека врста теретних возова, на којима су пренашани грдни блокови стена од неколико милиуна килограма!.. А машине за дизање и спуштање прелазиле су у бајке: пренети једну мраморну десетокатницу с једнога места на друго, то је била једна проста сиграчка!..

„На овој су кугли, у моје доба, ваздушне лађе достигле свој врхунац. Оне су летеле муњевитом брзином у свима правцима и свима висинама. Све су непогоде још унапред сазна-

ване: и одакле почињу и каква ће им кулминациона снага бити, на коме месту, као и на коме степену, било дужине било ширине у ваздушним слојевима над земљом.

„Бродови, гоњени електричном струјом, пловили су и под водом и озго површином мора. Сигнали су тако били усавршени, да су они казивали, не само правац, него и саму даљину, на којој су се бродови налазили... Електрика је, опет, осветљавала дубине морске тако, да се могла пара наћи на најдубљим местима пространог океана!.. Сваки брод, било морски или ваздушни, био је, у исто време, и телеграфска станица. Они су и давали и примали депеше из целог света — свѣта Аруџа-Дарипог. Беше се једном пронео глас, да је неки електро-физичар изумео некакав апарат, који ће и на морским лађама и на балонима служити уместо телефона за цео свет, али се у то није веровало, због неке материјалне тешкоће...

Боже, кад у то доба наступе пролетњи дани, цео се свет, у густим ројевима, крене у прошетњу, било морем, било железницама, било ваздушним струјама... Облетети око Аруџа-Даре — то је било колико прећи из једнога округа у други... И никад се није чуло да се коме броду, ја коме балону, каква несрећа догодила, а то зато, што се ништа није остављало голом случају, већ је све подвргавао математичкој тачности, по којој су устројени меканизми кретања, брзине, заустављања, часа поласка и часа доласка. Све је

свођено на срачуњене узроке и на предвиђена дејства. На овој кугли беше се све приближило тачности небесне механике!.. Судара нигде, задоцњења још мање!“ повика дух царског библиотекара, па ће онда дубоко уздахнути:

„Хај, ала то беше бујан живот!. Мени се чинило, да је мој цео овај свет; а душа је моја још онда осећала да је бесмртна. Истина, доцније се та вера у њој помутила, јер је беше и сувише притискао материјални живот!.....

„Ја сам свршио на царском универзитету одсек природно-философски. Имали смо ванредно добре професоре. Право је да неке од њих поменем.... Они су то у пуној мери заслужили... Тако, професор философије и теологије био нам је Велики Сакиа Мини. Предавајући нам на једном часу о бићу Божјем он нам је ово говорио:

„Бог!. То је биће, које обухвата сва бића; он је простор места и времена; он је свет; он је садашњост, прошлост и будућност; он је сила што креће материју; он је у свему и што се види и што се не види; он је мисао... Јест, то је све Бог...

„Све оно што се догађало, све оно што се догађа, све оно што ће се догодити, као и оно што ће томе следовати; сви преображаји, који се врше у крилу васељенину, — све се то врши, све се то вршило и све ће се то у будућности вршити по вољи његовој, која је, опет, скуп воља свију бића, свију светова — простора и времена.“

„Упитан једном, да ли Бог има какво обличје, он је сместа одговорио:

— „Изгледа да има; али то обличје може ли што друго бити до целокупна васељена?“...

„На једном часу он је своје предавање закључио овим речима:

— „О, васељено, о чему ти још ниси кадра да сањаш: слобода, у свој својој битности, бесмртност и вечност теби су додељени... О, непостижно божанство — све је у теби и ништа ван тебе; а у твојим пословима ништа се не може помести, нити се ми смртни можемо узнети до твојих идеја, које ми писмо кадри ни анализати, нити довести у какав систем!..

„Даље, био ми је професор више математике славни научник Хиамаху. Он је тај што је срачунао кад ће се ова планета скочањити и кад ће се на њој последњи живот угасити... И он је то погодио... Професор астрономије био ми је гласовити научник Мерихамо. Он је тај што је рачуном нашао да у системи Сунца Амадураме није крајња планета Ениба, већ да их има још две. Он је овим планетама одредио даљину, волумен — запремину — тежину, брзину кретања и око своје осе и око свога центра Сунца; а кад је после сто педесет година конструисан највећи и најмоћнији телескоп на звездарници у Перухануми,⁴⁸ онда су обе те планете нађене са свим онако како је то рачуном одредио мој

⁴⁸ Девета част света на Харуца-Дари. Нешто налик на нашу Аустралију.

професор Мерихамо. Професор небесне механике био ми је славни и на далеко разглашени научник Вехемухо. А, његово сам предавање са особитим задовољством слушао. Он нам је доказивао да ништа на свету нема тачније и савршеније од небесне механике. Кроз милиуне милиуна година у њој никад није фалила ни једна једита чивијица... Кад се једном однекуд беше пронео глас, да ће се некаква звезда сударити с нашом планетом и да ће то бити смак света, он се грохотом насмеја....

— „Светови не пропадају од судара, већ мру од дубоке старости!“ повика он с неком необичном збиљом! Па онда додаде: „не, не; судара апсолутно не може да буде; јер би се тим цео небесни механизам пореметио, јер светови, звезде, планете, планетски пратиоци — нису постали сами собом: сви они скупа и сваки за се резултанта су рада свију сила у васељени. Ко би био у стању да заустави у своме кретању један једини атом, он би зауставио кретање читавога једног света у коме је тај атом; јер је то све једно с другим у праискони својој везано и подусловљено. Јасније, сви су светови у васељени зауздани једним и истим уздама оних недостижних, оних божанствених закона, што владају сваким покретом вечите материје што испуњава целу васељену, те зато ниједан атом, ниједан читав свет не може мрднути у страну са своје путање која им је у праискони одређена, с тога је лудо било

вековима плашити безазлени свет некаквим сударима звезде са звездом, планете с планетом!...

„Професор геологије био нам је наш добри старина Ламухо, прослављени философ математичар и геолог. То беше права ризница знања. Његова предавања о старости наше планете веома су знаменита. Он би од прилике овако почео:

— „Живот и историја наше планете, наше лепе Аруџа-Даре, то је живот и историја наше сунчане системе, то је живот и историја свију светова, свију сунаца, свију сунчаних система што испуњавају безграничне просторије васељенине.... Све се ствара и све се раствара по једним и истим природним законима и по једној и истој методи — стварања и рушења. Облици су само у неколико различни, а материја од које се ти облици стварају и сила која их ствара и начин како их ствара — једни су исти. Живот наше планете почиње из оних тамних времена, кад се она оцепила од свога оца Амадураме; а историја и живот наше сунчане системе почиње опет од оних још тамнијих времена кад се она оцепила од своје пра-праматере — од оне неизмерне небесне маглине — небулезе — из које се до сад образовало 159 хиљада сунчаних система.... Систем нашег Сунца стар је на округло око 15 милијарди година; а сама наша планета једва ако је коју милијарду година млађа од нашега Сунца Амадураме!“

А славни научник Бехимора био нам је професор физике. А, то вам је био великан рода

свога! Он је изнео читаву теорију, основану на физичким законима, како на нашој планети с године у годину, са столећа на столеће, бива воде и водене паре све мање и мање; како се она везује, уткива у слојеве земљине, у дрвеће, у биље, у животиње и ма да се отуд велики део испари, опет је знатна количина остане за вечита времена везана за слојеве земљине. Даље, сем тога, једна знатна количина воде продире дубоко доле у подземне шупљине, које је лава давно и давно оставила, и које непрестано оставља хладећи се и збијајући се у све мање и мање просторе. И неминуовно мора доћи један дан кад на целој површини ове наше лепе планете неће бити ни једна једина слободна кап

Ово чека и нашу Земљу!

воде. — Ње неће више бити ни у атмосфери, и онда ће атмосфера изгубити ону благотворну моћ заштите и од велике сунчане жеге и од велике арктичке студени. И онда ће се ова пла-

нета претворити у једну санту леда, и на њој неће више бити ниједнога живог створа.

И он је погодио. Све се ово испунило на длаку, томе има 28 милиуна година.

„На далеко чувени научник Беулица био нам је професор биологије; Хамулеха — небесне динамике, Шериха минерала и фосила; Џезира, прослављени психолог, предавао нам је о дуалистичном животу душе и тела, а велики научник Гађумоха предавао нам је о трансдатуралним појавама и о утицају духовног света на прогрес у читавој васељени.... Све су ово славна имена научника првога реда: она су по нарочитој одлуци Академије Наука и високе знаности, ушла у књиге бесмртних, о којима сам вам мало пре говорио....“

ХШ

КРАТКА ИСТОРИЈА ЈЕДНОГА ДУГАЧКОГ ПЕРИОДА

„Мру људи, па мру и — светови !..“

„И тако као што видите,“ настави дух царског библиотекара, а погледа благо у ме, баш као да је тај говор хтео нарочито на ме да управи, — „наша је планета стара преко десет милијарада ваших година; а то је већ прилична старост и у животу самих небесних светова... Хе, али шта се све у њеном крилу извршило у том дугом периоду времена?! Њој је требало $3\frac{1}{2}$ милијарде година док се са свим одвојила од маглине оца јој Сунца Амадураме, те за себе образовала један небесни свет; после јој је још требало преко девет стотина милиуна година, док су се опет од ње издвојила њена деца — Итас и Хамео, којима је она, поред свога оца Амадураме, као сунце сјала и давала им живот и топлоту за непуне две милијарде година... За тим је мало по мало настао период њенога хлађења и прелажења из гаснога у течно стање. И тад је на њеној површини настала она дуга, она страховита борба њених необуз-

даних елемената — борба ватре с водом. Ко тај урлик беснога тадашњег оркана није чуо; ко није својим очима посматрао оно непрекидно севање муња по оном узбурканом хаосу, пуном громава и муњевине; ко није слушао оне језовите проломе громава, што су целу ову планету из темеља потресали, потресали је од истока до запада, од севернога пола до јужнога — тај није у стању ни да појми, шта је то сила и бес природних елемената!... И, одиста, ове величанствене, ове узвишене, ове божанствене призоре судара природних стихија нити је око човечје икад видело ни ухо његово чуло!... Изгледа, као да пуно ствари у постању светова има, што их је природа нарочито хтела да сакрије од свога мезимца — човека: она као да се и сама бојала, да га грандиозношћу свога небесног немарства — не убије!“

И ту дух царског библиотекара мало застаде, па ће опет почети:

„Први слојеви коре наше планете још се нису како треба ни утврдили били, а већ их је плима и осека лаве, на својим снажним плетивима, уздизала а често и проламала; а кад је вода на те пукотине јурнула доле ватреном лавином океану, онда се тек јављале праве катастрофе. Сила водене паре и других експлозивних гасова бацали су у облаке читаве пределе; земљина кора дробљена је у милиуне комада и бацани су у вис на неколико десетина хиљада километара; — ови њени крвавци враћали су

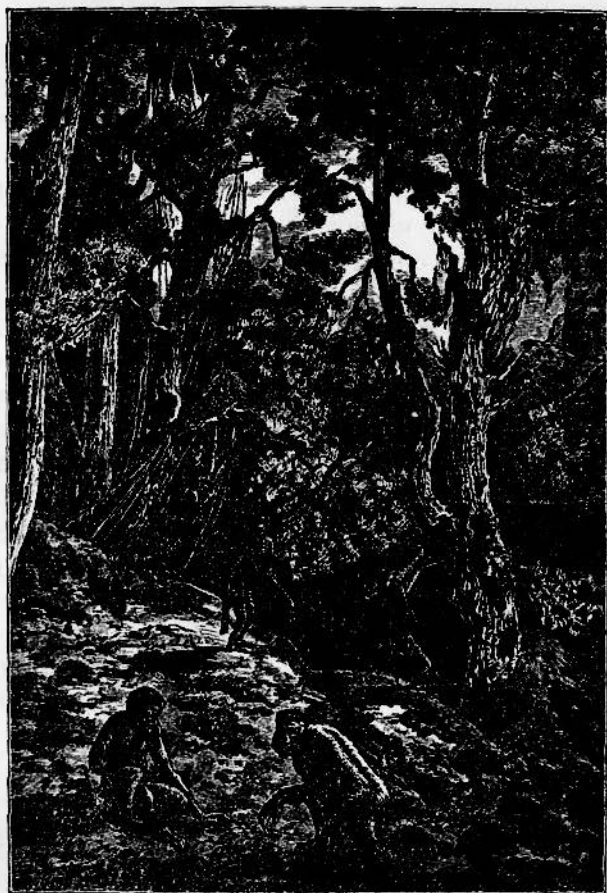
се неописаном брзином у усијани океан лаве, те их је он опет стапао у своје првобитне стихије. И онда се отпочињало скоравање изнова, полако, стално, али без прекида. Сад су гранички слојеви били и дебљи и тврђи. Они су се један за другим низали: тако су постали разни слојеви коре Аруца-Дарине: примордијални — првобитни — па за њим други, па трећи, па четврти, па пети, и тако редом до последњег или боље рећи до десетог слоја. Дебљина целокупне коре Аруца-Дарине износи на 124 километра.⁴⁹ Тврђа је била непробојна. Сила водене паре, надимање плиме и осеке лавине, што су их производила оба пратиоца Аруца-Дарина — Итас и Хамео, — само су могли на својим снажним плећима уздизати и спуштати кору планетину. Тако су се образовала прва брда, прве планине, прве Земљине корутине, провалије и дубодолине... Али све је то било још врело и усијано. Хиљадугодишњи пљусци, мало по мало, расхлађивали су ову усијаност док је најпосле нису толико расхладили, да се на целу површину коре спустио цео водени океан. Уместо првашњег океана усијане лаве сад је дошао океан воде.

Вода, вода, свуда вода, а у њеном млакушном крилу заметала се прва клица живота — живота биљног и животињског света!.... О, у ову божанствену радионицу вечитога стварања и вечитога рушења човечје око никад зави-

⁴⁹ Кора наше Земље дебела је само 43 километра.

рило није... Збиља, зна ли когод како се јавила прва клица живота? Где је била она онда, кад су стихије ове планете прелазиле из гасног у течно, али опет усијано стање; онда кад је океан лаве на овој планети био паклени жар, а водена пара пламен? Да ту клицу живота није донео и на ову планету бацио какав метеор из далекога каквог краја васељенског, као ветар крилату семенку какве плодне биљке? Не може бити? јер би је он морао пронети кроз ледене просторе небесне — од неколико стотина степени хладноће испод нуле.... А хладноћа пржи, сагорева, уништава сваки живот исто онако као и огњени пламен. Па ипак се на овој планети јавно први живот, јавно се, разграно се, умножио се, усавршио се, пролепшао се, украсио се, и узлетео на ону висину на којој се могао јавити човек. Колико ли је природа створила и уништила модела, док је, непрестано усавршујући облике својих сторова, постао човек? Шта је ту створено и уништено животињских фела док је од мајушне, невидљиве, питијасте монере постао *чрв*, овај праотац свију савршенијих грана и огранака великога животињског стабла па до претече човека и од првога примитивног човека па до оних великих умова који су били кадри да завире у велике тајне вечитих природних закона... И док се тај велики, тај божанствени преображај извршио у крилу прекрасне кћери Сунца Ама-

дураме, требало је још две и по милијарде година!“ повика дух царског библиотекара, а она

Колико ли је природа створила и уништила модела, док је створила претечу човека!...

му се два ока заблисташе као две трепераве на небу звезде.

*

„О, да вам је знати како је природа спора у раду своме, у корачању напред,“ започе он после мале паузе. „Она је, истина, оличени прогрес у свима правцима живота свога, али је она и оличени конзерватизам. У ње нема ништа нагло и преко колена: што не сврши за хиљаду година, она то сврши за десет хиљада година, а што не сврши за десет хиљада година, она ће то извршити за милиун, за два, за три милиуна година, тек у ње застоја нема. Ње се ич не тиче време. Она као да мотри само на квалитет свога рада. Јест, одиста, изгледа као да она и не познаје време. Њој је до стварања савршенијих облика и до уништавања оних, што нису за напредан живот. Чудо је то Божје — природа као да је жива, као да мисли и као да све, што ради, ради с неким утврђеним планом!. Све оно што је нездраво, што је кржљаво, слабачко, несавршено, сама пушта да пропадне, да са свим угине; а све што је здраво, једро, напредно, она то матерински прихвата, чува, негује, подиже — умножава!.. И не само то, већ она очевидно отура од себе све што је ружно, наказно, нагрдно, нескладно; а грли и мази оно, што је лепо, што је весело, живахно, мирисно, складно... Закон одабирања као да је основа њену

свеколику раду. И она је тај закон унела у све своје створове. И у томе лежи прогресија живота свију бића у свој бесконачној васењени.

На крају краја, смрт ће постати суверен света!...

„Али све то има свога краја, своју кулминациону тачку. Ништа вечито сем духовног света и материје, што испуњавају целу васењену, али не материје што се види, већ материје што се не види. Јер све оно што се види,

то је само облик, појава, привидност. Суштину, апсолут — смртно око никад видело није. И је ли што створено, онда знајте, да је то створено да једнога дана умре: мре биље, мру животиње, мру људи, па мру и светови. Јест, на крају крајева смрт постаје суверен света!...

У васељени нема ништа што је једно од другог важније и претежније. И водени цвет, што се у једном дану и роди и умре, има своје детињство, своју младост, своју зрелост и своју дубоку старост, онако исто, као што и један читав свет има своје детињство, своју младост, своју зрелост и своју дубоку старост, ма да свему овоме, док се једно за другим изређа, треба милиунима милиуна година. У васељени се не даје више важности бесконачно великоме него што се даје бесконачно маломе; јер ово обоје јесу и бесконачно велики и бесконачно мали: кап воде је један читав свет, онако исто, као што је и једна сунчева планета, као што је и једно сунце. И једно и друго, по своме постанку, ефемерни су: буду, трају, па прођу. Дужина времена ту ништа не одређује; јер је време једна илузија. Оно за васељену и њено трајање и не постоји. У празном⁵⁰ простору времена и нема: нема дана, нема ноћи, нема године, нема столећа, — нема ни минутâ ни секунда. Ето, и ова огромна породица Сунца Амадураме и његов

⁵⁰ Апсолутно празног простора у васељени нема; али се овде мисли о оном релативном празном простору између два суседна сунца, између две суседне системе сунчане.

светли син Клева и његова прекрасна кћер Аруца-Дара били су, живели су бујним и величанственим животом, били су алем камен међу осталим звездама, — световима и сунчаним системима, па, ето шта је од њихова сјаја преостало?... Једно васељенско гробље! Они су престали да живе, па је зато и њихово време обустављено. У вечитој ноћи нема граница, па нема ни времена... Па ипак, у васељени није ни за длаку мање ни лепоте ни сјаја. Она је много пре него што је и постала система Сунца Амадураме, него што се и јавио онај бујни, онај велелепни живот на овој планети, била тако исто лена и величанствена као што је и сад, пошто је она за вечита времена угашена; јер у животу васељенину никад ништа ни мање ни више,“ повика дух царског библиотекара, с неком узвишеном збиљом, па онда настави даље:

„Ова је сунчана система, као што сам вам мало пре напоменуо, живела, трајала, напредовала па најпосле тај свој живот и окончала за један одсек времена од 15 милијарада година, а знате ли ви колико је то у бесконачном ткиву живота васељенина?.... То је један цигли кончић што га је ту оставио чунак живота њена, то је једна, једва приметна, борица, то је један мајушни таласић на неизмерној пучини васељенској.....“

И ту мало застаде дух царског библиотекара па ће онда опет наставити:

„Боже, од то доба прошли су милиони година, а мени се чини као да је то јуче било; чини ми се чисто неверица да се онај бујни, онај просвећени живот на овој планети угасио — за вечита времена угасио!... О, јес, јес; то је одиста био живот пун среће, пун задовољства, веселости, сањарије, љубави и божанствених снова о некаком вишем духовном блаженству. Човечанство ове планете било је већ узлетело на највишу тачку образовања, питомости, племенитости, милосрђа, скромности и богобожљивости... Подлост, завист, злоба, лукавство, притворство, беху давно и давно ишчили из нашега друштвеног живота и међусобних одношаја; јер наша чула беху тако изоштрена и префињена, да таким ниским особинама међу нама и није могло бити опстанка; ми бесмо у стању, да један другоме у саму душу, у само срце завиримо, да један другом читамо најскривеније мисли. Вама се то, је л' те, чини неверица?“ Окрете се он мени па ће ми тек рећи:

„Није то тако ништа страшно и невероватно. Да вам то докажем једним примером из вашег живота, из ваших узајамних одношаја: ма да сте ви куд и камо изостали од нас у општој и домаћој образованости, у питомости, у племенитости, у благородству душе и доброты срца; ма да су ваша чула још тупа и непрефињена, ма да у вас злоба, пакост, ненавист, прохтев за осветом, и нека врста живо-

тињства још непрестано преовлађује, — опет и ви имате једну доста јаку моћ, да један другом завирите дубоко и у срце и у душу, па чак и у саму мисао: зар ви не познајете кад је ко од вас туробан, невесео, зловољан, и кад неком из очију вири сама злоба и пакост и — обратно. Та особина ваше душевне моћи, рођена је сестра оне наше душевне моћи; а од ступња на коме је сад моћ душе ваше, до ступња на коме смо ми на нашој планети били, нема више до који корак. Ви имате још много и много да радите на облагорођавању срца свога и оплемењавању душе своје, на изоштравању и префињавању чула својих; ваше садашње образовање, ваша питомост, племенитост, ваше милосрђе, ваша доброта срца, још су тек у повоју. И да вам није строгости закона ваших, да није државних стега, — које су вас више умекшале, углачале и упитомиле него све ваше ликоле, него сва ваша и школска и домаћа образованост — из вас би још непрестано зјапили — животињски бес, дивљаштво и крвожедност!... Попусте ли само за часак државне узде и ђемови, ви сместа подивљате, из вас се искези стари атавизам животињски: пљачке, отимања, злоставе, насртаји и на част и на живот свога блићњег и онда у вас сместа анархија узима дизгине у своје руке и она се зацарава!.. Је ли тако?... Можете ви и не признати, али која вам је вајда од тога непризнања, кад је тако у истини. Па ни саме ваше државе, које су

бајаги основане на законима, на јавном моралу, на земаљској и Божјој правди, — нису много од вас измакле, јер су и оне дело ваших руку, ваше памети и ваших погледа, па зато у њима све пре преовлађује него јавни морал и Божја правда. Оне под маском неких „виших државних интереса“ почине толико зла, толике пустоши, толико дивљаштва, каква б'ели не би учинили ни дивљи зверови; оне под изговором да уносе образованост и цивилизацију у далеке, тамне и непросвећене куте друштвене, — купе војске, одлазе тамо куд су своје око бациле, па сабљом и пушком, бајонетом и топовима, ватром и железом проносе ту своју цивилизацију, убијају, тлаче, утамањују људе који им никада никаква зла учинили нису и који су од њихових огњишта — хиљадама миља удаљени. У нас је свега тога нестало још пре шест милиуна година, него што сам се ја био родио; а кад сам ја живео у овоме граду онда се апсолутно није знало за хотимична убиства, за пљачку, отимање, разбојништво... Ама зар човек човека да убије?... А знате ли ви шта је то човек и — ко је то човек? То је највиша замисао, то је највеће дело Бога Свевишњег. И зар човек да насрне на сама себе, на узвишено дело великога Оца свога, Бога свога?... Размислидер-те ви мало о овој материји, ви што сте тек настали да живите на оној вашој красној кугли Земљиној!..." повика дух царског библиотекара, а две трепераве зраке

из његових ватрених очију умал' што ме не прожегоше!.... И ја лепо осетих да ме нешто жигну у само срце — као да кроза њ прође усијана летка... Мени се смрче пред очима и ја се, учини ми се, стрмоглавих с балкона оне црне шестокатне мраморне палате!... И мени нешто страшно запишта у ушима, као да је хиљаду громава у један мах треснуло; а испред очију су ми непрестано севали светлаци као оне небројене варнице из зажарене пећи кад у њу угарком станемо царати!.... Ја сам још непрестано тонуо у некакву црну бездану провалију.... И ја се обезнаним!.....

XIV

П Р О В У Ђ Е Њ Е

„Оно што је човеку сан, то је духу
његову јава.“

Кад сам почео долазити к себи, осетио сам неку необичну тежину на грудима — као да се читава планина на ме навалила; а опет ме беше подузела некаква топлина, као да ме је поклопио усијан сач. Од силне јаре нисам могао да дишем. Чинило ми се као да је дошао последњи час животу моме, — док као из неке подземне дубине чух неку потмулу лупњаву, а иза тога један очајан глас:

„Господине, ако Бога знаш, устави!.... Мој Стевица, моје јединче, мој очни вид — на умору је! Устани кумим те Богом и Светим Јованом!... Устани и трчи по лекара!... Ох Света Мајко Божја, смилуј се на ме грешну!... Спаси ми сина јединог!“

Ја хтедох да скочим али се пусто не може: тежак сам, као да сам од олова. Прогледам. О, Боже велики, ја у својој соби, у своме кревету!... Кроз прозор пробиле две месечеве зраке

те обасјале мој орман с књигама... Је ли то могућно?... Беше ли оно сан или јава?... Не, не, оно је морао бити сан, сан узвишен, сан божанствен!.... И у тај мах учини ми се, као да испред мојих очију сину некаква светлуцава сенка. Она као муња мину мимо ме, а у исти мах као да чух из неке неодређене даљине један глас:

„И ти још не верујеш?!“

То је био глас његов, глас Лапласовог духа. Ја сам га познао; али опет, опет, да то није била буновност раздражене душе моје, да то није била халуцинација моје распламтеле уобразиље? Ко би то знао!?...

И у тај мах моја весела газдарица поче опет снажно лупати на моја врата:

„Господине, ако знаш шта је Бог, устани! Мој Стевица мре!.....“

И ја скочим, и ни сад не знам шта ми би те повиках: „Газдарице Јело, ево ме, устао сам! Не бојте се!!... Уздајте се у Бога милостивога! Ваш Стевица има гунобољу! Ја овога часа трчим за доктора. Његов стан није далеко одавде. Ми ћемо у трену бити овде. Замолићу га да са собом понесе и серум. И ваш син, у име Бога, биће спасен!.....“

„О, господине, Бог те сâм чуо и Света Мајка Божја!... Ево ме, сине, ево, ево твоје мајке — ту је она!...“ Повика моја веселâ газдарица, и нестаде је испред мојих врата.

Ја се брзо обучем. Излетим на улицу. Косанчићев Венац пуст је и у пола дана атоли поћу. Нигде живе душе. Петли учестали, знак да је зора близу. Месец на самом заходу. Учинило ми се да је много већи него обично. Био је пун и црвен као да је у крв умочен, а преко њега превучене две три магличасте пруге: жива слика издишућег Сунца Амадураме, само што нема оних црних мрљотина на лицу своме.... Узаман сам тражио оне његове брегове, оне ланце планина, она огромна вулканска ждрела, оне бездане провалије, она испрскана брда; она непрегледна мора његова, — све је то нивелисала и с његова лица убрисала даљина од 384.000 километара.

По неком неоодољивом нагону станем разгледати цело небо. Оно се беше осуло звездама што ретко кад.... Све сами моји стари познаници и познанице. На истоку се блистала једна веома сјајна звезда. Познао сам је: то је Вега. Ја се одмах окренем западу. Нисам се преварио: тамо је необично треперила још лепша и сјајнија звезда. То је Сперијус. Он се спремао да зађе да уступи владу својој вечитој супарници Веги; а ту је на самом западном хоризонту и Орион: коме се дивно блистао појас од три небесна сунца!... Мало више познам и Алдебарана, па и оба брата близанца: Кастора и Полукса; а светло сазвежђе Возарево јурило је напред, да се час пре дочепа запада. Њему стопу у стопу ишла је златнорога Коза. Све се то журило

да час пре остави наше небо, те да га уступи цару дана. И док су се ова звездана јата кло-нила ка западу, друга су се једна за другим помањала са истока. Ту вам је блистава северна круна, пуна драгог камења, међу којим је нај-лепши алем звезда Гема; ту вам је небесни Каиг-ција са својом лепом звездом Проционом, а мало јужније необично се блистао Златни Клас у руци Дјевичиној.⁵¹ А горе, у непосредној бли-зини небеснога зенита, вечно круже Велика и Мала Кола, око свога стожера, Поларне Звезде, — баш као две циновске казаљке на овоме чу-десном небесном часовнику!..

Ту је и његово величанство Мизар, онај ускипели океан од ватре и пламена, чији су огњени 'букови мало пре шибали по целом не-бесном своду. А сад?... А сад — цела се та ње-гова циновска огромност свела у једну мајушну светлу тачкицу!.... Тражио сам и тражио и саз-везђе Ловачких Паса, па ми све бй узаман! Го-лцм их оком нисам могао наћи... Виделе су се само две три сићушне звездице — једва четврте и пете величине; а ја сам међу њима још хтео наћи и ону чудесну небесну мрљицу од десет хиљада сунаца!... Ту су, сем тога, морали бити и они мрачни небесни понори у којима бораве вечити санак свој толики, давно и давно изу-мрли светови... А ту је, по свој прилици, и по-

⁵¹ Сва ова сазвезђа овако се виде на нашем небу пред зору на измаку новембра у коме се месецу павршило горе опи-сано путовање кроз бескрајни звездани свет.

родична гробница Сунца Амадураме. Али се то ништа видело није са наше Земље... Све је то убрисала нашем уму недостижна даљина, која нашу постојбину дели од тих далеких васељенских покрајина!...

*

Кад сам дошао на домак раскрснице бивше Варош-Каније, ја чујем неку грају. Она је долазила с оне стране где су оне две кафанице: прва код „Две Славине“ а друга код „Црног Коња.“ Ја убрзам кораке. И таман сам избио на саму раскрсницу, а и прозори и врата прскоше у хиљаду комада, а некакав очајан глас стаде викати: „патрола, патрола!... Помагајте!... Изгибосмо!!...“ Како у оваким приликама човек може ни крив ни дужан да добије расцопану главу, то ја брже боље савијем у Иван-Бегову улицу, а тамо је и стан докторов.

На самом углу негдашње „Сребрне Кугле“ у ниши фурунџијских врата, наслонио се патролџија на своју пушку па — рчê ли рчê!... Хтедох да га пробудим, али помислим, а што? Што да му кварим овако леп сан; а пред зору се најслађе спава; а и да га пробудим, имао би права да се на ме обрецне: „што се плећеш у ствари које нису твоје?!,“ а Бог зна да ли оне две кафанице долазе у његов рејон. И зато ја окренем докторову стану. Дођем пред саму капију. Притиснем у електрично дугме и лепо сам чуо његово силно зврјање тамо негде у пред-

собљу докторову. Нисам дуго чекао а више мене се отвори једно крило прозора и указа се једна човечја глава. То је био сâм Дг. Д.... Он ме није познао.

— Шта желите, господине? упита ме.

Ја му се јавим.

— Ене, зар си ти то, болан?! Које је тебе добро сад пред зору пробудило и послало 'вамо чак мени?⁵²

Ја му све испричам.

— Е, онда, очекни да се обучем. Нема ко да ти отвори врата. Момка сам синоћ отпустио. Нека древна бекрија: не може проћи недеља дана, а да се негде као крме не ољока и с ким не затури кавгу: опкладио бих се, да овога часа негде од његова беса лете столице и прскају прозори.“ Доктор је погодио. Оно је он био. „Него ти се мало прошетај, а мене ето за тили час,“ додаде он.

Тако је и било.

*

— Богме, драги пријатељу, ово је крајње време било, рече ми Дг. Д., кад, после првог убризгавања серума, уђосмо у моју собу. Ова бесна звер у длаку што ово вѣселô дете није удавила... Да сам којом срећом мало, мало раније дошао!... А, сад?.. Бог и природа дечја могу све....

— Бог и серум, одговорим му ја.

⁵² Ја сам до Митрова-дне седео на Западном Врачару, а он — доктор — није знао да сам му се у компилук доеслио.

— Дај Боже; али је ово опака бољка, кад она отме мах, онда ту не помаже ни серум ни ништа,“ додаде он с неким предубеђењем, да је мали Стевица био и прошао...

— А ја, опет, држим докторе, да ће Стевица, с Божјом помоћу, са свим оздравити. То ми каже неки мој унутрашњи глас.... И видећеш: мене тај глас преварити неће.

Доктор се само осмехну; али је тај осмех био оличена сумња.

*

Тога дана доктор је још двапут долазио, пред сам мрак извршио је и друго убризгавање серума; а пошто доктор оде, газдарица ме грчевито шчена за руку, погледа ме право у очи, као да је из њих желела да нешто прочита, па ће ме упитати:

— Господине, да си ми по Богу брат, шта вели доктор?“

— Добро вели... ваше ће дете оздравити!

— О, Бог вас чуо и Мајка Божја! повика вегушнити у јецању.

*

Сутра-дан доктор дође у сам расвитак. Није се дуго бавио у соби детињој. Кад је из собе изишао смешно се. Тај његов осмех и мене је обасјао — као озебла јарко сунце. Од синоћ нешто је и мени било око срца хладно.

Доктор се извали на мој диван, па ће ми рећи:

— Ти си, пријатељу, погодио. Бог и серум помогли су: Стевица је изван сваке опасности....

Тако је и било. Трећи дан Стевица је већ био на ногама. Хтео је да излети и на поље, али му мајка није дала. Држала га је читавих петнаест дана као у ансу. Слушала је лекара — као Бога.

*

Од то доба између мене и малог Стевице везало се неко необично пријатељство: ама чим би устао, ето га мени, да ми нешто важно каже, или да ме за што било упита. Што ме је тај којешта запиткивао — да човеку памет стане!... Ја сам га звао кићом, а он мене баћом.

*

Једнога вечера седим ја код мога прозора и посматрам ону живописну панораму што се дала преко Саве и Дунава, докле човечје око може догледати. Небо ведро као срце, а млад месец својим доњим рогљем, рекао бих, додирује онај једва видни руб косе што се повија изнад села Бежаније па оперважује Савску долину чак доле до Земуна и хладнога Дунава; а Сава се опет беласа као какво посребрено циновско платно... Окосине Бановог Брда, Ада Циганлија слили се уједно с повијарцем Топчидерских ви-

пограда. И њих у велико почео да покрива онај тамни veo, под којим ће све, што је живо, да проспава ову благу и тиху ноћ...

И баш у тај мах у моју собу упаде мали Стевица, долети ми и обеси ми се око врата, па се поче мазити и умљавати. Мило и добро дете! После ће ме одједном запитати:

— Је ли истина, бато, да и Бога 'оће да оде да спава? и пружи свој прстић на месец који већ у пола беше зашао.

— Јест, истина је, кићо, а ко ти је то казао, рођо моја? упитам га ја.

— Мама; она ми рече: хајде да и ти легнеш сине! ено и Бога оде да спава!...

И у тај мах сину небом једна дивна звезда, и за собом остави дугачку и веома блиставу, љубичасту бразду. Стевица се чисто припи уза ме. Она светла бразда ишчезе, али је он још непрестано гледао тамо и — ћутао. Готово ни дисао није. И онда ће ме одједном упитати:

— Шта је оно, бато?

— То је једна залутала звезда, кићо.

— А одакле је она долетела?

— Она је долетела из далеких небесних покрајина.

Он мало заћута па ће ме опет упитати:

— А шта су то небесне покрајине, бато?

Ја се просто збуних. Шта да му на ово питање одговорим?...

— Небесне су покрајине, кићо, ено, оно, где оне звезде трепере.... Тамо је и она била

што је сад прелетела, одговорим му онако насумце...

Он ме погледа с она два велика паметна ока, као да је двоумно, да ли да ми верује или не, па ће ме тек упитати:

— А куда је сад она одлетела?

— Одлетела је у друге незнате светове... Ено тамо где оне друге звезде трепере...

Он се опет окрете и погледа тамо где је она звезда запарала небо и — некуд одлетела. Његови детињи погледи као да су хтели да продру у оне плаве дубине небесне. Дуго је тако ћутао и гледао у оно лепо звездама осуто небо. И онда се окрете да ме још нешто упита, али у тај мах гоздарица бану на врата, погледа нас оним својим благим и простодушним погледом па ће повикати:

— Боже, Стево, ти господину не даш мира ни дању ни ноћу! И онда приђе, узе га за руку и готово силом изведе из моје собе.....

*

Ја сам после још дуго и дуго остао на прозору. Непрестано су ми у памети лебдела она детиња питања: одакле је дошла она светла звезда, а куда ли је сад отишла? Где је била она пре хиљаде година, пре хиљаде хиљада векова; а где ли ће бити после милиуна милиуна година. Или је оно она синула последњим својим сјајем, синула па се за навек — угасила?! Ко да одговори на сва ова питања?.....

ЕПИЛОГ

„Пред вечношћу сваки је век
једнога истог доба.“

Lamartine — „Harmonie“

Цела обитељ нашега Сунца од 427 својих чланова, то је само мајушни заселак у општој отаџбини — васељени. То су исто и сви остали небесни светови.

*

Пре постанка наше сунчане системе васељена је била тако исто окићена миријадама небесних светила; а кад се и наше Сунце угаси, кад сва његова породица изумре и постане једно васељенско гробље — ова ће се небеса тако исто блистати миријадама миријада звезда, — сунаца и сунчаних система. И далеко пре свију ових садашњих небесних

светила васељена је била тако исто лепа, тако исто величанствена: она никад није била ни лепша ни ружнија, ни светлија ни тамнија: она је била у далеко минулим временима, она је сад, она ће бити у будућим миријадама векова — само једно вечито постајање и једно апсолутно трајање.... И целокупни живот једне читаве сунчане системе, па ма он трајао миријадама векова — то је само једна цигла жица у бесконачном ткиву живота васељенина.....

*

Наша епоха није ни мало ни важнија ни претежнија од оних што су давно и давно прохујале.... Васељена нема епоха, нема периодâ. Она је апсолутна једноставност!.....

Handwritten notes:
 4/11 - 9211
 Тражила је 22. септембра 1912
 24. 5. 1912 - Адолф
 Она је, некролошкој браћи
 Јудита и Богданов

Париз, 7 јануара 1900.

Драги Господин Комагрићу,

Примила сам ваше писмо од 31 децембра, којим ме молише за дозволу да ваш нов роман „Једна угашена звезда“ посветише у спомену пош. Милутићина Тарашанина, мога' незаборављеног мужа:

Не само да вам од свег срца шаљем изражену дозволу, већ вас у исто време молим да прилишће моју најтоплију благодарност на вашој намери, која је пошла из сећана на сен нашега неуређеног покојника.

Ваш је акт, велише, поштовао из искрене благодарности за све што је за вас уринуо покојни Милутићин; у мојим очима тој ваш акт служи у исто време да се обори она легенда, према којој благодарност не би постојала овога света.

Али с претпоставком да је постојана важна, коју вам је мој покојни муж указивао,

допринела да се ваше име прогуче у литерарном свету, то само доказује да је мој добри музо био срећне руке у избору не само својих личних пријатеља, и пријатеља програма, који беше идеал целог неговог живота, него да је у исто време умео одабирати и оне умове нашега народа чији је природан дар чекао само zgodnu прилику да се манифестира.

Примишите, драги Господин Н. Марковићу, са вашом Госпођом и децом, моје најлепше поздраве!

Јулка Ж. Тарашанина.

3
4
20
30
20
15
10

10
124

138
4
552

ПРЕГЛЕД

	СТРАНА
<i>Пролог</i>	VII
<i>Наше небо</i>	IX
I Бесконачност васељенина	1
II Једна виша интелигенција	12
III На месецу	36
IV Његово величанство Мизар	49
V У сунчевим буковима	71
VI Небесна мрљица од десет хиљада сунаца	87
VII Изумрли светови	100
VIII Престоница цара Гомора	115
IX Свето тројство	132
X Један лист из духовнога света	145
XI Ништа под небом ново	161
XII Дух једнога царског библиотекара	180
XIII Кратка историја једнога дугачког периода	201
XIV Пробуђење	214
<i>Епилог</i>	224
<i>Писмо Г-ђе Јулке М. Гарашанина</i>	226

ПОПРАВЦИ

На страни XIV-ој у другој врсти оздо уместо: првога августа, треба да стоји: првога октобра.

На страни 7-мој у деветој врсти озго место: *сир Хермел*, треба да стоји: *сер Хершел*.

На страни 15-ој у петнаестој врсти оздо место: *један видан*, треба да стоји: *једва видан*.

На страни 190-ој у другој врсти оздо уместо: по овоме облику, треба да стоји: по *своме* облику.